

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 53 (3-4)

**КИЇВ
2025**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення про включення до Реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів Суб'єкту у сфері друкованих медіа від 05.09.2024 №2694 (перереєстрація у зв'язку зі зміною підпорядкування)

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б" з Педагогіки та Філософії (наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова* (протокол №13 від 29.05.2025 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф-редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Співредактори: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)
Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Магусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Нікітенко В. О., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко – Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”, 2025. – Випуск 53 (3-4). – 118 с.

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 53 (3-4)

KYIV
2025

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Decision of the National Council on Television and Radio Broadcasting of Ukraine on the inclusion into the Media Subject Registry of a Subject in the Printed Media Sphere from 05.09.2024 No.2694 (re-registration due to change in subordination)

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *
(protocol № 13 from May 29, 2025)

* In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University

Honored Editor-in-Chief: Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Co-Editor-in-Chief: Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vitalina Nikitenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Slabko Volodymyr, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyschyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2025. – Volume 53(3-4). – 118 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Крилова С. А.	Розумний альтруїзм: його природа і актуалізація засобами освіти	7
Богачев Р. М. Руденко Т. П. Костроміна Г. М. Бабіна С. І. Гайдук Ф. В.	Природа художньої творчості: історико-філософський огляд	13
Самчук З. Ф.	Символічна компетентність і демократична освіта: цивілізаційний вимір мовної підготовки вчителів	24
Кивлюк О. П.	Людина 2.0: філософські абриси транс- та постгуманістичних концепцій	29
Карлов О. Ю.	Згадати все: засвоєння уроків історії як імператив ефективного суспільства	35
Блажко В. В.	Від геополітики до геоантропології: земля як символ страждання у контексті людського досвіду	43
Філоненко Р. К.	Людські цінності в тіні машинної війни: етичні та екзистенційні виклики	50
Тимошенко М. О.	Міжнародні гуманітарні стратегії як чинник формування культурної ідентичності України в умовах глобалізаційних трансформацій	57
Потішук О. О. Франко Н. О. Сторожик М. І.	Раціональність як логічна форма мислення у філософії та науковій діяльності	62
Чикало О. В. Сіماشко І. В.	Філософські засади цифровізації у контексті інноваційного розвитку суспільства	70

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Жорнокуй У. В. Коваленко Н. А. Покотило Л. Б.	Категорія сліпоти в дослідницькому рецептивному досвіді (на прикладі роману Елеонор Портер “Світанок”)	78
Дроботенко М. О.	Доброчесність у професійній компетенції майбутніх вчителів: теоретико-методологічні аспекти проблеми	85

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Зуйков В. О. Целковський Г. А.	Капеланське служіння в контексті богословських трансформацій українського баптизму	92
Кундеренко І. В.	Практичні переваги використання окремих дескрипторів релігієзнавчої типології Мері Дуглас у взаємодії з протестантами України	99

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Svitlana Krylova	Intelligent altruism: its nature and actualization through education	7
Roman Bogachev Tamara Rudenko Anna Kostromina Svitlana Babina Fedir Haiduk	The nature of artistic creativity: a historical-philosophical review	13
Zoreslav Samchuk	Symbolic competence and democratic education: civilizational dimension of teacher language training	24
Olga Kyvliuk	Human 2.0: philosophical outlines of transhumanist and posthumanist concepts	29
Oleh Karlov	Remembering everything: learning the lessons of history as an imperative for an effective society	35
Valentyn Blazhko	From geopolitics to geoanthropology: the earth as a symbol of suffering in the context of human experience	43
Ruslan Filonenko	Human values in the shadow of machine war: ethical and existential challenges	50
Maksym Tymoshenko	International humanitarian strategies as a factor in the formation of Ukraine's cultural identity in the context of globalization transformations	57
Olha Potishchuk Natalia Franko Maryna Storozhyk	Rationality as a logical form of thinking in philosophy and scientific activity	62
Olena Chykalo Inna Simashko	Philosophical foundations of digitalization in the context of innovative development of society	70

INNOVATIONS IN EDUCATION

Uliana Zhornokui Natalya Kovalenko Lidiia Pokotylo	The category of blindness in the receptive research experience (based on Eleonor Porter's novel "Dawn")	78
Mariana Drobotenko	Integrity in the professional competence of future teachers: theoretical and methodological aspects of the problem	85

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Volodymyr Zuikov Hennadii Tselkovsky	Chaplain's ministry in the context of the theological transformations of Ukrainian baptism	92
Ivan Kunderenko	Practical advantages of using selected descriptors of Mary Douglas's typology (used to study religion) in interacting with the protestants of Ukraine	99

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-1
УДК 130.2+37.013.73

РОЗУМНИЙ АЛЬТРУІЗМ: ЙОГО ПРИРОДА І АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

С. А. Крилова

Анотація.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у кризові часи, особливо в ситуації війни, актуалізується необхідність альтруїзму. Але в авторитарних і тоталітарних суспільствах альтруїзм зводиться до самопожертви в ім'я інтересів лідера і його оточення. Альтруїзм повинен набути ознак "розумного альтруїзму", носій якого здатний до турботи і любові не лише до інших, а й до себе. Особливо актуальним це стає для збереження демократії. Однією з ефективних практик розвитку розумного альтруїзму є освіта, яка вільна від формалізму, фанатизму й егоїзму.

Постановка проблеми. Важливими питаннями є те, що таке альтруїзм і якими є передумови розвитку розумного альтруїзму? Якими повинні бути практики, що актуалізують розумний альтруїзм? Можна припустити, що саме освіта може бути однією з таких практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему альтруїзму досліджують сучасні українські автори, серед яких можна зазначити Ю. Гуменюк, К. Литвинюк, Р. Малиношевського, Н. Оленцевич, Т. Пантюк, Ю. Пантюк, А. Рідкодубську, О. Фоміну, Ю. Шабанову та ін. Продуктивні підходи щодо можливостей освіти для актуалізації конструктивного альтруїзму зустрічаємо у роботах В. Андрущенка. Методологія метаантропології, яку розробляє Н. Хамітов, дозволяє усвідомити метаморфози альтруїзму в екзистенціальних вимірах буття людини.

Постановка завдання. Завданням даної статті є концептуалізація розумного альтруїзму, як такого, що протистойть проекту альтруїзму, основанийому на абсолютній необхідності самопожертви, заперечення себе. В актуалізації розумного альтруїзму допомагають практики освіти.

Виклад основного матеріалу. В координатах метаантропології розумний альтруїзм передбачає поєднання турботи і любові до Іншого з турботою і любов'ю до себе, що заперечує абсолютну необхідність самопожертви. Людина допомагає Іншому, але при цьому в неї залишається можливість саморозвитку і побудови свого проекту життя. Розумний альтруїзм можливий за умови любові до себе, яка передбачає самотворення та саморозвиток. Актуалізація розумного альтруїзму найбільш органічною є в демократичних суспільствах.

В ситуації прийняття альтруїзму як абсолютно необхідної самопожертви, відсутня турбота і любов до себе, що часто-густо призводить до фізичного знищення чи до особистісної деградації. Це притаманно для тоталітарних та авторитарних суспільств, де людина є лише гвинтиком суспільного механізму. Такій деперсоналізації людини у викривленому альтруїзмі може протистояти освіта.

Висновки. Розумний альтруїзм актуалізується освітою, яка формує мотивацію до самопізнання і саморозвитку.

Ключові слова: альтруїзм, розумний альтруїзм, гуманізм, самопожертва, освіта, метаантропологія, соціальна метаантропологія, буденне буття людини, граничне буття людини, метаграничне буття людини, авторитаризм, тоталітаризм, демократія.

INTELLIGENT ALTRUISM: ITS NATURE AND ACTUALIZATION THROUGH EDUCATION

Svitlana Krylova

Abstract.

Relevance of the research. topic is due to the fact that in times of crisis, especially in a war situation, the need for altruism is actualized. But in authoritarian and totalitarian societies, altruism is reduced to self-sacrifice in the name of the interests of the leader and his environment. Altruism must acquire the features of "smart altruism", the bearer of which is capable of caring and loving not only for others, but also for himself. This becomes especially relevant for preserving democracy. One of the effective practices for the development of smart altruism is education, which is free from formalism, fanaticism and selfishness.

Problem statement. *Important questions are what is altruism and what are the prerequisites for the development of smart altruism? What should be the practices that actualize smart altruism? It can be assumed that education can be one of such practices.*

Analysis of recent research and publications. *The problem of altruism is studied by modern Ukrainian authors, among whom are Yu. Gumenyuk, K. Lytvyniuk, R. Malynoshevsky, N. Olentsevich, T. Pantyuk, Yu. Pantyuk, A. Ridkodubskya, O. Fomina, Yu. Shabanova, and others. Productive approaches to the possibilities of education for the actualization of constructive altruism are found in the works of V. Andrushchenko. The methodology of metaanthropology, developed by N. Khamitov, allows us to understand the metamorphoses of altruism in the existential dimensions of human existence.*

Research task. *The task of this article is to conceptualize reasonable altruism as one that opposes the project of altruism based on the absolute necessity of self-sacrifice, self-denial. Educational practices help in the actualization of reasonable altruism.*

Main material presentation. *In the coordinates of metaanthropology, intelligent altruism involves a combination of care and love for the Other with care and love for oneself, which denies the absolute necessity of self-sacrifice. A person helps the Other, but at the same time he or she still has the opportunity for self-development and building his or her life project. Intelligent altruism is possible under the condition of love for oneself, which involves self-creation and self-development. The actualization of intelligent altruism is most organic in democratic societies.*

In a situation of accepting altruism as an absolutely necessary self-sacrifice, there is no care and love for oneself, which often leads to physical destruction or personal degradation. This is inherent in totalitarian and authoritarian societies, where a person is only a cog in the social mechanism. Education can counteract such depersonalization of a person in distorted altruism.

Conclusions. *Intelligent altruism is actualized by education, which forms motivation for self-knowledge and self-development.*

Keywords: *altruism, intelligent altruism, humanism, self-sacrifice, education, metaanthropology, social metaanthropology, ordinary human existence, boundary human existence, meta-boundary human existence, authoritarianism, totalitarianism, democracy.*

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у кризові часи, коли панує невизначеність, особливо в ситуації війни, актуалізується необхідність альтруїзму. При цьому в авторитарних і тоталітарних суспільствах альтруїзм зводиться до самопожертви в ім'я інтересів лідера і його оточення. Можна припустити, альтруїзм повинен набути ознак "розумного альтруїзму", носій якого здатний до турботи і любові не лише до інших, а й до себе. Це стає особливо актуальним для збереження і розвитку демократії в кризових умовах. Важливим є пошук ефективних практик, які допоможуть розвинути розумний альтруїзм, однією з таких практик є освіта, яка є вільна від формалізму, фанатизму й егоїзму.

Постановка проблеми. Важливими питаннями є те, що таке альтруїзм і якими є передумови розвитку розумного альтруїзму? Якими повинні бути практики, що актуалізують розумний альтруїзм? Можна припустити, що саме освіта може бути однією з таких практик. Проте освіта повинна бути не просто формальною, а змістовною, глибокою, креативною – розумною освітою (термін В. Андрущенко).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою ефективного альтруїзму у контексті теорії сталого розвитку займається сучасна дослідниця Ю. Гуменюк, К. Литвинюк аналізує альтруїзм як антрополого-біологічну детермінанту довірливого регулювання відносин, Р. Малиношевський розглядає соціально-педагогічні орієнтири виховання альтруїзму, Т. Пантюк та Ю. Пантюк усвідомлюють сутність альтруїзму і методи його виховання у дітей і молоді, А. Рідкодубська досліджує альтруїзм як педагогічну категорію, Н. Фоміна поєднує альтруїзм і волонтерство та визначає аспекти взаємозв'язку у соціальній поведінці, Ю. Шабанова аналізує альтруїзм як світоглядну основу концепції основного доходу.

Продуктивні підходи щодо можливостей освіти для актуалізації конструктивного альтруїзму зустрічаємо у роботах В. Андрущенка. Методологія метаантропології, яку розробляє Н. Хамітов, дозволяє усвідомити метаморфози альтруїзму в буденному, граничному й метаграничному екзистенціальних вимірах буття людини.

Постановка завдання. Завданням даної статті є усвідомлення розумного альтруїзму, як такого, який протистоїть самопожертві. В актуалізації розумного альтруїзму допомагає практика розумної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Альтруїзм можна визначити як протилежність егоїзму, це безкорисливе прагнення допомогти іншим людям. Однак

альтруїзм може ставати предметом маніпуляцій і способом руйнації себе, близьких, рідних, друзів, колег. Так зазвичай відбувається в авторитарних і тоталітарних суспільствах, в яких культивується безумовний, безмежний альтруїзм.

Дійсно, “слід розуміти, що безмежний альтруїзм, до якого закликають авторитарні і тоталітарні лідери та їх ідеологи, може обернутися на фанатизм, в якому знищується свобода особистості. Більше того, альтруїзм як фанатизм може бути небезпечним не лише для самої людини, а й для інших, кого альтруїст-фанатик робить об’єктом поклоніння або ненависті. Особливо небезпечний фанатичний альтруїзм для тих, кого авторитарні чи тоталітарні режими визначили як “ворогів народу”. Фанатичний альтруїзм, що спотворює свободу людини, можливий навіть за умов демократії, виявляючись сьогодні у різноманітних практиках “культури скасування” [3, с. 162].

Культивація безмежного, нерозумного альтруїзму в умовах авторитаризму й тоталітаризму призводить до його проникнення в сім’ю, деформуючи її. Покажимо фільм “Чорний сніг” режисера Мартіна Ходара, де зображується трагічна доля старшого брата Сальвадора в багатодітній сім’ї. Сальвадор жертвує собою, беручи на себе злочин і провину середнього брата, в результаті чого стає ізольованим і засудженим своєю спільнотою. Сальвадор як продукт авторитарного суспільства й авторитарної сім’ї жертвує собою заради брата, але у підсумку отримує негативний досвід, нещасливу долю й самотність.

Пригадаємо сюжет фільму. Історія розгортається навколо чоловіка по імені Сальвадор, який самотньо живе в горах, у батьківському будинку. Його батько колись оселився в цій місцевості, де в нього з дружиною народилися четверо дітей, – троє хлопців і дівчина. Мати помирає, а батько залишається з дітьми сам. Так і живуть вони усамітнено, займаючись полюванням. Батько достатньо авторитарний, і ця авторитарність є наслідком перебування чоловіка в авторитарному суспільстві. Діти підростають, і одного разу молодший брат стає свідком близьких стосунків середнього брата Марка і сестри Сабріни. Середній брат, Марк, побоюючись, що малюк розповість про їхню таїну батькові, на полюванні свідомо вбиває молодшого брата. Старший брат, Сальвадор, побачивши вбивство, бере злочин середнього брата на себе. В результаті він стає ізгоєм, – від нього відвертається батько, спільнота, він залишається абсолютно ізольованим. Чоловік так і живе сам-один в цьому будинку, не маючи ані дружини, ані дітей. Авторитарний батько і авторитарне суспільство виховало його у дусі самопожертви заради інших.

Коли помирає батько, який жив з середнім братом Марком, останній разом з дружиною приїжджає до Сальвадора, щоб поділити батьківське майно. З’ясується, що Марк “забув” про свій злочин і впевнений у тому, що саме Сальвадор вбив молодшого брата. Така несправедливість викликає у Сальвадора агресію, і він виганяє з дому Марка з дружиною. Кінець фільму трагічний, – Сальвадора вбиває Лаура – дружина Марка, справу про цей злочин закривають, Марк успішно продає майно сім’ї, а таїна родинного гріха швидко забувається.

Сюжет породжує питання: беручи злочин брата на себе, Сальвадор проявляє альтруїзм чи йде проти правил моралі? Щоб відповісти на це запитання, з’ясуємо, що таке розумний альтруїзм і безумовний (жертвний) альтруїзм і чим вони відрізняються.

Безумовний або жертвний альтруїзм означає постійну готовність до самопожертви. Самопожертва – це бажання віддати своє життя і своє щастя заради інших. Порівнюючи розумний альтруїзм і безумовний (жертвний) альтруїзм, можна зробити висновок, що вони певною мірою співпадають. Але якщо в *розумному альтруїзмі самопожертва є можливою в граничній ситуації, то в жертвному альтруїзмі вона є майже обов’язковою*.

В авторитарних чи тоталітарних суспільствах альтруїзм практично співпадає з самопожертвою. Основою ідеології й моралі таких суспільств є жертва собою, своєю особистістю, а іноді й життям заради суспільства.

Можна констатувати, що розумний альтруїзм, який культивується в демократичних суспільствах, передбачає турботу про себе, яка не припускає однозначності самопожертви. Людина допомагає Іншим, але при цьому в неї залишається можливість свого саморозвитку і побудови свого проекту життя.

Розумний альтруїзм допустимий за умови любові до себе, коли людина розвиває свій духовний і душевний потенціал. “Любов до себе – це перший щабель у великій та довгій сходінці любові ... любові до Всесвіту, людства, Бога. Любов до себе дає можливість кожній людині пережити, що окрім тілесності вона має ще духовне та душевне начала, які у їх

поєднанні і складають особистість” [2, с. 60]. Людина, яка любить себе, починає створювати щось для інших, але любов до себе і творчість набувають конструктивності лише завдяки самопізнанню й самотворенню. “Лише через самотворення стає можливим творення відносин між людьми, творення Любові. Та справедливою буде і протилежна думка: самотворення стає можливим тільки завдяки любові до себе, що творчо відкривається світові. Дійсна любов до себе – це велика праця, це зростання та накопичення знань і почуттів, це самозмінна, яка дає можливість не тільки брати, але й віддавати” [2, с. 61].

Доречними будуть думки Мейстера Екхарта, який пише, що любов до себе, породжує любов до Іншого як себе. З іншого боку, він зазначає: поки ти любиш іншого менше, ніж себе, тобі не вдасться любити себе як треба; якщо ж ти любиш всіх однаково, то ти любиш їх як Єдиного, яким є і Бог, і людина. Для Мейстера Екхарта великий і праведний той, хто люблячи себе, любить також й усіх інших.

Таким чином, справжня любов до себе можлива лише тоді, коли ти любиш Іншого; і, навпаки, справжня любов до Іншого породжується любов’ю до себе, яка передбачає і самотворення, і творення відносин з Іншим, і творення вчинків і артефактів для своєї культури і всіх культур. “Конструктивна любов до себе – це любов до ідеального себе. Коли людина починає любити в собі свої ідеальні, бажані риси, а не тільки милуватися та хвалитися теперішнім станом, тільки тоді любов до себе наповнюється вищим етичним сенсом. Конструктивна любов до себе актуалізує не тільки саму людину, вона актуалізує людей, які знаходяться поруч. Людина, наповнена конструктивною любов’ю до себе, не має бажання володарювати над людьми – плодотворність її світовідношення у тому, що свій саморозвиток вона прагне передати іншим у вільній комунікації” [2, с. 61-62].

Отже, любов до себе як турбота і любов до себе є основою розумного альтруїзму, який передбачає розвиток і відкритість до Іншого.

На відміну від розумного альтруїзму альтруїзм, який вимагає безумовної самопожертви, зводиться до неї, демонструє відсутність справжньої любові і турботи не лише про себе, а й стосовно Іншого. Це призводить чи то до фізичної жертви собою, чи до особистісної деградації – як того, хто постійно жертвує собою чи того, в ім’я кого жертвують. Саме в тоталітарних і авторитарних суспільствах людину програмують на безумовну самопожертву заради Батьківщини, а не актуалізують до гідної самореалізації заради себе і Батьківщини. Тих, хто не бажає жертвувати собою, репресують в тоталітарному суспільстві, а в авторитарному – маргіналізують.

Повертаючись до кінострічки “Чорний сніг”, ми по-новому бачимо самопожертву Сальвадора. Заради брата, спокою і миру в батьківській сім’ї, він жертвує собою, як це зробив би типовий громадянин авторитарного чи тоталітарного суспільства, якого налаштували на самопожертву ідеологи цих соціумів. В результаті чоловік отримує покалічену долю і самотність. Натомість він міг би більш мудро розв’язати цю колізію, наприклад, не допустивши спочатку морального падіння, а потім і злочину брата. Однак в авторитарній чи тоталітарній спільноті люди зазвичай не здатні до щирого душевного й розумного спілкування.

Тому альтруїзм як світоглядна установка, що породжує бажання допомагати іншим, завжди повинен бути розумним, тобто усвідомленим щодо Іншого, а також із турботою і любов’ю до себе.

Звертаючись до методології метаантропології, яку запропонував Н. Хамітов [5] та соціальної метаантропології, яку я розвиваю в своїх роботах [2; 3; 4], нагадаю, що у буденному бутті людина живе волями до самозбереження і продовження роду, в граничному бутті вона підкоряється волі до влади, а також волі до пізнання і до творчості, а в метаграничному – волі до співтворчості, любові і свободи [5, с. 33-36].

Альтруїзм людини буденного буття в авторитарних і тоталітарних суспільствах завжди буде самопожертвою, яка нав’язана вихованням, освітою, середовищем. В демократичних суспільствах цей альтруїзм втрачає свою безумовність, він здатний набувати розумних форм співпраці як в сім’ї, так і в колективі; зворотнім боком демократії може бути відмова людини буденності від альтруїзму заради егоїстичного споживання і зовнішньої толерантності, ця відмова може бути тим більшою, чим більшою буде соціальна стабільність.

Людина граничного буття за умов авторитаризму й тоталітаризму може виявляти альтруїзм у вигляді самопожертви, але свідомо і вільно заради влади і слави або імітувати альтруїзм заради тих самих влади і слави.

Людина метаграничного буття в авторитарних і тоталітарних режимах буде виявляти альтруїзм через практики гуманізації суспільства. Це і робить її альтруїзм розумним, позбавляючи прагнення до самопожертви.

У просторі демократії людина метаграничного буття також буде виявляти розумний альтруїзм, але це буде не просто альтруїзм гуманізації негуманних режимів, цей розумний альтруїзм буде альтруїзмом посилення гуманістичних тенденцій, посилення духу співтворчості і любові, набуття розумної конкуренції між особистостями.

Мотивом людини метаграничного буття за будь-яких суспільних і політичних умов буде любов до себе і до Іншого, яка посилює власну творчу свободу і творчу свободу Іншого. Людина метаграничного буття має філософський світогляд – критичний, самостійний, творчий, системний і цілісний [5, с. 44-45]. Тому “альтруїзм людини з філософським світоглядом виходить за межі фанатичного альтруїзму людини буденності і егоїзму у масці альтруїзму людини граничного буття. Такий альтруїзм поєднує щиру відкритість до Іншого, бажання допомагати йому з піклуванням про свій особистісний розвиток” [6, с. 57-58].

Вже згаданий Сальвадор з фільму “Чорний сніг” є людина на межі буденного й граничного буття і, водночас, продукт авторитарного суспільства та авторитарного виховання в сім’ї. А тому він міг проявити альтруїзм лише як самопожертву, що і призвело його до відчуження і самотності у просторі нового демократичного суспільства, в якому перебуває його брат з дружиною – носії буденного буття.

Залишається важливе питання: які суспільні практики можуть розвинути в людині прагнення до розумного альтруїзму? Вважаю, що розумний альтруїзм передусім здатна сформувані *розумна освіта*. Український філософ В. Андрущенко у своїй книзі “Просвітницька Одиссея розуму” так характеризує таку освіту: Автор пише: “...освіта, яка готує нові покоління до самостійного життя, має сама бути “розумною”. Вона має передати підростаючим поколінням знання, соціокультурний досвід, накопичений століттями...” [1, с. 20-21].

Таким чином, розумна освіта в Україні передбачає й модернізацію освітнього процесу, її креативне оновлення. Однак потрібно не забувати і про збереження традицій в освіті, які є основою, що базується на традиціях українського народу, архетипах його культури.

Не можна не погодитися зі словами В. Андрущенко, який пише, що “українська освіта завжди була потужною, спроможною, високоефективною системою. У всі часи і при будь-якій владі українці шанували знання, намагались освоїти й передати їх дітям” [1, с. 378].

Дійсно, українці завжди тягнулися до знань, постать освітянина і вченого завжди викликала повагу і довіру. При цьому “високий ступінь довіри в суспільстві до професії вченого можна пояснити високою оцінкою значення “індексу” довіри в межах самої наукової спільноти. В особистому спілкуванні людей науки роль довіри значно підсилена існуванням наступності й наукової традиції, яка ґрунтується на дотриманні обов’язкового для науковця комплексу професійних норм і цінностей” [7, с. 87].

Висновки. Для осмислення розумного альтруїзму, плідного і для особистості, і для суспільства, продуктивними є методологічна стратегія метаантропології Н. Хамітова, а також підхід соціальної метаантропології, який розвиває автор цієї статті. В цих методологічних координатах можна усвідомити, що розумний альтруїзм переходить з потенції в реальність в екзистенціальному просторі особистості метаграничного буття, яка реалізується за умов демократії.

В усвідомленні ролі освіти у становленні того феномену, який був концептуалізований в статті як “розумний альтруїзм”, плідним виявився підхід В. Андрущенко. В контексті цього підходу можна зробити висновок, що українська освітня система має всі потенції долати і формалізм, який веде до некомпетентності й буденного світогляду, і егоїстичний прагматизм, який здатний руйнувати гуманізм і породжувати людину, яка готова заради свого успіху маніпулювати іншими, і безмежний, фанатичний альтруїзм, який провокує авторитарні тенденції та, водночас, посилюється ними.

Саме освіта, яку можна назвати по-справжньому розумною, здатна актуалізувати розумний альтруїзм, який спрямовує людину до саморозвитку і самотворення, усвідомленого і гідного життя, відкритості і щирої допомоги Іншому.

Аналіз впливу освіти на розвиток розумного альтруїзму потребує нових глибоких досліджень. Одним з їх напрямів може бути проблематика, пов’язана з типологією світогляду в координатах метаантропології; виділяючи буденний, особистісний і філософський типи

світогляду, які відображають буденне, граничне і метаграничне буття людини [5, с. 41-44], можна вже зараз припустити, що людина саме з філософським світоглядом – самостійним, критичним, творчим, цілісним й гуманістичним – буде мати повноту розумного альтруїзму в будь-яких соціальних умовах.

Перспективною для продовження досліджень також є концепція нового гуманізму, яка формується на основі методології метаантропології історії [8]. Це надає нові евристичні можливості усвідомити роль й специфіку розумного альтруїзму на даному історичному етапі розвитку людства, в просторі якого виклик неототалітаризму спонукає до оновлення і гуманізму, і альтруїзму. В тому числі і в системі освіти.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, ВП 2025. *Просвітницька одиссея розуму*. Київ : Знання України. 524 с.
2. Крилова, СА 2020. 'Виміри любові та проблема подолання самотності'. *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць*. За редакцією Н. Хамітова і С. Крилової. Київ : КНТ. 370 с.
3. Крилова, СА 2025. 'Покликання людини і альтруїзм як проблема практичної філософії'. *Міжнародна наукова конференція. Дні науки філософського факультету*, с. 161-165.
4. Крилова, СА 2022. *Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія*. Видання 2-е, видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ. 536 с.
5. Хамітов, Н 2023. *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ. 405 с.
6. Хамітов, Н & Крилова, С 2024. 'Філософське мистецтво як практична філософія: фактор світоглядної стійкості й альтруїзму: метаантропологічний аналіз'. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 2 (24), с. 56-59.
7. Шашкова, Л & Крилова, С 2023. 'Академічна добродішність і академічна харизма вченого: цінності відкритості й довіри'. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 2 (22), с. 87-90.
8. Khamitov, N 2023. *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*. Sofia : Kibea. 124 p.

References:

1. Andrushchenko, VP 2025. *Prosvitnytska odisseia rozumu (Educational Odyssey of Mind)*. Kyiv : Znannia Ukrainy. 524 s.
2. Krylova, SA 2020. 'Vymiry lyubovi ta problema podolannya samotnosti. Liudyna. Ekzystentsiia. Kultura (Demins of love and the problem of Overcoming Loneliness'. *Man. Existence. Culture)*. *Pidkhyd filofsfskoi antropolohii yak metaantropolohii: zbirnyk naukovykh prats*. Za redaktsiieiu N. Khamitova i S. Krylovoi. Kyiv : KNT. 370 s.
3. Krylova, SA 2025. 'Poklykannia liudyny i altruizm yak problema praktychnoi filosofii (Calling a person and altruism as a problem of practical philosophy)'. *Mizhнародna naukova konferentsiia. Dni nauky filofsfskoho fakultetu*, s. 161-165.
4. Krylova, SA 2022. *Krasa liudyny v zhyttievvykh praktykakh kultury. Dosvid sotsialnoi ta kulturnoi metaantropolohii i androhyn-analizu: monohrafiia (The beauty of man in life practices of culture. Experience of social and cultural metaanthropology and androgynos: monograph)*. Vydannia 2-e, vydannia, vypravlene i dopovnene. Kyiv : KNT. 536 c.
5. Khamitov, N 2023. *Filofsfska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretynohoho do praktychnoho povorotu (Philosophical anthropology: actual problems. From theoretical to practical turn)*. 5-e vydannia, vypravlene i dopovnene. Kyiv : KNT. 405 c.
6. Khamitov, N & Krylova, S 2024. 'Filofsfske mystetstvo yak praktychna filosofii: faktor svitohliadnoi stiikosti y altruizmu: metaantropolohichnyi analiz (Philosophical art as practical philosophy: a factor of worldview stability and altruism: metanthropological analysis)'. *SOFIIA. Humanitarno-relihiiєznavchyi visnyk*. № 2 (24), s. 56-59.
7. Shashkova, L & Krylova, S 2023. 'Akademichna dobrochesnist i akademichna kharyzma vchenoho: tsinnosti vidkrytosti y doviry (Academic virtue and academic charisma of the scientist: values of openness and trust)'. *SOFIIA. Humanitarno-relihiiєznavchyi visnyk*. № 2 (22), s. 87-90.
8. Khamitov, N 2023. *The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century*. Sofia : Kibea. 124 p.

Прорецензовано / Reviewed

20.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

29.04.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-2
УДК 1.101.130.123

ПРИРОДА ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ОГЛЯД

Р. М. Богачев
Т. П. Руденко
Г. М. Костроміна
С. І. Бабіна
Ф. В. Гайдук

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У процесі художньої творчості створюються цінності, які мають вічний характер. Художня творчість відображає свободу людського духу. Завдяки творчості людина змінює не лише навколишній світ, але й своє оточення, побут. У художній діяльності вона набуває естетичного розвитку, сприймає світ за законами краси.

Художня творчість є унікальною діяльністю, в якій розкривається багато психічних якостей людини, адже творчий процес відбувається на високому рівні свідомості. У процесі творчої діяльності розвивається інтелектуальна, емоційна, волюва сфера особистості.

Постановка проблеми. Проблема художньої творчості, її природа, роль у формуванні особистості завжди розглядалася філософами, і сьогодні, використання художньої творчості для розвитку всебічно гармонійної особистості є важливою і актуальною проблемою. Художню творчість досліджувало багато науковців. У творчості людина утверджує основні життєві цінності – добро, красу, істину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню творчості присвячені праці Н. Барвіної, О. Босенка, Б. Новікова, А. Канарського, Л. Левчук, В. Моляки, О. Морщакової, В. Шинкарука. Особливості художнього освоєння дійсності, художня цінність мистецтва розглядається у працях І. Волкової, С. Крамської, В. Моляки, О. Оніщенко. Естетичний розвиток особистості досліджували Т. Катаргіна, В. Панченко.

У дослідженні було розглянуто філософські ідеї Платона, Аристотеля, Плотіна, Леон-Баттіста Альберті, Дж. Піко делла Мірандоли, Ф. Бекона, Р. Декарта, Т. Гоббса, Д. Г'юма, Б. Паскаля, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, представників романтизму як-от: Дж. Г. Байрон, Г. Гейне, Ф. Шиллер, західноєвропейських дослідників XIX-XX століття: А. Бергсона, А. Шопенгауера, З. Фрейда, К. Юнга, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, К. Ясперса, А. Камю, Ж.-П. Сартра, праць українських дослідників Л. Губерського, А. Канарського, М. Поповича.

Духовно-моральні цінності особистості досліджували Г. Костюк, А. Маслоу, О. Леонтьєв, К. Роджерс та інші. Сучасні дослідники, такі як В. Андрущенко, І. Бех, Н. Вознюк, С. Гончаренко, С. Максименко, Л. Подоляк розглядають проблему виховання духовно-моральної особистості.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді художньої творчості в історії філософської думки, визначенні її особливостей, ролі у людській життєдіяльності. Для цього необхідно проаналізувати філософську спадщину мислителів Античності, визначити особливості естетичних поглядів філософів доби Середньовіччя, Відродження, Нового часу, німецької класичної філософії, ідеї некласичної філософії щодо осмислення художньої творчості та сучасні естетичні й мистецтвознавчі уявлення. Важливим є розуміння естетичного та мистецького досвіду минулого і сучасності, базисних цінностей, естетичних категорій, різних видів і жанрів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. У процесі художнього осмислення світу людина пізнає та перетворює дійсність за законами краси. Розвиток сприймання, уяви, розуміння прекрасного в природі, розвиток творчих здібностей до художньої творчості, поцінування мистецтва є складовими естетичного розвитку особистості.

Властивості творів мистецтва та їх вплив на людину розглядаються через поняття прекрасне. Основним засобом естетичного розвитку особистості є художня творчість, результатом якої є нові художні цінності.

Кожна історична доба уособлює в собі характерні стилеві особливості різних видів мистецтва. У художній творчості відбувається самовираження особистості. За допомогою художніх засобів, таких як колір, звук, форма, творчий задум митця втілюється у твір мистецтва.

Художня творчість є найвищою формою естетичної діяльності людини. Вона сприяє естетичного розвитку та формуванню духовно-моральних цінностей особистості. Як продуктивна людська діяльність художня творчість завжди буде вимагати індивідуальності,

адже саме у творах мистецтва розкривається індивідуальність автора-митця.

Висновки. У процесі художньої творчості митцем створюється естетична цінність у вигляді твору мистецтва. Практична діяльність митця поєднується з творчою розумовою діяльністю людини, яка опановує мистецький твір. Завдяки художній творчості відбувається вдосконалення духовного світу людини, у неї виникає інтерес до творчої діяльності, гармонізуються взаємини з іншими людьми.

Художня творчість є інструментом пізнання та перетворення дійсності, результатом якої є витвори мистецтва. Мистецький твір як предмет сприйняття іншими людьми, втілює в собі не лише усвідомлений, узагальнений і відображений митцем художній матеріал, а й рівень естетичного розвитку художника, а також сприяє розвитку естетичного смаку, переживання, цінностей суб'єкта сприйняття. У художній творчості особистість не лише змінює навколишній світ, але й саморозвивається – вивчає види, жанри, стильові особливості мистецтва, усвідомлює естетичні та духовно-моральні цінності.

Ключові слова: художня творчість, естетичний розвиток, художня діяльність, людина, особистість, краса, мистецтво, гармонія, духовність, морально-духовні цінності, духовний світ особистості.

THE NATURE OF ARTISTIC CREATIVITY: A HISTORICAL-PHILOSOPHICAL REVIEW

Roman Bogachev
Tamara Rudenko
Anna Kostromina
Svitlana Babina
Fedir Haiduk

Abstract.

Relevance of the research. *In the process of artistic creativity, values are created that are eternal in nature. Artistic creativity reflects the freedom of the human spirit. Thanks to creativity, a person changes not only the world around him, but also his environment, everyday life. In artistic activity, he acquires aesthetic development, perceives the world according to the laws of beauty.*

Artistic creativity is a unique activity in which many mental qualities of a person are revealed, because the creative process takes place at the highest level of consciousness. In the process of creative activity, the intellectual, emotional, and volitional spheres of the personality develop.

Problem statement. *The problem of artistic creativity, its nature, and its role in the formation of personality have always been considered by philosophers, and today the use of artistic creativity for the development of a comprehensively harmonious personality is an important and relevant problem. Artistic creativity has been studied by many scientists. In creativity, a person affirms the basic life values - goodness, beauty, truth.*

Analysis of recent research and publications. *The works of N. Barvina, O. Bosenko, B. Novikov, A. Kanarsky, L. Levchuk, V. Molyaka, O. Morshchakova, V. Shynkaruk are devoted to the study of creativity. The features of the artistic development of reality, the artistic value of art are considered in the works of I. Volkova, S. Kramskaya, V. Molyaka, O. Onishchenko. The aesthetic development of personality was studied by T. Katargina, V. Panchenko.*

The study examined the philosophical ideas of Plato, Aristotle, Plotinus, Leon-Baptiste Alberti, Giovanni Pico della Mirandola, F. Bacon, R. Descartes, T. Hobbes, D. Hume, B. Pascal, I. Kant, H. Hegel, F. Schelling, representatives of romanticism such as: J. G. Byron, H. Heine, F. Schiller, Western European researchers of the 19th-20th centuries: A. Bergson, A. Schopenhauer, Z. Freud, K. Jung, E. Husserl, M. Heidegger, K. Jaspers, A. Camus, J.-P. Sartre, works of Ukrainian researchers L. Hubersky, A. Kanarsky, M. Popovych.

Spiritual and moral values of the individual were studied by G. Kostyuk, A. Maslow, O. Leontiev, K. Rogers, and others. Modern researchers such as V. Andrushchenko, I. Bekh, N. Voznyuk, S. Goncharenko, S. Maksymenko, L. Podolyak consider the problem of educating a spiritual and moral personality.

Research task. *The purpose of the study is to consider artistic creativity in philosophical thought, to determine its features, its role in human life. For this, it is necessary to analyze the philosophical heritage of thinkers of antiquity, to determine the features of the aesthetic views of philosophers of the Middle Ages, the Renaissance, the Modern Age, German classical philosophy, the ideas of non-classical philosophy regarding the understanding of artistic creativity and modern aesthetic and art historical ideas. It is important to understand the aesthetic and artistic experience of the past and present, basic values, aesthetic categories, various types and genres of art.*

Main material presentation. *In the process of artistic comprehension of the world, a person learns and transforms reality according to the laws of beauty. The development of perception, imagination, understanding of beauty in nature, the development of creative abilities for artistic creativity, and appreciation of art are components of the aesthetic development of the personality.*

The properties of works of art and their impact on humans are considered through the concept of beauty. The main means of aesthetic development of the individual is artistic creativity, the result of which is new artistic values.

Each historical era embodies the characteristic stylistic features of various types of art. In artistic creativity, self-expression of the individual occurs. With the help of artistic means, such as color, sound, form, the artist's creative idea is embodied in a work of art.

Artistic creativity is the highest form of human aesthetic activity. It contributes to the aesthetic development and formation of the spiritual and moral values of the individual. As a productive human activity, artistic creativity will always require individuality, because it is in works of art that the individuality of the author-artist is revealed.

Conclusions. *In the process of artistic creativity, the artist creates aesthetic value in the form of a work of art. The practical activity of the artist is combined with the creative mental activity of the person who masters the work of art. Thanks to artistic creativity, the spiritual world of a person is improved, he develops an interest in creative activity, and relationships with other people are harmonized.*

Artistic creativity is a tool for cognition and transformation of reality, the result of which are works of art. A work of art as an object of perception by other people embodies not only the artistic material realized, generalized and reflected by the artist, but also the level of aesthetic development of the artist, and also contributes to the development of aesthetic taste, experiences, and values of the subject of perception. In artistic creativity, a person not only changes the world around him, but also develops himself - studies the types, genres, stylistic features of art, realizes aesthetic and spiritual and moral values.

Key words: *artistic creativity, aesthetic development, artistic activity, person, personality, beauty, art, harmony, spirituality, moral and spiritual values, spiritual world of the individual.*

Актуальність теми дослідження. У процесі художньої творчості створюються цінності, які мають вічний характер. Художня творчість відображає свободу людського духу. Твори мистецтва є реалізацією творчого задуму, фантазії, вигадки автора. Завдяки творчості людина змінює не лише навколишній світ, але й своє оточення, побут. У художній діяльності вона набуває естетичного розвитку, сприймає світ за законами краси.

Художня творчість є унікальною діяльністю, в якій розкривається багато психічних якостей людини, адже творчий процес відбувається на високому рівні свідомості. Талановита особистість набуває розуміння кольору, пропорцій, симетрії, у неї формується творче бачення, асоціативне мислення, вміння знаходити схожості в природі, поєднувати різні види діяльності та отримувати задоволення від життя. У процесі творчої діяльності розвивається інтелектуальна, емоційна, волюва сфера особистості, відбувається її самореалізація.

Постановка проблеми. Проблема художньої творчості, її природа, роль у формуванні особистості завжди розглядалася філософами, і сьогодні, використання художньої творчості для розвитку всебічно гармонійної особистості є важливою і актуальною проблемою. Твори мистецтва мають вплив на формування світогляду людини. Художню творчість досліджувало багато науковців. У творчості людина утверджує основні життєві цінності – добро, красу, істину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню творчості присвячені праці Н. Барвіної, О. Босенка, Б. Новікова, А. Канарського, Л. Левчук, В. Моляки, О. Морщакової, В. Шинкарука та інших науковців. Особливості художнього освоєння дійсності, художня цінність мистецтва розглядається у працях І. Волкової, С. Крамської, В. Моляки, О. Оніщенко. Естетичний розвиток особистості досліджували Т. Катаргіна, В. Панченко. Психологію творчості вивчали Г. Костюк, С. Максименко, К. Тейлор.

У дослідженні було розглянуто художню творчість в історико-філософському контексті, що потребувало звернення до розгляду філософських ідей Платона, Аристотеля, Плотіна, Леон-Баттіста Альберті, Дж. Піко делла Мірандоли, Ф. Бекона, Р. Декарта, Т. Гоббса, Д. Г'юма, Б. Паскаля, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, представників західноєвропейського романтизму як-от: Дж. Г. Байрон, Г. Гейне, Ф. Шиллер, західноєвропейських дослідників XIX-XX століття: А. Бергсона, А. Шопенгауера, З. Фрейда, К. Юнга, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, К. Ясперса, французьких філософів та письменників А. Камю, Ж.-П. Сартра, праць українських дослідників Л. Губерського, А. Канарського, М. Поповича.

Формування духовно-моральних цінностей особистості досліджували Г. Костюк, А. Маслоу, О. Леонт'єв, К. Роджерс та інші. Сучасні дослідники, такі як В. Андрущенко, І. Бех, Н. Вознюк, С. Гончаренко, С. Максименко, Л. Подоляк розглядають проблему виховання духовно-моральної особистості. Мистецтво, естетична свідомість є предметом

досліджень О. Босенка, В. Кардашова, О. Оніщенко, О. Павлової.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді художньої творчості в історії філософської думки, визначенні її особливостей, ролі у людській життєдіяльності. Для цього необхідно проаналізувати філософську спадщину мислителів Античності, визначити особливості естетичних поглядів філософів доби Середньовіччя, Відродження, Нового часу, німецької класичної філософії, ідеї неklasичної філософії щодо осмислення художньої творчості та сучасні естетичні й мистецтвознавчі уявлення. Важливим є розуміння естетичного та мистецького досвіду минулого і сучасності, базисних цінностей, естетичних категорій, різних видів і жанрів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. У процесі художнього осмислення світу людина пізнає та перетворює дійсність за законами краси. Розвиток сприймання, уяви, розуміння прекрасного в природі, розвиток творчих здатностей до художньої творчості, поцінування мистецтва є складовими естетичного розвитку особистості. Естетичне ставлення до світу включає емоційні переживання, вміння правильно сприймати твори мистецтва, утверджувати естетичні цінності.

Властивості творів мистецтва та їх вплив на людину розглядаються через поняття прекрасне, яке є однією з головних категорій естетики. Основним засобом естетичного розвитку особистості є художня творчість, результатом якої є нові художні цінності. Мистецтво накопичує знання про навколишній світ у формах образного мислення.

Певна зацікавленість художньою творчістю та її впливом на людину з'являється ще в добу Античності. Ця доба заклала фундамент проблематики художньої творчості. Давньогрецька міфологія, література, театр, архітектура, скульптура, музика сприяли формуванню художньої свідомості, яка включала весь спектр художніх смаків, потреб та ідеалів тогочасного суспільства. Давньогрецький філософ Платон розмірковує про те, які форми художньої творчості слід розвивати в його ідеальній державі, а які ні, розділяє твори мистецтва за принципом їх виховного впливу на людину [22].

Красу Платон визначає через поняття “ейдосів”, вона дана візуально, міститься в самій ідеї, яка передусє речам й існує не лише в візуальному пізнанні та природі, але й у бутті людини. “Ейдоси” Платона утворюють ідеальний світ, який є вічним, божественним та діє на віддалені від світу речей. Ідеї втілюються в конкретні предмети, а досконале, за Платоном, і є краса, яка обумовлює сутність ідеального світу. Оскільки все суще у Платона включає дві сфери: світ ідей і світ речей, відповідно, і людина у філософа має дві складові – душу і тіло.

В античній філософії людина є частиною космосу і несе в собі його основні характеристики. Космос є гармонійно впорядкованим. Подібно до структури держави та космосу Платон розглядає структуру людської душі. Через образ Ероса, у діалозі “Бенкет”, Платон розкриває любов до вічного породження в красі задля безсмертя, включаючи любов до поетичної творчості [21]. Як підкреслює Л. Майстренко, “ерос як творчість – це виникнення поем Гомера та Гесіода, мистецтво, політика, державна творчість” [15, с. 82]. Завдяки творчості людина реалізує те, що вже існує в її душі. Мистецтво у філософа спрямоване на виховання людини. Філософ-неоплатонік Плотін у трактаті “Про Благо, або Єдине” вказує на божественну природу душі людини, яка здатна долучатись до справжньої краси – повертатися до божественного завдяки її волі і розуму [30].

Вплив мистецтва на емоційний стан людини починає досліджувати Аристотель, а художню творчість він розглядає як наслідування природі [1]. Філософ використовує поняття “мімезис” – принцип художньої творчості, який полягає не в пасивному перенесенні в мистецтво предметів і явищ природи, а в їх переробці художником з метою відбору та узагальнення. Аристотель розмірковує над феноменом художньої форми. Філософ зосереджує увагу на тому, як краса розкриває свою природу, втілюється в художню форму. Він розширює категорію краси, підкреслює, що людина здатна створювати речі такими, якими вони є, або такими, якими вона їх бачить. За такої умови, художник у процесі творчої діяльності втілює свій задум у конкретну річ. У “Поетиці” Аристотель наголошує, що “суть епічної і трагічної поезії, комедії та поезії дифірамічної, а також більшої частини флейтової і кіфаристичної музики полягає в наслідуванні” [1, с. 47]. Об'єктом наслідування стає вже не сама природа, а впорядкований Всесвіт.

Художня свідомість Античності активно рефлексує над своєю духовною діяльністю, і не лише над її змістом, але й над її формою, вводить поняття довершеності, міри, гармонії, створює ідеал краси. Краса і гармонія стають синонімами розумного. У Плінія, в його праці

“Історія природи”, зазначає С. Шевчук, простежується “поетичне споглядання природи” [27, с. 116]. Якщо світ влаштований за законами краси, відповідно, він не може бути нерозумним.

Кожен період Античності відрізняється яскравими зразками художньої творчості. Архаїка заклала фундамент античного мистецтва. У класичний період розвивається театральне мистецтво, архітектура, скульптура. Людина стає творцем і, водночас, основною темою для творчості художника. Художня творчість періоду еллінізму характеризується посиленням інтересом до особистісного життя людини. З'являється тема персони, формується уявлення про психологічні особливості героя. Досягненням мистецтва став історичний портрет, жанрова та станкова скульптура. В образах втілюється мужність і сила людини. Художники створювали образи як ліричного звучання, так і трагічні. Образ довершеної людини став головним в античному мистецтві, яке мало тісний зв'язок з міфологією. Краса та довершеність втілювались в образі богині Афродіти, а Аполлона давні греки вважали покровителем мистецтва. Філософські вчення та мистецтво Античності стали фундаментом для наступних періодів у розвитку естетичних поглядів.

У добу Середньовіччя значний вплив на духовне життя суспільства та мистецтво здійснювало християнство. Мистецтво в цей період розвивається під впливом релігійного світосприйняття. Середньовічні мислителі, як-от, Августин Аврелій, Фома Аквінський у своїх працях розглядали творчість лише по відношенню до діяльності Бога-Творця [3; 33].

Якщо Античність возвеличувала розум людини, то Середньовіччя утверджувало пріоритет віри над розумом. “Оскільки віра пов'язує людину з Богом, набуває значення також особиста дія як форма співучасті людини у створенні всесвіту. Сферами, у яких людська істота безпосередньо бере участь у здійсненні Божого замислу, є моральна, релігійна та історична” [24, с. 202]. Наслідком став розквіт символізму та містики. Природа здавалась середньовічній людині символом вищого світу. Недаремно купол церковного храму сприймався як небесна сфера, яка символічно вважалася сферою Бога.

Стилістичні особливості мистецтва доби Середньовіччя яскраво втілені в архітектурі – замки, монастирі, фортеці; живописі – іконопис, художній літературі – героїчний епос. В архітектурі готичних соборів використовувалося багато вітражів, які представляли глядачу різнокольорові сюжетні картини зі Святого письма та орнаментів, які виготовлялися з кольорового скла та часто використовувалися, в добу Середньовіччя, для оздоблення храмів. Іконопис розвивався на іконографічних традиціях, які були започатковані ранньою християнською церквою. У XI-XII столітті в Європі формується героїчний епос, звеличується лицарство. Морально-етичний образ лицаря наділявся рисами, які втілювали загальнолюдські моральні цінності. Завданням людини було подолання спокус матеріального світу, духовне вдосконалення.

У добу Відродження в непротиріччю поєднанні співіснували міфологія і символізм, Античність і християнство. Ідея людини, як “славетного майстра і скульптора” самої себе, додає новий елемент до християнської антропології – ідеї богоподібності. Розкрити гармонійну єдність божественного і природного, небесного і земного в людині стало завданням, яке необхідно було вирішити філософії Відродження. “Мислителі Ренесансу розвинули думку, що людині за її природою притаманні творчі можливості, і хоча засади творчості були залишені в Бога, будь-яка діяльність, спрямована на удосконалення світу і природи самої людини, розглядалася як творча” [24, с. 202]. Художня творчість Відродження утверджувала чуттєве та духовне, людське та божественне.

Відомий філософ доби Джованні Піко делла Мірандола підкреслював духовну самосвідомість Ренесансу. У своєму трактаті “Промова про людську гідність” він наголошує на безмежних можливостях людини. Філософ вказує на здібності людини, які вона здатна реалізувати в художній творчості. Мистецтво Відродження прославляє гідність людини, її можливості в пізнанні світу. Гідність і велич людини не є даністю, це постійний процес самовираження та вдосконалення. Стан піднесеності, гідності в своїх творах втілювали художники: Леонардо да Вінчі, Донателло, Ян ван Ейк, Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті та інші митці. У живописі приділялась увага законам перспективи, числовій симетрії, пропорції, колориту. Архітектура доби відрізняється гармонійністю і величчю пропорцій, використанням витончених деталей, орнаменту.

Леон-Баттіста Альберті в трактаті “Про живопис” аналізує феномен краси. [28]. Він стверджує, що справжня краса можлива лише завдяки присутності розуму. Краса повинна стати втіленням законів гармонії, які пізнає розум. Саме світ мистецтва, на думку Альберті,

містить у собі красу та гармонію. Митці Відродження утверджували новий естетичний ідеал. Особливістю естетики цієї доби було те, що вона була міцно пов'язана з художньою практикою. Так, живопис максимально відтворював дійсність, відтак, багато митців обрало цей вид художньої творчості. Ця доба переосмислила культуру Античності і Середньовіччя та вплинула на подальший розвиток світової культури. Естетичні ідеї Відродження визначили рух естетичної думки доби Нового часу.

Для доби Нового часу характерною є віра в безмежні можливості людського розуму. Це доба співіснування протилежних уявлень про природу людини, мистецтва та світобудову. У цей час постає питання про призначення мистецтва і його еволюцію, проблема ієрархії мистецтв. У цей період художники часто використовують драматичні сюжети, щоб людина розуміла, усвідомлювала себе не лише центром всесвіту, господарем природи, але й відчувала мінливість дійсності.

Сутність людини, її особистісні якості та творчі можливості розглядають Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Д. Г'юм, Б. Паскаль. Розвинена уява, яка ґрунтується на досвіді, на думку Ф. Бекона, є джерелом поезії. Творчу уяву розглядає Т. Гоббс. Проблема формування художнього смаку є темою обговорень Д. Г'юма та Б. Паскаля. Відбувається теоретичне обґрунтування естетичних категорій.

У німецькій класичній філософії вирішуються питання пізнавальних можливостей людини, наскільки вона здатна пізнати та змінити світ. Естетичні погляди другої половини XVIII початку XIX століття спрямовані на вирішення протиріч між необхідністю і свободою. Цей період представлений творчістю І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шиллера, Ф. Шеллінга. Через сприйняття творів мистецтва, завдяки зануренню у світ художньої сотворчості, людина може виправити недосконалість своєї сутності. І. Кант, Ф. Шеллінг зосереджують увагу на конструктивній діяльності, когнітивному аспекті творчості. Людина за Кантом є ідеалом краси, а людство – ідеал досконалості. Кантівське розуміння краси, зазначає О. Павлова, є “мірою доцільності розвитку взагалі”. “Краса є не лише прикрашалним додатком, а настановою здійснення, а потім унаочнення та підтвердження (мірою раціоналізації онтології) існування справжнього буття” людини [20, с. 20]. Художник, визначає Кант, творить прекрасне і мистецтво. Митцю потрібне судження про прекрасне, естетичний смак, а для того, щоб створювати художнє мистецтво потрібен геній [10].

На виховній ролі мистецтва в житті людини наголошує Ф. Шиллер. Відома теза філософа – краса врятує світ. Ф. Шиллер в роботі “Листи про естетичне виховання людини” [29] обґрунтовує продуктивно-виховну природу художнього сприйняття, вважає, що естетичне виховання є невід'ємною складовою виховання людини. Мистецтво має здатність проникати у психологію людини, сприяє розвитку духовного життя особистості.

У творах романтиків як-от: Дж. Г. Байрон, Г. Гейне, Е. Гофман, А. Міцкевич, Ф. Шиллер з'являється суб'єктивний вимір об'єктивного світу. Ідеальний герой романтичних творів прагне досягнути дійсність відповідно до своєї ієрархії цінностей. Ще й досі романтизм для дослідників постає до кінця не розгаданим явищем, але можна з впевненістю відзначити, що він і надалі буде привертати увагу кожного, хто буде знайомитися з його прекрасним світом. За словами Ф. Гегеля, романтизм постав “буянням людського Духу”. О. Оніщенко наводить цитату про те, що “заслуги романтизму у світі прекрасного великі ще й тому, що він створив науку про прекрасне, естетичне вчення” [19, с. 74].

Естетику Ф. Шеллінга розглядають і як представника німецької класичної естетики, так і романтизму. Художня творчість збагачує духовний світ особистості. У роботі “Філософія мистецтва” Ф. Шеллінг розглядає творчий процес у мистецтві [31]. Творчість у філософській системі Шеллінга є найвищою формою людської життєдіяльності. Це вища форма буття людини. Твори мистецтва є реалізацією, за допомогою художніх засобів, творчого задуму митця. Мистецтво у Шеллінга є співтворчістю щодо природної краси.

У Г. Гегеля [7] художня творчість є взаємодією матеріального і духовного. На думку філософа, художня творчість сприяє максимальному розвитку рефлексивного мислення. Г. Гегель аналізує роль творчої уяви, фантазії в мистецтві. Філософ підкреслює, що творча уява є універсальною здібністю людини, як і здібність утворювати судження. Отже, кожен художник, митець є перш за все мислителем, творцем. Творчий акт художника не є лише результатом абстрактного логічного мислення, це здатність людини за допомогою фантазії побачити світ зовсім по-новому, можливість уявити кінцевий задум, ідею. Розвиваючи уяву, фантазію людина здатна втілити ідею в життя.

Гегель підкреслював визначальну роль мистецтва у вихованні особистості. Філософ розглядав історичну еволюцію мистецтва. Абсолютна ідея у Гегеля, як дієва і творча активність людини, розкривається у мистецтві. Процес “творення” за Гегелем, постає в поєднанні світу речей та світу ідей. У мистецтві розкривається духовний світ особистості. Духовна практика людини представлена різними видами мистецтва.

Некласична філософія звертається до таких проявів духовного життя людини як інтуїція, воля, несвідоме, екзистенція. Філософи А. Шопенгауер, А. Бергсон, Ф. Ніцше підкреслювали велике значення ірраціональних стихій, а саме, приділяли увагу творчій інтуїції, життєвому пориву, волі до влади.

Основною рушійною силою художньої творчості А. Бергсон вважає інтуїцію. Філософ відокремлює інтуїцію від інтелекту. Розглядає її як потік ірраціональних образів, надає їй універсального характеру. Вона є вродженою здібністю людини, яка здатна реалізовувати себе у пізнавальній творчій діяльності. Ф. Ніцше, А. Шопенгауер розглядають світ як волю та уявлення людини, тому він розуміється лише в її вольовому відношенні до нього. “Людина має право розкрити себе в індивідуальному відношенні до світу”, а це вона може здійснити у творчості [18, с. 140].

Погляди А. Шопенгауера близькі до східної філософії. Філософ розглядає проблему позбавлення людини від страждань. Серед різних видів мистецтва він виділяє музику. У філософа споглядальне відношення до мистецтва [32]. Музичні твори і світ як уявлення у Шопенгауера є відображенням волі. Т. Каблова зазначає, що А. Шопенгауер, виокремлює музику серед інших мистецтв, а для філософа “музика – це явище культури, якщо її уявляти як провідний вид мистецтва, Шопенгауер постулює, що внутрішня сутність музики, тобто її дух і етос є художнім відтворенням світу, апріорно існуючи у глибинах світової волі і життєвих структурах світобуття” [9, с. 87]. Музика за Шопенгауером, як і число у Піфагора, є загальною абстракцією дійсності [25]. Отже, композитор, на думку Шопенгауера, стає “містком” між буттям у собі і музикою. Згідно романтичної концепції художньої творчості, прекрасне утворюється в мистецтві з внутрішнього світу ідей, волі, з гармонії відповідності духу реаліям навколишньої дійсності, де світова воля втілюється в художніх образах митця.

Роль несвідомого в структурі психіки людини досліджували З. Фройд і К. Юнг, а саме, вони намагалися визначити, який вплив мають ірраціональні механізми на мислення й поведінку людини. У художній творчості вважали вони, людина здатна реалізувати енергію несвідомого. Дослідниця Н. Саноцька підкреслює, що свідомість “може розвиватися тільки там, де вона зберігає живий зв’язок з творчими силами несвідомого”. Відтак, “людині потрібна творчість, оскільки йдеться про збереження її психічного здоров’я, а навіть і життя” [25, с. 94].

У психологічній естетиці зосереджується увага на фантазії, вигадці, розгляді зв’язку мистецтва і гри. Людині притаманна потреба насолоджуватися видимістю – грою. Вона повинна перевершувати дійсність, бути витонченою, емоційною, досконалою, ніж навколишній світ. Однією з особливостей гри є вигаданий світ. Можливість сприймати чуже як своє підсилює ігровий момент у житті. З появою гештальтпсихології досліджуються процеси сприйняття, зокрема, художнього сприйняття, утверджується принцип цілісності сприйняття об’єкта пізнання.

Також проблема художньої творчості осмислювалася і в інших напрямках некласичної філософії. Зокрема, екзистенціалізм, що розвивався в працях німецьких філософів М. Гайдеггера, К. Ясперса, французьких філософів та письменників А. Камю, Ж.-П. Сартра, носієм творчого початку визначав особистість. Для творчості характерна активна поведінка людини, її здатність самотійно приймати рішення, а в екзистенціалізмі й нести відповідальність за свій вибір. Представники екзистенційної філософії зауважували, що все, що утворює зміст життя, має тісний зв’язок із творчістю, яка є невід’ємною від волі людини. Сізіф у А. Камю є “символ гордості і нескореності, свободи і стоїцизму, причому його життя – це символ безнадійної боротьби за власне самоствердження в абсурдному світі” [12, с. 56]. Як екзистенційний феномен, який визначає свободу особистості, творчість розглядав Ж.-П. Сартр. Свобода є основною екзистенцією людини, вона породжує творчість і розкривається у творчій діяльності. “Свобода розглядається як можливість і здатність людини бути собою, бути відкритою до різних змін у всіх можливих модусах суспільної й особистісної реалізації” [6, с. 61]. Але людина по-справжньому є вільною, коли вона не звільняється від чогось, а набуває можливості створювати щось нове – прекрасне та корисне,

коли вона перебуває у стані саморозвитку та самовдосконалення.

Представник філософської герменевтики, Г.-Г. Гадамер намагався зрозуміти особливу реальність, яку розкриває художня творчість, а саме, література. Розкриття смислового значення художнього твору, його аналіз, формування уявлення про твір, розуміння історичної доби та особистості автора стало завданням герменевтики. О. Іванова визначає, що літературний твір є “діалогічною естетичною діяльністю автора, героя і читача” [8, с. 67].

Кожна історична доба уособлює в собі характерні стильові особливості різних видів мистецтва. Задум, уява художника втілюються в образи художнього твору, в якому відображається творче “перетворення світу за законами краси” [2, с. 44]. “Творчість розкріпає думку людини, відкриваючи їй шлях до нових звершень і досягнень” [23, с. 64]. Талант та працелюбність художника є “непохитною формулою успіху в мистецтві” [5, с. 64]. У процесі творчої діяльності відбувається саморозвиток особистості, який обумовлюється свободою та бажанням творити. М. Ліпін також наголошує, що “творчості без свободи немає, так само і навпаки: свободи без творчості не існує” [13, с. 86].

Призначення талановитої особистості, зазначає В. Моляко, обумовлене “рівнем свідомості, сферою духовних та матеріальних потреб” [17]. У художній творчості відбувається самовираження особистості. В. Кардашов вважає, що “синкретична природа художніх здібностей підтверджується ранньою потребою людей у художній творчості” [11, с. 17]. За допомогою художніх засобів, таких як колір, звук, форма, творчий задум митця втілюється у твір мистецтва. Сучасна людина, підкреслює О. Оніщенко, “перебуває в оточенні шедеврів світового мистецтва, адже “творення” є беззастережним історичним надбанням людства” [19].

Художня творчість має вплив на духовну активність людини. Залучаючись до світу мистецтва людина духовно збагачується. Творчість є “найвища форма активності свідомості особистості, яка уможливує створення якісно нових, оригінальних, неповторних, культурних, соціально значимих матеріальних та духовних цінностей” [26, с. 89]. Як зазначає В. Лимар, “митці – поети, художники, скульптори, музиканти, архітектори та інші – створюють свої шедеври упродовж іноді довгого періоду часу, коли відбувається не тільки легка творча самореалізація, а й важке напружене осмислення задуманого та його нелегке вистраждане й наполегливе втілення” [14, с. 11].

Естетичне ставлення людини до дійсності втілюється у різних видах художньої творчості, повсякденному житті, побуті. У своїх дослідженнях О. Босенко звертав увагу на такі категорії як “естетична цінність, гармонія, ідеал, іронія, смак, почуття, творчість” [4, с. 94]. Естетичний досвід людини сприяє естетичному пізнанню, розкриває її духовний світ. Як наголошує О. Морщакова “подолання людського егоїзму можливе у царині мистецтва та моралі, яка є творінням геніїв” [18, с. 140].

Твори мистецтва відображають моральні переконання автора. Музика передає динаміку вічності, картини художників ілюструють естетичну красу та моральну досконалість, мова літератури викликає в душі людини піднесені почуття. Душевні переживання, очікування, цінності митця, безкінечна боротьба добра та зла – все це втілюється в художніх творах.

Художня творчість є найвищою формою естетичної діяльності людини. Вона сприяє естетичному розвитку та формуванню духовно-моральних цінностей особистості. Як продуктивна людська діяльність художня творчість завжди буде вимагати індивідуальності, адже саме у творах мистецтва розкривається індивідуальність автора-митця.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, аналіз естетичних поглядів класичної і некласичної філософської спадщини свідчить, що тема художньої творчості, її природи та ролі у формуванні особистості завжди осмислювалася філософами. Важливим є розуміння естетичного та мистецького досвіду минулого і сучасності, базисних цінностей, естетичних категорій, різних видів і жанрів мистецтва.

У процесі художньої творчості митцем створюється естетична цінність у вигляді твору мистецтва. Практична діяльність митця поєднується з творчою розумовою діяльністю людини, яка опановує мистецький твір. Завдяки художній творчості відбувається вдосконалення духовного світу людини, у неї виникає інтерес до творчої діяльності, гармонізуються взаємини з іншими людьми.

Художня творчість є інструментом пізнання та перетворення дійсності, результатом якої є витвори мистецтва. Мистецький твір як предмет сприйняття іншими людьми, втілює в собі не лише усвідомлений, узагальнений і відображений митцем художній матеріал, а й рівень естетичного розвитку художника, а також сприяє розвитку естетичного смаку, переживання, цінностей суб'єкта сприйняття. У художній творчості особистість не лише змінює навколишній світ, але й саморозвивається – вивчає види, жанри, стильові особливості мистецтва, усвідомлює естетичні та духовно-моральні цінності.

Список використаних джерел:

1. Арістотель, 2018. Поетика. Перекладач Борис Тен. Київ : Вид-во Фоліо. 160 с.
2. Барвіна, НО 2016. 'Художньо-естетична потреба як духовна домінанта сучасної вищої освіти'. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Зб. наук. пр. Східноукр. Національний ун-т ім. В. Даля, Луганськ, № 5 (74). с. 38-52.
3. Блаженний Аврелій Августин (n.d.). *Про град Божий*. Доступно: <<https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyu-knyha-1>>. [31 Березня 2025].
4. Босенко, ОВ & Пучков АО 2013. 'Статті з естетики та поетики у другому томі "Європейського словника філософій"'. *Сучасні проблеми художньої освіти в Україні*, Київ, № 8. с. 94-99.
5. Бражник, ОВ 2010. 'Закономірності існування творчої особистості. Теорія і практика творчості'. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, Львів, № 21. с. 63-71.
6. Ганаба, С & Пантелеєв, К 2019. 'Творчість як свобода: концептуальні ідеї та практичні стратегії'. Зб. наук. праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки, Київ. с. 61-72.
7. Гегель, Георг, Вільгельм, Фридрих 2004. *Феноменологія духу*. Пер. П. Таращук ; ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи". 548 с.
8. Іванова, ОА 2008. 'Літературний твір: між літературознавством та соціальними комунікаціями'. *Вісник Одеського національного університету. Філологія. Літературознавство*, Одеса, № 7, Т.13. с. 64-70.
9. Каблова, ТБ 2016. 'Артур Шопенгауер про паралелі етосу музики та "волі до життя" у Всесвіті'. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, Київ, № 4. с. 86-89.
10. Кант, І 2022. *Критика сили судження*. Пер. : Віталій Терлецький. Київ : Темпора, 904 с.
11. Кардашов, ВМ 2011. *Художньо-творчий розвиток особистості : теоретичний та методичний виміри*. Монографія. 3-тє вид., допов. Мелітополь. 257 с.
12. Кремінь, Т & Кремняк, Ю 2008. 'Художня рецепція філософії екзистенціалізму в прозі Івана Багряного'. *Вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, №19. с. 55-58.
13. Ліпін, М 2019. 'Творчість та креативність: способи людського існування'. *Вісник КНТЕУ. Філософсько-культурні цінності особистості*. Київ, № 1. с. 79-91.
14. Лимар ВБ, 2021. 'Творчість як практичний прояв свободи (історико-теоретичний контекст)'. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, Київ, № 8. с. 10-17.
15. Майстренко, ЛВ 2004. 'Любов Земна і Любов Небесна у "Бенкеті" Платона'. *Гуманітарний вісник : зб. наук. пр. ЧДТУ*, Черкаси, № 8. с. 80-84.
16. Макаренко, Г 2001. 'Музика і філософія: Шопенгауер, Вагнер, Ніцше', Київ : Факт, 52 с.
17. Моляко, ВО 2004. 'Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини'. *Практична психологія та соціальна робота*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, № 8. с. 1-4.
18. Морщакова, О 2006. 'Єдність культури та особистості: феномен творчості'. *Психологія і суспільство. Культура, методологія, наука*, Київ, № 3, Т.1. с. 138-147.
19. Оніщенко, ОІ 2011. *Письменники як дослідники: потенціал теоретичних ідей (О. Уайльд, Т. Манн. А. Франс, І. Франко, С. Цвейг)*. Монографія. Київ. 299 с.
20. Павлова, О 2018. 'Мімізис і проблема способу сигніфікації: філософсько-естетичний аспект'. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія*. Київ : Вид-во Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. № 1 (3). с. 18-21.
21. Платон 2018. Бенкет. Переклад з давньогрецької і коментарі Уляна Головач; вступна стаття Джованні Реале. Вид. 2-ге, випр. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 220 с.
22. Платон 2021. Держава. Пер. з давньогрец. Дзвінка Коваль. 2-ге вид., перероб. Львів : *Апріорі*, 457 с.
23. Пономарьов, О & Черемський, М 2019. 'Творчість як важлива умова становлення особистості'. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, Київ, № 1, с. 56-67.
24. Попович, ОВ. 2013 'Філософська еволюція змісту ідеї творчості'. *Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник"*, Київ, № 79, с. 201-205.
25. Саноцька, Н 2006. 'Колективне несвідоме як джерело творчості у філософській концепції К. Юнга'. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. Львів : № 9. с. 88-96.

26. Шандрук, С 2015. 'Творчість як употужнення здібностей особистості'. *Психологія і суспільство*, Київ, № 1. с. 86-91.
27. Шевчук, С 2018. 'Аристотель – засновник науки (соціокультурні та епістемологічні детермінанти наукової програми мислителя)'. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філос-політолог. Студії*, Львів, № 20. с. 115-120.
28. Alberti, LB 1970. *On Painting. Translated with Introduction and Notes by John R. Spenser*. New Haven: Yale University Press, 1970.
29. *Letters Upon The Aesthetic Education of Man J. C. Friedrich Von Schiller 2017*. Available from : <<https://openspaceofdemocracy.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/03/letters-on-the-aesthetic-education-of-man.pdf>>. [1 April 2025].
30. Plotinus. *The Enneads, by Mackenna, Stephen. ix. On the Good, or the One (n.d.)*. Available from : <<https://archive.org/details/plotinustheennea033190mbp/page/n15/mode/2up>>. [2 April 2025].
31. Schelling, FWJ 1989. *The Philosophy of Art*. Edited, translated, and introduced by Douglas W. Stott. Foreword by David Simpson. First Edition. Minneapolis, *University of Minnesota Press*, 342 p.
32. Schopenhauer, A 2017. *The World as Will and Representation*. Available from : <<https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/schopenhauer-the-world-as-will-and-representation-v2.pdf>>. [5 April 2025].
33. St. Thomas Aquinas (n.d.). *The Summa Theologica Translated by Fathers of the English Dominican Province*. <https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf> [1 April 2025].

References:

1. Aristotel, 2018. *Poetyka (Poetics)*. Perekładach Borys Ten, *Vyd-vo Folio*. 160 s.
2. Barvina, NO 2016. 'Khudozhno-estetychna potreba yak dukhovna dominanta suchasnoi vyshchoi osvity (Artistic and aesthetic need as a spiritual dominant of modern higher education)'. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. Zb. nauk. pr. Skhidnoukr. Natsionalnyi un-t im. V. Dalia*, Luhansk, № 5 (74). s. 38-52.
3. Blazhennyi Avrelii Avhustyn (n.d.). *Pro hrad Bozhyyi (About the hail of God)* Available from : <<https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-1>> [6 April 2025].
4. Bosenko, OV & Puchkov, AO 2013. 'Statti z estetyky ta poetyky u druhomu tomi "Evropeiskoho slovnyka filosofii" (Articles on aesthetics and poetics in the second volume of the "European dictionary of philosophies")'. *Suchasni problemy khudozhnoi osvity v Ukraini*, Kyiv, № 8, s. 94-99.
5. Brazhnik, OV 2010. 'Zakonomirnosti isnuvannia tvorchoi osobystosti. Teoriia i praktyka tvorchosti (Patterns of the existence of a creative personality. Theory and practice of creativity)'. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, Lviv, № 21. s. 63-71.
6. Hanaba, S & Pantielieiev, K 2019. 'Tvorchist yak svoboda: kontseptualni idei ta praktychni stratehii (The meaning is: conceptual and practical strategy)'. *Zb. nauk. prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: psykholohichni nauky*, Kyiv, s. 61-72.
7. Hehel, Heorh Vilhelm Frydrykh 2004. *Fenomenolohiia dukhu (Phenomenology of the spirit.)*. Per. P. Tarashchuk ; red. per. Yu. Kushakov. Kyiv : *Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy"*. 548 s.
8. Ivanova, OA 2008. 'Literaturnyi tvir: mizh literaturoznavstvom ta sotsialnymy komunikatsiiamy (Literary work: between literary studies and social communications)'. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Filolohiia. Literaturoznavstvo*. Odesa, № 7 T.13. s. 64-70.
9. Kablova, TB 2016. 'Artur Shopenhauer pro paraleli etosu muzyky ta "voli do zhyttia" u Vsesviti (Artur the Shopkeeper was paralleled by this music to "wolyry to the song" and the whole world)'. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, Kyiv, № 4. s. 86-89.
10. Kant, I 2022. *Krytyka syly sudzhennia (Critique of judgment)*. Per. : Vitalii Terletsyky, Kyiv : *Tempora*, 904 s.
11. Kardashov, VM 2011. *Khudozhno-tvorchyi rozvytok osobystosti : teoretychnyi ta metodychnyi vymiry : monohrafiia (Artistic and creative development of personality: theoretical and methodical dimensions: monograph)*, 3-tie vyd., dopov, Melitopol. 257 s.
12. Kremin, T & Kremniak, Yu 2008. 'Khudozhnia retseptsiia filosofii ekzystentsializmu v prozi Ivana Bahrianoho (Artistic reception of the philosophy of existentialism in the prose of Ivan Bagryany)'. *Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia*, Uzhhorod, №19. s. 55-58.
13. Lipin, M 2019. 'Tvorchist ta kreatyvnyist: sposoby liudskoho isnuvannia (Creativity and Creativity: Ways of Human Existence)'. *Visnyk KNTEU. Filosofska-kulturni tsinnosti osobystosti*. Kyiv, №1. s. 79-91.
14. Lyamar, VB 2021. 'Tvorchist yak praktychnyi proiav svobody (istoryko-teoretychnyi kontekst) (Creativity as a practical manifestation of freedom (historical-theoretical context))'. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofii ta relihiieznavstvo*. Kyiv : № 8. s. 10-17.
15. Maistrenko, LV 2004. 'Liubov Zemna i Liubov Nebesna u "Benketi" Platona (Love Earthly and the love of Heaven in Plato's Banquet)'. *Humanitarnyi visnyk : zb. nauk. pr.* ChDTU. Cherkasy, № 8. s. 80-84.

16. Makarenko, H 2001. 'Muzyka i filozofia: Schopenhauer, Vahner, Nitsshe (Music and philosophy: Schopenhauer, Wagner, Nietzsche)'. Kyiv : *Fakt*, 52 s.
17. Moliako, VO 2004. 'Psykhohiia tvorchosti – nova paradyhma doslidzhennia konstruktyvnoi diialnosti liudyny (The psychology of creativity is a new paradigm for the study of constructive human activity)'. *Praktychna psykhohiia ta sotsialna robota*. Zhytomyr : *Vyd-vo ZhDU im. I. Franka*, № 8. s. 1-4.
18. Morshchakova, O 2006. 'Tjednist kultury ta osobystosti: fenomen tvorchosti (The unity of culture and personality: the phenomenon of creativity)'. *Psykhohiia i suspilstvo. Kultura, metodohiia, nauka*, Kyiv, № 3, T.1. s. 138-147.
19. Onishchenko, OI 2011. *Pysmennyky yak doslidnyky: potentsial teoretychnykh idei (O. Uaild, T. Mann. A. Frans, I. Franko, S. Tsvaih) : monohrafiia (Writers as researchers: the potential of theoretical ideas (O. Wilde, T. Mann, A. France, I. Franko, S. Zweig): monograph)*, Kyiv. 299 s.
20. Pavlova, O 2018. 'Mimezys i problema sposobu syhnifikatsii: filozofsko-estetychnyi aspekt (Mimesis and the problem of the mode of signification: a philosophical and aesthetic aspect)'. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seria: Filozofia*. Kyiv : *Vyd-vo Kyivskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka*. № 1 (3). s. 18-21.
21. Platon 2018. *Benket (Banquet)*. Pereklad z davnohretskoi i komentari Uliana Holovach; vstupna stattia Dzhovanni Reale. Vyd. 2-he, vypr. Lviv : *Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu*. 220 c.
22. Platon 2021. *Derzhava (State.)*. Per. z davnohrets. Dzvinika Koval. 2-he vyd., pererob. Lviv : *Apriori*. 457 s.
23. Ponomarov, O & Cheremskiy, M 2019. 'Tvorchist yak vazhlyva umova stanovlennia osobystosti (Creativity as an important condition for the formation of personality)'. *Pedahohika i psykhohiia profesiinoi osvity*, Kyiv, № 1. s. 56-67.
24. Popovych, OV 2013 'Filozofska evoliutsiia zmistu idei tvorchosti (Philosophical evolution of the content of the idea of creativity)'. *Zbirnyk naukovykh prats "Gileia: naukovyi visnyk"*, Kyiv, № 79. c. 201-205.
25. Sanotska, N 2006. 'Kolektyvne nesvidome yak dzherelo tvorchosti u filozofskii kontseptsii K. Yunga (The collective unconscious as a source of creativity in the philosophical concept of K. Unga)'. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filozofski nauky*, Lviv, № 9. s. 88-96.
26. Shandruk, S 2015. 'Tvorchist yak upotuzhnennia zdibnostei osobystosti (Creativity as empowerment of individual abilities)'. *Psykhohiia i suspilstvo*, Kyiv, № 1. s. 86-91.
27. Shevchuk, S 2018. 'Arystotel – zasnovnyk nauky (sotsiokulturni ta epistemohichni determinanty naukovoï prohramy myslitelia) (Aristotle is the founder of science (socio-cultural and epistemological determinants of the thinker))'. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seria filos-politoloh. studii*. Lviv. № 20. s. 115-120.
28. Alberti, LB 1970. *On Painting. Translated with Introduction and Notes by John R. Spenser*. New Haven: *Yale University Press*, 1970.
29. *Letters Upon The Aesthetic Education of Man J. C. Friedrich Von Schiller 2017*. Available from : <<https://opensourceofdemocracy.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/03/letters-on-the-aesthetic-education-of-man.pdf>>. [1 April 2025].
30. *Plotinus. The Enneads, by Mackenna, Stephen. ix. On the Good, or the One (n.d.)*. Available from : <<https://archive.org/details/plotinustheenaea033190mbp/page/n15/mode/2up>>. [2 April 2025].
31. Schelling, FWJ 1989. *The Philosophy of Art*. Edited, translated, and introduced by Douglas W. Stott. Foreword by David Simpson. First Edition. Minneapolis, *University of Minnesota Press*, 342 p.
32. Schopenhauer, A 2017. *The World as Will and Representation*. Available from : <<https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/schopenhauer-the-world-as-will-and-representation-v2.pdf>>. [5 April 2025].
33. St. Thomas Aquinas (n.d.). *The Summa Theologica Translated by Fathers of the English Dominican Province*. <https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf> [1 April 2025].

Прорецензовано / Reviewed

26.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

02.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-3

УДК 378.091.3

СИМВОЛІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І ДЕМОКРАТИЧНА ОСВІТА: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

З. Ф. Самчук

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Уміння майбутніх учителів працювати зі смислотворчими ресурсами мови є критично важливим для розвитку демократичної культури в умовах глобалізації та гібридизації освітніх практик. Символічна компетентність, що охоплює здатність інтерпретувати багаторівневі знаки, керувати ними й вибудовувати міжкультурний діалог, поки що залишається недостатньо концептуалізованою у вітчизняній педагогіці.

Постановка проблеми. Існуючі моделі мовної підготовки здебільшого зосереджені на комунікативних навичках, ігноруючи цивілізаційні, етичні та семіотичні аспекти, без яких неможливо сформувати відповідальне громадянство. Відтак постає запитання: як інтегрувати символічну компетентність у структуру підготовки вчителів, щоби забезпечити не лише технічне володіння мовою, а й критичне осмислення культурних кодів?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові та українські автори порушують аспекти автономного навчання, екологічного підходу до мови, епістократичної ролі знання й проблеми інтернаціоналізації вищої освіти. Проте міждисциплінарний синтез цих напрямів щодо підготовки педагогів залишається фрагментарним. Дослідження демонструють дефіцит методологічних моделей, що поєднують цивілізаційну теорію, філософію освіти і екологію мовлення.

Постановка завдання. Метою статті є теоретично обґрунтувати символічну компетентність як невід'ємну складову демократичної підготовки вчителів, визначити її цивілізаційні параметри та запропонувати модель інтеграції цієї компетентності до освітніх програм.

Виклад основного матеріалу. Автор обґрунтовує поняття символічної компетентності на перетині епістократичного підходу, прагматичної педагогіки й екологічної лінгвістики; аналізує трансформації освітніх ландшафтів під впливом Болонського процесу та англомовних програм; формулює трирівневу (інституційну, методичну й особистісну) модель інтеграції символічної компетентності у навчальні курси; демонструє її потенціал для розвитку критичного мислення, етичної чутливості та здатності до культурного медіаціювання.

Висновки. Символічна компетентність виступає інтегративною лінзою, що з'єднує функціональні мовні навички з цивілізаційною рефлексією, забезпечуючи педагогам епістемічно відповідальні стратегії роботи зі знаками. Запропонована модель створює методологічні орієнтири для формування навчального середовища, у якому мова стає простором демократичного співтворення смислів і соціальної відповідальності.

Ключові слова: символічна компетентність; демократична освіта; мовна підготовка вчителів; цивілізаційний підхід; екологія мови; епістократія; критичне мислення.

SYMBOLIC COMPETENCE AND DEMOCRATIC EDUCATION: CIVILIZATIONAL DIMENSION OF TEACHER LANGUAGE TRAINING

Zoreslav Samchuk

Abstract.

Relevance of the research. The ability of future teachers to work with the meaning-making resources of language is critically important for the development of democratic culture in the context of globalization and hybridization of educational practices. Symbolic competence, which includes the ability to interpret multi-level signs, manage them and build intercultural dialogue, still remains insufficiently conceptualized in domestic pedagogy.

Problem statement. Existing models of language training are mostly focused on communicative skills, ignoring civilizational, ethical and semiotic aspects, without which it is impossible to form responsible citizenship. Therefore, the question arises: how to integrate symbolic competence into the structure of teacher training in order to ensure not only technical language proficiency, but also critical understanding of cultural codes?

Analysis of recent research and publications. World and Ukrainian authors raise aspects of autonomous learning, an ecological approach to language, the epistocratic role of knowledge and the problem of internationalization of higher education. However, the interdisciplinary synthesis of these areas in teacher training remains fragmentary. Research demonstrates a lack of methodological models that combine civilizational theory, philosophy of education, and speech ecology.

Research task. The aim of the article is to theoretically substantiate symbolic competence as an

integral component of democratic teacher training, to identify its civilizational parameters, and to propose a model for integrating this competence into educational programs.

Main material presentation. *The author substantiates the concept of symbolic competence at the intersection of the epistocratic approach, pragmatic pedagogy, and ecological linguistics; analyzes the transformation of educational landscapes under the influence of the Bologna process and English-language programs; formulates a three-level (institutional, methodological, and personal) model for integrating symbolic competence into educational courses; demonstrates its potential for the development of critical thinking, ethical sensitivity, and the ability to cultural mediation.*

Conclusions. *Symbolic competence acts as an integrative lens that connects functional language skills with civilizational reflection, providing teachers with epistemically responsible strategies for working with signs. The proposed model creates methodological guidelines for the formation of a learning environment in which language becomes a space for democratic co-creation of meanings and social responsibility.*

Keywords: *symbolic competence; democratic education; language training of teachers; civilizational approach; language ecology; epistocracy; critical thinking.*

Актуальність теми та проблема дослідження. У глобалізованому суспільстві, де демократичні інститути дедалі тісніше переплітаються з процесами культурної гібридизації, мовна підготовка вчителів набуває не лише професійного, а й цивілізаційного виміру. Майбутні педагоги виступають посередниками між локальними та глобальними цінностями, а отже повинні вміти транслювати демократичні ідеї через мову як смислотворчий інструмент. Усвідомлення ролі символічних ресурсів—мовних знаків, наративів, культурних кодів – стає ключем до формування відповідального громадянства, здатного орієнтуватися у політичних і соціокультурних перетвореннях.

Поняття символічної компетентності розширює традиційні уявлення про комунікативну майстерність, акцентуючи увагу на здатності інтерпретувати багаторівневі значення та керувати сенсами у міжкультурному діалозі. Для демократичної освіти це означає вихід за рамки технічного оволодіння мовою й перехід до осмислення мовленнєвих практик як простору взаємного визнання та громадянської участі. Цивілізаційний погляд на мовну освіту дозволяє оцінювати її вплив на світоглядну зрілість, підкреслюючи взаємозв'язок між якістю освіти, модернізаційними викликами та культурно-історичною спадкоємністю суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є теоретично обґрунтувати й концептуалізувати символічну компетентність як невід'ємну складову демократичної підготовки вчителів, окреслити її цивілізаційні параметри та запропонувати модель інтеграції цієї компетентності до освітніх програм. У процесі аналізу буде поєднано ідеї філософії освіти, цивілізаційної теорії та екологічного підходу до мови, що дозволить виявити шляхи посилення соціальної відповідальності педагогів. Очікуваним результатом стане окреслення методологічних орієнтирів для створення навчального середовища, яке сприятиме розвитку критичного мислення, етичної чутливості та здатності до культурного медіаціювання у майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка символічної компетентності як засадничого виміру мовної підготовки вчителів обумовлює переосмислення самої сутності навчально-мовленнєвого процесу. В.Андрущенко наголошує, що освіта має виховувати “епістократів”, здатних до критичного осмислення символічних систем суспільства [1]. Такий погляд перегукується з прагматизмом Дж. Д'юї, котрий убачав у мові інструмент демократії та колективного досвіду [3]. Однак, якщо Д'юї підкреслює досвід як основу смислотворення, то Андрущенко акцентує епістемічну відповідальність носія знання. Цей нюанс визначає різні методологічні акценти у підготовці педагога: прагматичну дію та інтелектуальну рефлексію. Водночас М. Крамш зазначає, що символічна компетентність охоплює здатність бачити багаторівневу семіотику комунікації, забезпечуючи культурне медіаціювання [8]. Поєднання цих підходів формує сучасну філософію освіти, де мова мислиться не як нейтральний канал, а як складний екосистемний феномен.

Досвід організації дистанційної підготовки у Відкритому університеті Великої Британії, описаний Т. Гарбузою, показує, що автономність студентів виникає в умовах продуманої цифрової підтримки [2]. У дослідженні К. Крома, Р.Фаррар і П. О'Коннера автономне навчання змальовано як процес саморегуляції, де викладач виступає

фасилітатором, а не контролером [7]. Британський досвід робить акцент на інституційно гарантованому супроводі, тоді як теоретики автономії виділяють роль внутрішньої мотивації. Ця дихотомія надзвичайно важлива для українського контексту, де, на думку С. Терепищого, ландшафтові трансформації зумовлені одночасно глобальними трендами та локальними ресурсними обмеженнями [6]. Отже, символічна компетентність формується у полі напруги між зовнішніми структурними стимулами та особистісною свободою суб'єкта. П. Перес Канадо, аналізуючи запровадження ECTS, показує, що кредитна система здатна як підтримати, так і підірвати автономію – усе залежить від гнучкості курикулуму [10]. Баланс між інституційним дизайном і внутрішньою відповідальністю стає формулою успішної мовної підготовки вчителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивілізаційна перспектива, розгорнута нами у попередніх публікаціях, трактує сучасність як перехрестя смислів, де глобальні дискурси вступають у діалог із локальною традицією [4]. Такий підхід резонує з екологічним баченням мовної освіти, яке розвиває М. Крамш, підкреслюючи взаємодію суб'єкта й середовища [8]. Якщо цивілізаційний аналіз увагу зосереджує на макрорівні історико-культурних процесів, то екологічна теорія фокусується на мікродинаміці комунікативних подій. Синтезуючи ці виміри, отримуємо багатопланову модель символічної компетентності, здатну працювати в різних контекстах. Статистичні дані про англійські програми, наведені Ф. Майвормом і Б. Вехтером, засвідчують зростання попиту на транснаціональні мовні практики [9]. Водночас автори застерігають, що без культурної інтеграції такі програми можуть створити лише ілюзію міжнародності [9]. Відтак символічна компетентність постає критерієм глибини інтернаціоналізації, що поєднує цивілізаційну широту та екологічну деталізацію.

Питання про світоглядну зрілість охоплює як масштаби культури, так і конкретні інструменти педагогічного впливу. Ми вже писали раніше, що успішна освіта базується на гармонії автономії й відповідальності, яка формується через рефлексію цінностей [5]. Водночас І. Тудор висвітлює виклики Болонського процесу для мовної освіти, наголошуючи, що стандартизовані реформи можуть конфліктувати з локальними методичними традиціями [11]. Порівняння цих підходів указує, що світоглядність потребує інтеграції нормативної “рамки Болоньї” з етосом національної школи. Таке поєднання можливе через практики символічного діалогу, де педагог стає медіатором між глобальною політикою й досвідом учня. Ще Дж. Д'юї підкреслював важливість активного досвіду як підґрунтя демократії, тож “живе” навчання має влітати дискусію та співтворення смислів [3]. Синергізм цих ідей окреслює траєкторію, на якій символічна компетентність містить реформу й практику в єдиному горизонті.

Аналіз епістократичного ідеалу В. Андрущенко показує, що знання є етичним обов'язком, а не лише професійним ресурсом [1]. Цю тезу конкретизує дослідження Т. Гарбузи, де наголошено на необхідності системної підтримки викладача в електронному середовищі для збереження якості автономного навчання [2]. Таким чином епістократія інтегрує цифрову грамотність як умову критичної компетентності. Позиція К. Крома та його колег показує, що автономність без наставництва може перетворитися на імітацію самонавчання [7]. У цьому контексті С. Терепищій підкреслює, що сучасні освітні ландшафти мають “напівпрозорі” межі між формальною й неформальною освітою [6]. Поєднання епістократичної відповідальності та екологічної чутливості формує підґрунтя символічної компетентності. Таке підґрунтя потребує динамічних програм, здатних реагувати на культурні флуктуації глобальної мережевої цивілізації.

Питання інтернаціоналізації навчальних програм вимагає критичної оцінки не лише кількісних показників, а й глибинних символічних змін. Ми стверджуємо, що модернізаційні процеси можуть набирати форми культурної поляризації, коли універсальні цінності потрапляють у полон локальних інтересів [4]. П. Канадо демонструє, що кредитна модульність ECTS забезпечує гнучкі траєкторії, однак сама по собі не гарантує культурної інтеграції змісту [10]. Ці спостереження нашаровуються на модель світоглядної зрілості, де роль мови визначається як ключовий чинник пізнання [5]. І. Тудор радить зберігати “педагогічні переходи”, щоб студенти вчилися переносити знання між контекстами [11]. Як наслідок, потрібні дидактичні стратегії, що поєднують модульну гнучкість із глибоким зануренням у символічні значення. Це ще раз підтверджує, що символічна компетентність є серцевиною демократичної мовної освіти.

Екологічна перспектива М. Крамш акцентує взаємну коадаптацію мовних агентів і середовища, актуалізуючи питання символічної економії знаків [8]. Ф. Майворм і Б. Вехтер доводять, що успіх англomовних програм залежить від здатності сприймати мову як культурний капітал, а не лише засіб спілкування [9]. Якщо екологічний підхід бачить проблему на рівні комунікативного мікроклімату, то статистичний аналіз Майворма та Вехтера висвітлює макрорівневі наслідки інтернаціоналізації. С. Терепиций пропонує поняття “освітній ландшафт” для позначення точки зустрічі цих масштабів [6]. На цьому ландшафті епістократична вимога В. Андрущенко забезпечує критичний контроль за якістю смислів, що циркулюють у публічній сфері [1]. Таким чином конвергенція екологічної рефлексії та епістократичного ідеалу формує педагогіку, здатну протистояти як поверхневому культурному релятивізму, так і авторитарному знанневому диктату. Учитель постає символічним архітектором навчального простору, відповідальним за демократичний зміст мовних практик.

Практика автономного навчання, описана К. Кромом та колегами, подає приклади, коли студенти самі конструюють дослідницькі завдання, перетворюючи аудиторію на лабораторію смислів [7]. Символічна компетентність інтегрує автономію і культурну обґрунтованість через внутрішній діалог мовця з традицією. Такий синтез робить демократичну освіту практичним механізмом формування відповідальних громадян.

Запровадження ECTS, за спостереженнями П. Канадо, створює нову логіку взаємодії студентів із навчальним змістом, де кредити стають символом досягнутих результатів [10]. І. Тудор уточнює, що ця логіка має підтримувати критичне мислення, а не лише накопичення балів [11]. Коли ж кредит перетворюється на самодостатню мету, втрачається зв'язок між символом оцінки та реальним досвідом студента. Це перегукується з попередженням М. Крамш щодо символічної поверховості, яка виникає, коли мову редукують до функціонального коду [8]. Ф. Майворм і Б. Вехтер статистично показують, що інтернаціоналізовані програми інколи продукують “дешеву” мобільність без глибокої академічної інтеграції [9]. Отже, символічна компетентність покликана відновити цілісність між знаком і значенням, кредитом і змістом, мобільністю і культурним збагаченням. Саме за нею можна вимірювати справжню демократичність освітніх реформ.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що символічна компетентність є інтегративним принципом, здатним поєднати епістократичну глибину знання й екологічну чутливість до комунікативного контексту. Вона постає на перехресті цивілізаційних трансформацій, описаних О. Рафальським і З. Самчуком, та освітніх ландшафтів, осмислених С. Терепицим [4; 6]. Демократична сутність мовної підготовки вчителя виявляється в умінні критично переглядати інституційні символи – кредити, стандарти, рейтинги – з огляду на їхню відповідність реальному досвіду учасників освітнього процесу. Це співзвучно з етикою знання, сформульованою В. Андрущенко, де інтелектуальна діяльність є моральною відповідальністю [1].

Водночас організаційні інновації, подані Т. Гарбузою та П. Канадо, демонструють, що структурні зміни мають супроводжуватися символічними, інакше вони лишаться поверхневими [2; 10]. Синтезуючи автономне навчання з Болонською рамкою, на чому наполягають Кром і Тудор, можна створити дидактику, у якій студент і викладач разом конструюють простір сенсів [7; 11]. У такій дидактиці мова повертається до своєї первісної ролі – бути домівкою буття, де виникає спільний демократичний світ.

Висновки. Чи може сучасний учитель бути справжнім провідником демократичних цінностей, якщо не володіє мовою як інструментом творення смислів? Проведене дослідження підтверджує, що символічна компетентність є здатністю бачити багатовимірність знаків, керувати їхнім культурним потенціалом і критично переосмислювати усталені наративи. Це є необхідною умовою для формування відповідального громадянства в освітньому процесі. Теоретичне обґрунтування цієї компетентності на перетині філософії освіти, цивілізаційної теорії та екологічного підходу дозволило показати, що мова не зводиться до функціонального коду; вона репрезентує складну екосистему, у якій локальні й глобальні смисли постійно взаємодіють. У цьому контексті символічна компетентність виконує роль смислотворчої матриці, що убезпечує педагога від поверхневого культурного релятивізму й дає йому інструменти для епістемічно відповідальної роботи з текстами, образами та соціальними практиками.

Другий висновок стосується цивілізаційних параметрів символічної компетентності.

Аналіз показав, що критична свідомість педагога повинна враховувати історичну багатшаровість культурних кодів і водночас діяти в межах глобального демократичного дискурсу. Модель інтеграції, запропонована в статті, ґрунтується на трьох взаємопідсилювальних рівнях: *інституційному* (розробка курсів, орієнтованих на міжкультурний діалог і рефлексію над символічними формами), *методичному* (використання проблемно-пошукових технологій і мультимодальних матеріалів, що активують критичне мислення) та *особистісному* (формування етики відповідального мовця, здатного бути медіатором між різними цивілізаційними наративами). У результаті вчитель одержує не лише техніку викладання, а й філософсько-гуманітарний горизонт, який дозволяє перетворювати урок на простір демократичного співтворення смислів.

Нарешті, розроблені методологічні орієнтири демонструють практичну дієвість концепції символічної компетентності. Запропоноване навчальне середовище, що поєднує автономію студентів, епістократичну вимогу до якості знань і екологічну чутливість до контексту, сприяє розвитку критичного мислення, етичної відповідальності та здатності до культурного медіаціонування. Таке середовище забезпечує учасникам можливість не лише адаптуватися до глобальних викликів, а й активно перетворювати освітній та соціальний простір, у якому вони діють. Отже, символічна компетентність як інтегративна лінза відкриває нові перспективи демократизації освіти, водночас зберігаючи культурну багатоголосість і зміцнюючи соціальну тканину громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, В 2021. 'Епістократія освіти', *Вища освіта України*, № 2, с. 5–12.
2. Гарбуза, ТВ 2013. 'Організаційне забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови у Відкритому університеті Великобританії', *Вісник післядипломної освіти*, № 9 (22), с. 34–44.
3. Д'юї, Д 2003. *Демократія і освіта*, пер. М. Олійник, І. Босак & Г. Пехник, Літопис, Львів, 294 с.
4. Рафальський, ОО & Самчук, ЗФ 2018. *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства*, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Київ, 688 с.
5. Самчук, ЗФ 2015. 'Причинно-наслідкові зв'язки світоглядної зрілості та якісної освіти', у *Автономія та врядування у вищій освіті: збірник наукових праць*, ІВО НАПН України, Київ, с. 236.
6. Терепищій, СО 2016. *Сучасні освітні ландшафти*, Фенікс, Київ, 309 с.
7. Crome, K, Farrar, R & O'Conner, P 2008. 'What is Autonomous Learning?', *Discourse*, № 1, pp. 11–16.
8. Kramsch, C 2008. 'Ecological perspectives on foreign language education', *Language Teaching*, vol. 41, № 3, pp. 389–408.
9. Maiworm, F & Wächter, B 2002. *English-language-taught Degree Programmes in European Higher Education*, Lemmens, Bonn.
10. Pérez Cañado, ML 2010. 'English language teaching in the European Higher Education Area: from policy to practice', *Innovation in Language Learning and Teaching*, vol. 4, № 1, pp. 53–69.
11. Tudor, I 2005. *The Challenge of the Bologna Process for Higher Education Language Teaching in Europe*, Université Libre de Bruxelles, Brussels.

References

1. Andrushchenko, V 2021. 'Epistokratiia osvity (Epistocracy of education)', *Vyshcha osvita Ukrainy*, № 2, s. 5–12.
2. Harbuza, TV 2013. 'Orhanizatsiine zabezpechennia protsesu profesiinoi pidhotovky maibutnix uchyteliv inozemnoi movy u Vidkrytomu universyteti Velykobrytanii (Organizational support of the professional training process for future foreign language teachers at the Open University of Great Britain)', *Visnyk pisliadyplomnoi osvity*, № 9 (22), s. 34–44.
3. Diui, D 2003. *Demokratiiia i osvita (Democracy and education)*, per. M. Oliinyk, I. Bosak & H. Pekhnyk, Lytopys, Lviv, 294 s.
4. Rafalskyi, OO & Samchuk, ZF 2018. *Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva (Civilizational crossroads of contemporary society)*, Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv, 688 s.
5. Samchuk, ZF 2015, 'Prychynno-naslidkovi zviazky svitohliadnoi zrillosti ta iakisnoi osvity (Causal links between worldview maturity and quality education)', in *Avtonomiia ta vriaduvannia u vyshchii osviti: zbirnyk naukovykh prats*, IVO NAPN Ukrainy, Kyiv, s. 236.
6. Terapyshchyi, SO 2016. *Suchasni osvitni landshafty (Contemporary educational landscapes)*, Feniks, Kyiv, 309 s.
7. Crome, K, Farrar, R & O'Conner, P 2008. 'What is Autonomous Learning?', *Discourse*, № 1, pp. 11–16.

8. Kramersch, C 2008. 'Ecological perspectives on foreign language education', *Language Teaching*, vol. 41, № 3, pp. 389–408.
9. Maiworm, F & Wächter, B 2002. *English-language-taught Degree Programmes in European Higher Education*, Lemmens, Bonn.
10. Pérez Cañado, ML 2010. 'English language teaching in the European Higher Education Area: from policy to practice', *Innovation in Language Learning and Teaching*, vol. 4, № 1, pp. 53–69.
11. Tudor, I 2005. *The Challenge of the Bologna Process for Higher Education Language Teaching in Europe*, Université Libre de Bruxelles, Brussels.

Прорецензовано / Reviewed

22.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

04.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-4

УДК 141.7:004.8+165+17

ЛЮДИНА 2.0: ФІЛОСОФСЬКІ АБРИСИ ТРАНС- ТА ПОСТГУМАНІСТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

О. П. Кивлюк

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Феномени глобалізації, цифровізації, віртуалізації та техногенезу трансформують не лише екзистенційні умови буття людини, а й самі основи її онтології. У контексті філософських розвідок XXI століття традиційна концепція людини як раціональної, автономної та цілісної істоти постає як така, що потребує сутнісного перегляду. У світлі новітніх технологічних досягнень – таких як біоінженерія, штучний інтелект, цифрові симуляції реальності – людська ідентичність дедалі частіше постає як фрагментарна, технічно медійована, контингентна тощо.

Постановка проблеми. Новий онтологічний ландшафт поглиблює відмінності в соціальній, цифровій та інтелектуальній рівності, що зумовлює необхідність – формування цифрової етики, дослідження питань технологічної справедливості, еволюції свідомості, автономії у світі алгоритмів, переосмислення власної ідентичності та змін у аксіологічному вимірі. Ця проблематика і виводить на перший план трансгуманістичні і постгуманістичні концепції, які пропонують альтернативні візії майбутнього людської суб'єктності – від розширення людських можливостей до виходу за межі “людського” як такого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорії транс- та постгуманізму як предмет філософської концептуалізації привертав і привертає увагу сучасних науковців, які досліджують дану проблематику в контексті міждисциплінарних методологічних підходів у мультікультурному вимірі. Трансгуманізм, починаючи з відомого футуриста Ф. Есфандіарі та Макса Мора, вивчають: Дж. Губермен, С. Л. Сорґнер, Н. Бостром, А. Косс, Л. Гоц. Постгуманістичні теорії описані в роботах: Д. Гаравей, К. Н. Хейлз, Р. Брейдотті, Ф. Феррандо, К. Дейгл, Н. Загурська, О. Базалук та інші філософи. Людину як незавершений проєкт через розширення можливостей тіла та розуму досліджували: С. Фуллер, Ф. Рана та К. Семплс, Е. Круз, Дж. Савулеску, Е. Міа і т.д.

Постановка завдання. Окреслити філософські абрисы транс та постгуманізму в контексті їх відмінностей щодо еволюційної концепції “Людина 2.0”.

Виклад основного матеріалу. Осмислення трансгуманізму та постгуманізму в контексті формування моделі “Людини 2.0” виявляє концептуальну багатовекторність і семантичну напруженість між цими підходами. У межах філософського дискурсу вони нерідко постають як своєрідні теза й антитеза, що полемізують з приводу онтологічного та ціннісного статусу людини у добу технологічного прискорення. У певних аналітичних парадигмах транс- та постгуманізм розглядаються як взаємодоповнювані моделі еволюції людини, що виходить за межі традиційної антропології. Водночас, в інших інтерпретаціях між ними фіксується сутнісне протиставлення: трансгуманізм функціонує як технооптимістичний ідеал вдосконаленої людини майбутнього, зосереджений на максимізації когнітивних, фізичних і моральних можливостей за допомогою біоінженерних втручань; постгуманізм же, навпаки, репрезентує критичну деконструкцію антропоцентризму та підважує уявлення про людину як єдиного носія

розуму, агентності й цінності.

Висновки. Реконцептуалізація людського буття в межах транс- та постгуманістичних парадигм відкриває нові горизонти осмислення феномену “Людини 2.0” як проекту радикальної антропотрансформації, що балансувати між аксіологічним імперативом збереження гуманістичних засад (гідності, автономії, моральної відповідальності) та технооптимістичним баченням вдосконалення людини за допомогою біо-, нейро- і цифрових технологій. Це створює методологічне підґрунтя для розвитку транс- та постгуманістичних концепцій – таких, що здатні охопити складність змін, які відбуваються на перетині гуманітаристики, техногенезу, біоінженерії, глобального мислення та міждисциплінарності. підходу.

Ключові слова: людина, трансгуманізм, постгуманізм, антропоцентризм, глобалізація, цифровізація, технології.

HUMAN 2.0: PHILOSOPHICAL OUTLINES OF TRANSHUMANIST AND POSTHUMANIST CONCEPTS

Olga Kyvliuk

Abstract.

Relevance of the research. The phenomena of globalization, digitalization, virtualization, and technogenesis transform not only the existential conditions of human existence but also the very foundations of its ontology. In the context of 21st-century philosophical discourse, the traditional concept of the human as a rational, autonomous, and integral being appears in need of essential reconsideration. In light of the latest technological advancements – such as bioengineering, artificial intelligence, and digital simulations of reality – human identity increasingly appears as fragmented, technically mediated, contingent, and so on.

Problem statement. The new ontological landscape deepens disparities in social, digital, and intellectual equality, necessitating the formation of digital ethics, research into technological justice, the evolution of consciousness, autonomy in the world of algorithms, rethinking identity, and changes in the axiological dimension. These issues bring to the forefront transhumanist and posthumanist concepts that propose alternative visions of the future of human subjectivity – from the enhancement of human capabilities to transcending the very boundaries of the “human.”

Analysis of recent research and publications. Theories of trans- and posthumanism, as subjects of philosophical conceptualization, continue to attract the attention of contemporary scholars who explore these issues using interdisciplinary methodological approaches in a multicultural dimension. Transhumanism, beginning with the well-known futurist F. Esfandiary and Max More, is studied by J. Huberman, S. L. Sorgner, N. Bostrom, A. Koss, and L. Gots. Posthumanist theories are described in the works of D. Haraway, K. N. Hayles, R. Braidotti, F. Ferrando, C. Daigle, N. Zahurska, O. Bazaluk, and other philosophers. The human being as an unfinished project through the expansion of the possibilities of the body and mind was studied by: S. Fuller, F. Rana and K. Samples, E. Cruz, J. Savulescu, E. Mia, etc.

Research task. To outline the philosophical contours of trans- and posthumanism in the context of their differences concerning the evolutionary concept of “Human 2.0.”

Main material presentation. The interpretation of transhumanism and posthumanism in the context of forming the “Human 2.0” model reveals conceptual multidirectionality and semantic tension between these approaches. Within philosophical discourse, they often appear as thesis and antithesis, debating the ontological and value status of the human in the age of technological acceleration. In certain analytical paradigms, trans- and posthumanism are viewed as complementary models of human evolution that transcend traditional anthropology. At the same time, other interpretations highlight an essential opposition between them: transhumanism functions as a techno-optimistic ideal of the enhanced human of the future, focusing on maximizing cognitive, physical, and moral capacities through bioengineering interventions; posthumanism, by contrast, represents a critical deconstruction of anthropocentrism, challenging the idea of the human as the sole bearer of reason, agency, and value.

Conclusions. The reconceptualization of human existence within trans- and posthumanist paradigms opens new horizons for understanding the phenomenon of “Human 2.0” as a project of radical anthropotransformation. This project balances between the axiological imperative to preserve humanistic foundations (dignity, autonomy, moral responsibility) and the techno-optimistic vision of human enhancement through bio-, neuro-, and digital technologies. This creates a methodological basis for the development of trans- and posthumanist concepts capable of encompassing the complexity of changes occurring at the intersection of the humanities, technogenesis, bioengineering, global thinking, and interdisciplinarity.

Keywords: human, transhumanism, posthumanism, anthropocentrism, globalization, digitalization, technologies.

Актуальність теми дослідження. Традиційні уявлення про людину, як раціональну істоту, в сучасному глобалізаційному світі технологій, біоінженерії, штучного

інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, цифровізації і т.д., що безперервно змінюється, не можливо вважати достатньо вичерпаними.

Людство знаходиться на етапі незворотних трансформацій: переосмислення власної ідентичності, ціннісних орієнтирів у контексті цифрової етики, поглиблення соціальної та цифрової нерівності, інформаційно-технологічної взаємозалежності, виходу за межі антропоцентризму, де філософсько-антропологічний дискурс уможливорює реконцептуалізацію не лише зазначеної проблематики, а й критично супроводжує технологічний поступ, артикулюючи нові форми суб'єктності, раціональності, тілесності, відповідальності, свободи, співіснування в постлюдському світі. У цьому контексті виникає потреба у філософському осмисленні можливих форм буття людини у модерному світі, що все частіше позначається терміном “Людина 2.0” як символ переходу до нової антропологічної парадигми – новітньої філософської антропології, здатної враховувати не лише технічні можливості модифікації людини та її буття, а й ціннісні орієнтири, етичні дилеми та екзистенційні виміри її трансформації.

Полеміка між транс- та постгуманістичними теоріями виявляє глибоку філософську напруженість, що потребує системного міждисциплінарного аналізу.

Як зазначає С. Бейквелл: “Постгуманізм і трансгуманізм – поняття протилежні: перша течія ліквідує людську свідомість, а друга заповнює нею все поспіль. Але це ті протилежності, які у своїх крайнощах зливаються. Прихильники обох їх погоджуються в тому, що теперішнє людство – це щось перехідне або неправильне, тобто таке, яке варто залишити позаду. Замість того щоб розв'язувати проблеми людства такими, якими вони є, обидві концепції передбачають, що ми в якийсь радикальний спосіб змінимося: чи то станемо більш скромними та добродішними в новому Едемі, чи припинимо існування або ж станемо роздутими до рівня, близького до богів” [1, с. 484].

Постановка проблеми. Новий онтологічний ландшафт поглиблює відмінності в соціальній, цифровій та інтелектуальній рівності, що зумовлює необхідність – формування цифрової етики, дослідження питань технологічної справедливості, еволюції свідомості, автономії у світі алгоритмів, переосмислення власної ідентичності та змін у аксіологічному вимірі. Ця проблематика і виводить на перший план трансгуманістичні і постгуманістичні концепції, які пропонують альтернативні візії майбутнього людської суб'єктності – від розширення людських можливостей до виходу за межі “людського” як такого. “Проблематика транс- та постгуманістичних теорій XXI століття обумовлена мультикультурними та міждисциплінарними методологічними підходами на межі наукових дискурсів, синергетичної парадигми, еkleктичності, праксеологічної значимості, моральної суперечливості та понятійно-категоріальної невизначеності” [3, с. 104].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорії транс- та постгуманізму як предмет філософської концептуалізації привертає і привертає увагу сучасних науковців, які досліджують дану проблематику в контексті міждисциплінарних методологічних підходів на мультикультурному рівні.

Трансгуманізм, починаючи з відомого футуриста Ф. Есфандіарі та М. Мора, вивчають: Дж. Губермен, С. Л. Соргнер, Н. Бостром, А. Косс, Л. Гоц.

Постгуманістичні теорії описані в роботах: Д. Гаравей, К. Н. Хейлз, Р. Брейдотті, Ф. Феррандо, К. Дейгл, Н. Загурської, О. Базалука та інші філософи.

Людину як незавершений проєкт через розширення можливостей тіла та розуму досліджували: С. Фуллер, Ф. Рана та К. Семплс, Е. Круз, Дж. Савулеску, Е. Міа, С. Бейквелл, Ю. Н. Харарі і т.д.

Постановка завдання Окреслити філософські абрис транс та постгуманізму в контексті їх відмінностей щодо еволюційної концепції “Людина 2.0” шляхом міждисциплінарного аналізу взаємодії техногенезу й антропогенезу на основі концептуально-дискурсивного та соціально-феноменологічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Термін “транслюдина”, що означає “перехідна людина”, самоусвідомлена істота, “мисляча сутність”, описана філософом-футуристом Ф. Есфандіарі, також відомого під ім'ям FM-2030, у “Optimism One” (1970) як проміжний етап між сучасною людиною (Homo sapiens) та майбутньою постлюдиною (Posthuman). Першими характеристичними ознаками появи нових еволюційних істот Ф. Есфандіарі називає: поліпшення тіла імплантатами за рахунок технологічного вдосконалення задля підвищення фізичних та когнітивних можливостей; постгендерність – відсутність статі у

традиційному біполярному уявленні; штучне розмноження в контексті управління та контролю репродуктивних процесів і не обов'язково біологічних; розподілена індивідуальність як концепт, що існує не в межах одного тіла, а є множинною, можливо, віртуальною або об'єднаною через цифрові мережі. В цьому контексті, завдяки сучасним науковим розвідкам поняття транслюдини стало включати аспекти самоідентифікації, свободи волі, соціальної відповідальності та активної діяльності в напрямку усвідомлення своєї ролі у еволюційних процесах глобального переходу до нового людського виду, вбачаючи в цьому оптимістичний і визвольний проєкт майбутнього [9]. Ідентифікуючи себе як транслюдину, ми не тільки приймаємо технологічно-цифровий прогрес, а активно створюємо майбутніх себе через штучний інтелект, нанотехнології, біоінженерію, цифрову свідомість, етико-цифрові практики, віртуальну освіту та культуру постлюдяності.

Отже, серед ключових ідей трансгуманістичної концепції більшість прихильників даної теорії виділяють: вдосконалення людини за допомогою технологій як головного свідомого суб'єкту та активного агента розвитку, чи то саморозвитку, самореалізації, свободи волі, розуму, що базується на ортодоксальному гуманістичному дискурсі; віра в раціональність, прогрес і контроль над еволюцією; переконання, що за допомогою технологій людина здатна перевершити власну біологічну обмеженість, вийти за межі тілесного, когнітивного та навіть смертельного, апелюючи до неогуманістичного ідеалу.

На думку Н. Загурської: "Трансгуманізм має на увазі етичну претензію на покращення чогось хорошого. Таким чином, його можна розглядати як Людину 1.0, 2.0, 3.0 тощо, і очікується, що кожен нащадок буде кращим за попереднього. Таке покращення та розширення означає, що бути постлюдиною краще, ніж бути людиною" [2, с. 26].

Наприклад, К. Н. Хейлз фокусується на трансформації наших уявлень про тілесність під впливом цифрових технологій, зокрема: втрата тілесної присутності в цифрову епоху може призвести до небезпеки знецінення тілесного як "додатку" до мислення; концепція "втіленої віртуальності" наголошує, що навіть у цифровому середовищі тілесний досвід залишається фундаментальним, а отже віртуальність не скасовує тілесність, а видозмінює її, створюючи нові модули взаємодії між тілом, свідомістю й технологією; переосмислення людини через взаємодію з технологіями та іншими системами (процес взаємодії між тілом, свідомістю та технологією). Таким чином, К. Н. Хейлз акцентує на важливості розуміння того, що буття в цифрову еру не є "втечею" від тіла, а радше новою формою його існування — складнішою, гібридною, поліфонічною, проте все ще тілесною [5].

Н. Бостром у своєму есе "Лист з утопії" (2008) описує уявний лист від постлюдини, що живе в майбутньому, де подолано страждання та обмеження, які властиві сучасній людині (бідність, несправедливість, хвороби, смерть), а для цього людство має здійснити три фундаментальні трансформації: безпечне життя (*security from existential risk*) – усунення екзистенційних загроз (військові конфлікти, природні катастрофи та інші ризики, що пов'язані, наприклад з неконтрольованим використанням технологій); розширене пізнання (*enhanced cognition*), тобто розширення інтелектуальних можливостей як індивідуального, так і колективного розуму, що включає нейроінтерфейси, генетичні модифікації, штучний інтелект як партнерів мислення; покращення добробуту (*well-being or hedonic uplift*) – підвищення якості життя, зменшення страждання та розширення можливостей для щастя, гармонії, стабільності у фізіологічному, психологічному та емоційному контекстах. "Ви не можете досягти цього за допомогою жодного магічного трюку, <...> чи семантичної акробатики, медитації, афірмації, заклинання, чи акту парламенту. Я не беру на себе зобов'язання радити вам з теологічних чи політичних питань (хоч би якими вирішальними вони були). Але те, до чого я вас закликаю, — це переналаштувати фізичну ситуацію за допомогою технологій" [6, с. 3], — пише Н. Бостром.

Сучасна цивілізація невпинно рухається в напрямку кіборгізованого суспільства, де роботизація та технологічна сингулярність стають реальністю. Передбачуване досягнення цифрового безсмертя, розвиток гаджетів віртуальної та доповненої реальності сприяють формуванню нової людини, чия пізнавальна здатність підсилена технологіями. У цьому контексті особливої актуальності набувають напрямки позитивної евгеніки та геномного редагування, які обіцяють трансформацію не лише можливостей людини, а й самої її природи. У своїх працях Д. Гаравей ставить під сумнів аксіому про автономну людину як центр всесвіту, пропонуючи розглядати суб'єктність у взаємодії з іншими істотами, системами та технологіями, як мережеву, втілену, контекстуальну. "Маніфест кіборга"

Д. Гаравей використовує образ кіборга не просто як футуристичну істоту, а символ нової суб'єктності, вільної від жорстких ієрархій та бінарностей – гібрид людини та машини (гуномашини) – як метафору для подолання традиційних дихотомій, таких як: природа/культура, чоловік/жінка, людина/тварина, що потребують переосмислення через призму ідентичності та етики в нових умовах цифрової епохи [11].

Постлюдина постає як гіпотетичний образ суб'єктного майбутнього, символічна фігура, метафоричне уявлення, що формується в контексті сучасних трансформацій та втілює собою не просто біотехнологічно вдосконалену людину, а формується у відповідь на глибокі соціальні, технологічні та філософські зрушення за умов переосмислення антропоцентричних моделей мислення. За Розі Брейдотті постгуманізм – це не стільки заперечення людського, скільки радикальне розширення розуміння суб'єктивності як реляційної, множинної, втіленої, що враховує взаємозалежність з іншими формами життя, природи та технологіями, а також відкритої до будь-чого іншого [7]. У постгуманістичній перспективі людина – це результат постійного становлення, злиття, симбіозу та співзалежності, що більше не мислиться як автономний центр всесвіту, а навпаки, як деконструкція автономного суб'єкту, одного з елементів ширшої мережі взаємодій, що включає інші форми життя, неживі об'єкти, цифрові технології та екосистеми. Таким чином, постлюдина – це не просто “модифікована” людина майбутнього, а принципово нова онтологічна форма, яка прагне до етичної відповідальності за “Інше”: від біологічного до технологічно-цифрового.

Інтерпретація та сприймання концептів трансгуманізму й постгуманізму можуть протиставлятися як своєрідна теза й антитеза, які полемізують у межах філософського, етично-правового, культурно-ціннісного та технологічного дискурсу. З одного боку технології використовуються як засіб для еволюції в контексті вдосконалення та покращення життя майбутньої людини, чи то уможливлення її безсмертя, а з іншого боку, технології розуміються як елемент екосистеми, де людина не ініціатор, а один з елементів мережі через подолання централізованої ролі людини. “Якщо життя – рух інформації і якщо ми вважаємо, що жити – це добре, то виходить, що ми повинні поглиблювати й розширювати потік інформації у Всесвіті. Згідно з датаїзмом, який не є ані лібералістичним, ані гуманістичним, людське сприйняття не є священним, і Homo sapiens не є вершиною творення чи предтечею якогось майбутнього Homo deus. Люди – просто інструменти для створення “інтернету для всього”, що в кінцевому підсумку може поширитися на увесь Всесвіт. Ця система обробки даних буде всюди й контролюватиме все, а люди призначені влитися в неї” [4, с. 467].

Отже, існують реальні ризики втрати цінності людського, тобто в умовах технологічної гіперінтеграції та цифрового посередництва людська суб'єктивність зазнає ерозії, а саме: між людиною й машиною, біологічним та штучним, індивідуальним і загальним розмивають усталені границі. Тобто можливості перспектив дегуманізації ставлять під сумнів існування винятково притаманних людині якостей у майбутньому: емпатії, моральної відповідальності, екзистенційного болю й сумніву, моральної рефлексії, внутрішнього конфлікту тощо. Якщо людина втрачає себе як носія розуму, моральної цінності, етичного сумніву, то чи зможемо ми ще бути суб'єктами у повному сенсі слова? Чи не станемо ми заручниками цифрових технологій, штучного інтелекту, роботизації і чи не поглинемо у власному оптимістичному техноутопізмі, у гонитві за тим самим вдосконаленням та безсмертям?

Ці питання стають особливо актуальними в умовах сучасного, експоненційно змінного світу, де війна, високі технології, цифрові медіа, мережевість і т.д. поступово відсувають людину від центру подій, впливаючи на уявлення про минуле, теперішнє й майбутнє. Фетишизування процесу створення, використання та розвитку цифрових технологій різного роду як інструментів прогресу загострює питання людської долі, сенсу існування та стратегій виживання цивілізації. У цьому контексті постає потреба у новому синтезі гуманістичних і трансгуманістичних принципів – як потенційної основи постгуманістичного майбутнього. Це майбутнє вимагає не лише технологічного прориву, а й етичного, філософського й антропологічного переосмислення самої сутності людини, її меж і можливостей [8].

С. Фуллер у своїй книзі “Людство 2.0: Що означає бути людиною: минуле, теперішнє та майбутнє” робить вагомий внесок у філософську дискусію щодо переосмислення уявлення про людину та і саме поняття “людина”, аналізуючи історичні, філософські, соціальні

аспекти змін під впливом стрімкого розвитку технологій та соціально-культурних трансформацій. С. Фуллер стверджує, що класичного розуміння людини як біологічного виду, інтелектуальної істоти, суб'єкта соціальної, культурної, історичної, освітньо-наукової діяльності більше недостатньо. Внаслідок науково-технічного прогресу, техногенезу та трансформаційних процесів різного роду виникає нова версія людини – “Humanity 2.0”, що виходить за межі природних обмежень та обумовлена потенційними ризиками та загрозами, наприклад: питання соціальної нерівності та доступу до високотехнологічних можливостей, етичні зсуви цифрової цивілізації, політичні та культурні суспільні кризи тощо [10].

Отже, концепція “Людина 2.0” – це не лише футурологічний проєкт, а й “філософська лабораторія”, яка дозволяє раціонально осмислити, куди рухається цивілізація та як може змінитися сутність людини в епоху постгуманістичного буття.

Очевидно, що людина змінюється: тіло, свідомість, емоції, інтелект –, намагаючись перевершити свою природу, вдосконалити себе через нанотехнологічні імпланти, штучний інтелект, генетичну модифікацію тощо і, таким чином, відвести фатальність свого існування, втілюючи принцип антропологічного дизайну. Цифрова тілесність та постідентичність все помітніше відокремлюють тіло та свідомість, що формує постгуманістичну суб'єктність, яка є лише елементом багаторівневої системи взаємодії.

Етичні та екзистенційні виклики: чи залишатися людині людиною, чи ні –, все помітніше актуалізуються в контексті незворотності і вже праксеологічної необхідності – перед обличчям нових технологічно-цифрових реальностей, які впливають на природу нашої ідентичності, соціальні структури та моральний вибір.

Висновки. Отже, реконцептуалізація людського буття в межах транс- та постгуманістичних парадигм відкриває нові горизонти осмислення феномену “Людини 2.0” як проєкту радикальної антропотрансформації. Такий підхід вимагає критичного переосмислення базових філософських категорій – зокрема, суб'єктності, тілесності, свідомості та свободи волі – у світлі сучасних науково-технологічних викликів.

Філософська рефлексія щодо Людини 2.0 повинна балансувати між аксіологічним імперативом збереження гуманістичних засад (гідності, автономії, моральної відповідальності) та технооптимістичним баченням вдосконалення людини за допомогою біо-, нейро- і цифрових технологій. У цьому контексті постає потреба в інтеграції транс- та постгуманістичних теорій із сучасною філософською антропологією, яка дозволяє осмислити не лише індивідуальні трансформації, а й екзистенційну та еко-соціальну взаємозалежність людини з біосферою, техносферою та іншими формами суб'єктності.

Водночас, транс- та постгуманістичні студії потребують методологічного переозначення в межах філософії науки, культурної критики та міждисциплінарного підходу. Це створює підґрунтя для розвитку нового типу теоретичної чутливості – такої, що здатна охопити складність змін, які відбуваються на перетині гуманітарного знання, біотехнологій і глобального етичного мислення.

Список використаних джерел:

1. Бейквелл, С 2025. *Людині під силу. Сімсот років гуманістичного вільнодумства, допитливості та надії*, пер. з англ. Войтка, Я, Х.: Віват, 560 с.
2. Загурська, Н 2018. ‘*Speculative posthumanism: naturalization and vitalization*’, Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, “Серія ЄФілософія. Філософські перипетії”, Вип. 59, С. 25–31. Available from: <<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2018-59-3>> [28 Березень 2025].
3. Кивлюк, ОП 2024. *Трансгуманізм та постгуманізм: рефлексія сучасного напрямку філософсько-антропологічної теорії*, V Академічні Читання пам'яті Г.І. Волинки: філософія, наука та освіта: наук.-прак. конференція (Київ, 1 травня 2024), за ред.: Андрущенко, ВП, Русакова, СС & Гончаренко, КС, Львів-Тоунь: Liha-Press, С. 104-107.
4. Харарі, ЮН 2023. *Ното Deus. За лаштунками майбутнього*, пер. з англ. Дем'янчук, О, 4-те вид., Київ: Вид-во Букшеф, 512 с.
5. Хейлз, НК 2013. *Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці*, пер. Марічева, Є, Київ: Вид-во Ніка-Центр, 426 с.
6. Bostrom, N 2008. ‘Letter from Utopia’, *Studies in Ethics, Law, and Technology*, 2(1), pp. 1-7. Available from: <<https://nickbostrom.com/utopia>> [28 March 2025].
7. Braidotti, R 2013. *The Posthuman*, Polity Press, 229 p.
8. Dobrodum, O & Kyvliuk, O 2021. ‘*Transhumanism and Posthumanism: Reflection of the Human Civilization Future*’ *Philosophy and Cosmology*, Volume 26, pp.77-89. Available from: <<https://doi.org/10.29202/phil-cosm/26/6>> [28 March 2025].

9. Fereidoun, ME 1978. *Optimism One*, Popular Library, p. 172.
10. Fuller, S 2011. *Humanity 2.0: What it Means to be Human Past, Present and Future*, Palgrave Macmillan London, p. 265.
11. Haraway, D 1985. *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. Routledge. 33 p.

References:

1. Beykvell, S 2025. *Lyudyni pid sylu. Simsot rokiv humanistychnoho vil'nodumstva, dopytlyvosti ta nadiyi (Man's Power. Seven Hundred Years of Humanistic Freethinking, Curiosity and Hope)*, per. z anhl. Voytka, YA, KH.: Vivat, 560 s.
2. Zahurs'ka, N 2018. 'Speculative posthumanism: naturalization and vitalization', *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina, Seriya "Filosofiya. Filosofs'ki perypetiyyi"*, Vyp. 59, C. 25–31. Available from: <<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2018-59-3>> [28 Berezyn 2025].
3. Kyvlyuk, OP 2024. 'Trans-humanizm ta posthumanizm: refleksiya suchasnoho napryamku filosofs'ko-antropolohichnoyi teoriiyi (Transhumanism and posthumanism: reflection of the modern direction of philosophical and anthropological theory)', V *Akademichni Chytannya pam'yati H.I. Volynky: filosofiya, nauka ta osvita: nauk.-prak. konferentsiya (Kyiv, 1 travnya 2024)*, za red.: Andrushchenko, VP, Rusakova, SS & Honcharenko, KS, L'viv-Toun': Liha-Press, S. 104-107.
4. Kharari, YUN 2023. *Homo Deus. Za lashtunkamy maybutn'oho (Homo Deus. Behind the Scenes of the Future)*, per. z anhl. Dem'yanchuk, O, 4-te vyd., Kyiv: Vyd-vo Bukshef, 512 s.
5. Kheylz, NK 2013, *Yak my staly postlyudstvom. Virtual'ni tila v kibernetitsi, literaturi ta informatytsi (How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics)*, per. Maricheva, YE, Kyiv: Vyd-vo Nika-Tsentr, 426 s.
6. Bostrom, N 2008. 'Letter from Utopia', *Studies in Ethics, Law, and Technology*, 2(1), pp. 1-7. Available from: <<https://nickbostrom.com/utopia>> [28 March 2025].
7. Braidotti, R 2013, *The Posthuman*, Polity Press, 229 p.
8. Dobrodum, O & Kyvliuk, O 2021. 'Transhumanism and Posthumanism: Reflection of the Human Civilization Future' *Philosophy and Cosmology*, Volume 26, pp.77-89. Available from: <<https://doi.org/10.29202/phil-cosm/26/6>> [28 March 2025].
9. Fereidoun, ME 1978. *Optimism One*, Popular Library, p. 172.
10. Fuller, S 2011. *Humanity 2.0: What it Means to be Human Past, Present and Future*, Palgrave Macmillan London, p. 265.
11. Haraway, D 1985. *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. Routledge. 33 p.

Прорецензовано / Reviewed

24.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

4.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-5

УДК 930 (477)

ЗГАДАТИ ВСЕ: ЗАСВОЄННЯ УРОКІВ ІСТОРІЇ ЯК ІМПЕРАТИВ ЕФЕКТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

О. Ю. Карлов

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Кризовий стан сучасного світопорядку спонукає до пошуку засобів подолання недоліків. Одним із найбільш дієвих інструментів досягнення такої мети є механізм засвоєння повчальних уроків історії.

Постановка проблеми. Історична пам'ять є складним системним об'єктом, тому вона містить можливості таких уроків історії, які є світоглядно антагоністичними й концептуально несумісними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідницькому середовищі Заходу вагомими здобутками в галузі осмислення проблематики історичної культури, історичної пам'яті та належного засвоєння уроків історії позначені ґрунтовні монографічні дослідження Я. Ассмана, М. Гальбвакса, Д. Гребера, Д. Венґроу, Д. Х. Фішера.

У вітчизняному дослідницькому просторі найбільший внесок у розробку проблематики історичної пам'яті та необхідності коректного й своєчасного засвоєння уроків історії зробили дослідники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України – зокрема, О. Калакура, О. Майборода, М. Михальченко, Л. Нагорна, О. Рафальський, З. Самчук, Ю. Шаповал.

Постановка завдання. Окреслити сутність і змістовно-предметне наповнення феномена під назвою “засвоєння уроків історії”; виявити труднощі, що стоять на шляху перспектив своєчасного і в повному обсязі засвоєння уроків історії; узагальнити значення коректного засвоєння уроків історії для потреб функціонування суспільства на принципах ефективності.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять як продукт символічних, міфологічних, аксіологічних та інших впливів може призводити до діаметрально протилежних ефектів – з одного боку, до “забування” як тенденційного приховування, витіснення на віддалену периферію пам'яті неприємних, фрустраційних аспектів минулого; з іншого боку, до псевдоамнезії (амнезії навпаки), коли пам'ять унаслідок навіювальних впливів у найдрібніших деталях “пам'ятає” те, чого насправді ніколи не було. Щоб не потрапити в численні пастки історичної пам'яті, необхідний транспарентний суспільний дискурс щодо амбівалентних аспектів минулого, організований на принципах деліберативної демократії, системного аналізу і критичного мислення.

Висновки. Коректне, адекватне історичним реаліям і всебічне засвоєння уроків історії постає своєрідною основою і процесуальним екзерсисом на шляху досягнення кожним суспільством ефективного функціонального статусу. Рівень категоризму можна підняти ще вище: засвоєння уроків історії є імперативною вимогою ефективного суспільства – відтак, якщо соціум справді має на меті досягнення ефективного функціонального статусу, то йому вочевидь не уникнути процедури засвоєння уроків історії в усій глибині й неупередженості.

Ключові слова: історична картина світу, історична пам'ять, засвоєння уроків історії, причинно-наслідкові зв'язки, детермінанти суспільної життєдіяльності, імперативи ефективного суспільства.

REMEMBERING EVERYTHING: LEARNING THE LESSONS OF HISTORY AS AN IMPERATIVE FOR AN EFFECTIVE SOCIETY

Oleh Karlov

Abstract.

Relevance of the research. The crisis of the modern world order prompts us to seek ways to overcome its shortcomings. One of the most effective tools for achieving this goal is the mechanism of learning the instructive lessons of history.

Problem statement. Historical memory is a complex systemic object, therefore it contains the possibilities of such history lessons that are ideologically antagonistic and conceptually incompatible.

Analysis of recent research and publications. In the research environment of the West, significant achievements in the field of understanding the issues of historical culture, historical memory and proper assimilation of history lessons are marked by thorough monographic studies by J. Assmann, M. Halbwachs, D. Graeber, D. Wengrow, D. H. Fischer.

In the domestic research space, the greatest contribution to the development of the issues of historical memory and the need for correct and timely assimilation of history lessons was made by researchers of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the NAS of Ukraine - in particular, O. Kalakura, O. Maiboroda, M. Mykhalchenko, L. Nagorna, O. Rafalsky, Z. Samchuk, Yu. Shapoval.

Research task. To outline the essence and content-subject content of the phenomenon called “learning history lessons”. To identify the difficulties that stand in the way of the prospects of timely and full learning of history lessons. To summarize the importance of correct learning of history lessons for the needs of the functioning of society on the principles of efficiency.

Main material presentation. Historical memory as a product of symbolic, mythological, axiological and other influences can lead to diametrically opposed effects – on the one hand, to “forgetting” as a tendentious concealment, pushing unpleasant, frustrating aspects of the past to the distant periphery of memory; on the other hand, to pseudoamnesia (amnesia in reverse), when memory, due to suggestive influences, “remembers” in the smallest details what never actually happened. In order not to fall into the numerous traps of historical memory, a transparent public discourse on ambivalent aspects of the past is necessary, organized on the principles of deliberative democracy, systemic analysis and critical thinking.

Conclusions. Correct, adequate to historical realities and comprehensive assimilation of the lessons of history becomes a kind of basis and procedural exercise on the way to achieving an effective functional status by every society. The level of categorisation can be raised even higher: assimilation of the lessons of history is an imperative requirement of an effective society - therefore, if society really aims to achieve an effective functional status, then it obviously cannot avoid the procedure of assimilation of the

lessons of history in all its depth and impartiality.

Keywords: *historical picture of the world, historical memory, learning the lessons of history, cause-and-effect relationships, determinants of social life, imperatives of an effective society.*

“Що було, те й буде, а що відбувалося, те і відбуватиметься – нема нічого нового під Сонцем. Інколи доводиться чути: “Поглянь, ось – по-справжньому нове”. Однак насправді воно вже траплялося в глибинах історії неодноразово – просто пам’ять про це відсутня”.

(Еклезіаст, син Давида)

Актуальність теми дослідження. Кризовий стан сучасних світопорядкових реалій об’єктивно й закономірно загострює потребу засвоєння повчальних уроків історії, котрі, власне, й призвели до тих драматичних викликів, з якими людству доводиться мати справу нині. Досягнення окресленої мети матиме два позитивні наслідки: по-перше, пом’якшить кризовий ефект світопорядкової стагнації, по-друге, слугуватиме тим превентивним засобом, який стане на заваді майбутнім світопорядковим, регіональним і національним кризам.

Постановка проблеми. Труднощі з коректним і своєчасним засвоєння повчальних уроків історії пов’язані насамперед зі складною генеалогією історичної пам’яті, яка містить потенціал аргументаційно антагоністичних і навіть концептуально несумісних висновків і пропозицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідницькому середовищі Заходу вагомими здобутками в галузі осмислення проблематики історичної культури, історичної пам’яті та належного засвоєння уроків історії позначені ґрунтовні монографічні дослідження Я. Ассмана, М. Гальбакса, Д. Гребера, Д. Венгроу, Д. Х. Фішера.

У вітчизняному дослідницькому просторі найбільший внесок у розробку проблематики історичної пам’яті та необхідності коректного й своєчасного засвоєння уроків історії зробили дослідники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України – зокрема, О. Калакура, О. Майборода, М. Михальченко, Л. Нагорна, О. Рафальський, З. Самчук, Ю. Шаповал.

Постановка завдання. Цільові орієнтири дослідження спонукають до постановки кількох взаємозумовлених завдань, а саме: окреслити сутність і змістовно-предметне наповнення феномена під назвою “засвоєння уроків історії”; виявити труднощі, що стоять на шляху перспектив своєчасного і в повному обсязі засвоєння уроків історії; узагальнити значення коректного засвоєння уроків історії для потреб функціонування суспільства на принципах ефективності.

Виклад основного матеріалу. У фаховому середовищі існує консенсус (чи пак – стереотипізоване уявлення), відповідно до якого передумовою об’єктивного й неупередженого сприйняття історії загалом та історичної пам’яті зокрема є коректне, адекватне буттєвим реаліям сприйняття феномена часу, часового маркера індивідуального та суспільного буття. Однак галопуючий приріст наукових знань і гіпотез інформаційної епохи призвів до курйозного ефекту: сукупність новітніх емпіричних даних парадоксальним чином відносить нас щоразу далі від епістемологічної визначеності. Складається враження, що дослідницьке середовище опинилося в пастці своєї точки біфуркації, яка трансформувалася в мимобіжні прямі смислового релятивізму та критеріальної несумісності.

Концептуальній невизначеності поклав початок ще Альберт Ейнштейн, який оприлюднив дві практично несумісні сентенції: згідно з однією, у середовищах із різними фізичними властивостями час може мати різну швидкість; натомість відповідно до його другого парадигмального підходу, часу взагалі не існує – людство його просто вигало для зручності оперування послідовністю явищ і процесів (точніше того, що людству в його дуже обмеженому життєдіяльносному середовищі здається послідовністю). Схоже на те, що Ейнштейна не надто бентежила гротескна несумісність його парадигмальних підходів, а от нашим сучасникам доводиться з великими труднощами продиратися крізь непролазні хащі залишених у спадок різнотлумачень, повсякчас потрапляючи у пастки чогось на кшталт апорій Зенона.

Дослідницькі дані, отримані за результатами десятилітньої роботи телескопа

Джеймса Уебба змушують астрофізиків і космологів схилитися до висновку, що час не є ні лінійним, ні наперед заданим (логічно визначеним), ні навіть фізично достовірним. Це означає, що зламані списи різнотлумачень щодо віку Всесвіту були непотрібними, що насправді ми живемо у вічній сучасності, в якій Всесвіт існував завжди. Ця концепція є настільки незвичною та іронічною, що потребує попередньої морально-психологічної підготовки – особливо, якщо йдеться про неофітів.

А втім, чи настільки принципове значення має аспект реальності часу? Навіть якщо час – лише уявний маркер для позначення певних послідовних статус-кво матеріальних об'єктів у просторі, залучений для наукометричної формалізації, то чи є це підставою для краху пізнавальних зусиль людства? Ні, все не настільки трагічно, як може здатися на перший погляд. І навіть якщо умовно часова послідовність на практиці не поєднується з простором у гармонійний симбіоз того, що прийнято вважати просторово-часовим континуумом, також не біда, бо в абсолютній більшості випадків дослідницькі та інструментальні потреби людства стосуються більш локальних рівнів масштабування, де наявність чи відсутність просторово-часового континууму не має принципового значення.

Одним із таких локальних рівнів масштабування є концепції *Історії як трансчасової послідовності подій і явищ*, а також *філософії історії як внутрішньої логіки такої послідовності*. Саме виявлення і аргументаційно переконлива артикуляція цієї внутрішньої логіки подій і явищ надає історичному маркуванню дійсності інструментально-функціонального статусу змістовного критерію суспільного розвитку – його висхідних чи низхідних тенденцій.

Тут нам не уникнути того, що має назву історична культура – тобто дослідницьких та інтерпретативних засобів, опцій і навичок, які є необхідною передумовою коректного сприйняття історичних реалій та їх ієрархізації за критеріальною сіткою смислів і значень. Відповідно до концептуалістики “канадського історика Д. Вульфа, історична культура є частиною ментального й вербального фонду суспільства і одним з найважливіших засобів соціальної циркуляції знань. Це – постійно триваюча серія міжпоколінських комунікацій з механізмами інтелектуальних взаємообмінів, співбесіда автора й читача чи слухача, своєрідне мірило добробуту й культури споживання” [3, с. 9].

Виразним взірцем становлення історичної культури за принципом критеріальної та інструментальної капіталізації слугує дослідження Джеремі Блека “Історія світу від найдавніших часів до сьогодення”, в якому автор концептуалізував логіку причинно-наслідкових зв'язків історичної процесуальності, завдяки чому з'являється можливість аргументованого передбачення найбільш вірогідних тенденцій майбутнього [1].

Проблематиці історичної культури, історичної пам'яті та належного засвоєння уроків історії присвячене фундаментальне монографічне дослідження Девіда Гребера та Девіда Венгроу “Зоря всього: нова історія людства” [8]. Автори запропонували нове розуміння історії людства, яке кидає виклик усталеним уявленням про соціальну еволюцію – в діапазоні від розвитку сільського господарства та міст і до витоків держави, демократії та соціальної нерівності. Д. Гребер та Д. Венгроу переосмислили основи цивілізаційного становлення людства, запропонували нове розуміння історичної динаміки, привернули увагу до нових форм свободи, способів організації суспільства і альтернатив розвитку людства, які значно більшою мірою залежать від вольових зусиль особистості й, скажімо так, *фактора прямої дії*, ніж це визнавалося класичною об'єктивістською парадигмою історичного генезису людства.

У книзі “Велика хвиля: революції цін і ритм історії” професор історії Університету Брандейса в Масачусетсі Девід Хакет Фішер здійснив системний аналіз історії західного світу – зокрема, економічні моделі, політику, культуру та суспільство в цілому [7]. Автор виокремив чотири хвилі цінних революцій, кожна з яких починається в період рівноваги: високе середньовіччя, епоху Відродження, епоху Просвітництва і, нарешті, Вікторіанську епоху. Кожна революція характеризується посилюваною інфляцією, розширенням розриву між багатими та бідними, зростанням нестабільності та врешті-решт неусувною кризою, яка характеризується демографічними викликами, соціальними та політичними потрясіннями й економічним крахом. Найбільш драматичним було XIV століття, коли війна, голод і чорна смерть спустошили континент – єдиний випадок в історії Європи, коли населення скоротилося майже на третину.

Фішер також виразно проілюстрував концептуальний наголос, відповідно до якого

економічні хвилі тісно корелюють із соціальними та політичними подіями, здійснюючи істотний вплив на свідомість людей. Тривалі періоди рівноваги супроводжуються культурними та інтелектуальними рухами на кшталт Відродження, Просвітництва та Вікторіанської епохи, сплесками віри в гармонію та тріумф прогресу й розуму. Натомість часи революційних змін у ціноутворенні формували меланхолійну культуру невпевненості, відчаю і масштабних конфліктів без нібито очевидних причин.

У резонансному монографічному дослідженні “Вічно мінливе минуле: чому вся історія – це ревізійна історія” М. Баннер-молодший аргументовано доводить, що, на відміну від стереотипізованих і міцно вкорінених навіть у фаховому середовищі уявлень, історія насправді не є і ніколи не була інертною, остаточно визначеною і фактичною [6]. Автор намагається з’ясувати, чому історія як галузь знань – це завжди пошук сенсу та невичерпне джерело аргументів, а також чому вона настільки важлива для усвідомлення людьми свого місця в світі.

А ще він пояснює, чому всі історики є ревізійністами (точніше, не можуть не бути ревізійністами) – в тому сенсі, що вони не можуть не піддавати ревізії попереднє розуміння історії, її смислового структурування та значеннєвої ієрархізації. З огляду на зазначену особливість популярне твердження про те, що “минуле оскарженню не підлягає” набуває провокативної двозначності, бо, з одного боку, воно є саме таким, а не іншим (тому, власне, й не підлягає оскарженню), а з іншого боку, воно не може не бути об’єктом безлічі реінтерпретацій, кожна з яких по-своєму піддає історичну дійсність неухильній реінтерпретації.

Наприклад, найбільш консенсусною в середовищі істориків є така градація історичної етапності нашої ери: пізня Античність (II – V століття) раннє Середньовіччя (V – IX століття) високе Середньовіччя (X – XIII століття). Однак якщо сформулювати здавалося б тривіальне запитання, що вважати Античністю, то одразу потрапляємо в силове поле не надто сумісних інтерпретацій, кожна з яких відштовхується від власних критеріальних маркерів, детермінованих світоглядно, аксіологічно, політично, конфесійно й т. п. Навіть така нібито очевидна й конвенційно погоджена ознака завершення епохи Античності, як падіння Римської імперії, є недостатньою для чіткої прив’язки до конкретних часових параметрів, оскільки існує розлогий діапазон різнотлумачень із приводу того, яку саме подію треба вважати такою, що підводить результуючу риску під Римською імперією як історичним явищем.

На структурування та ієрархізацію історичної подійності й процесуальності здійснюють істотний детермінативний вплив чимало факторів, а найбільш істотним із-поміж них є політичний (квазіполітичний, латентно політичний). Не випадково в масову й навіть у спеціалізовану свідомість історичного профілю міцно вкоренився вислів, що “історія – це політика, спрямована в минуле”. Відповідно, якщо політичний порядок денний щось не влаштує в історичній дійсності чи вірогідності, то маємо справу з тим, що англійською мовою позначається словосполученням “forbidden history” – тобто заборонена історія. Ясна річ, що така специфічна особливість не наближує історію до канонів наукової достовірності, але маємо те, що маємо...

Разом із тим маємо усвідомлювати, що покликання історичної думки наукового рівня “полягає в тому, щоб, керуючись дослідницьким *принципом аподиктичності (доказовості, достовірності, логічної необхідності, причинної зумовленості тощо)*, виявити базисні, примордіальні, архетипічні, трансчасові ефективні дослідницькі підходи” [5, с. 789]. Якщо такими вимогами нехтувати, то тлумачення історії ризикує перетворитися на релятивну сукупність критеріально несумісних інтерпретацій.

Принагідно зазначимо, що “Імануїл Кант наполягав на доцільності архітектонічного поділу знання на *історичне* (на підставі даних і фактів) та *раціональне* (продукт принципів, методів і дослідницьких підходів). Він вважав, що *визначальна проблема історії зводиться до відмінностей історичного та логічного горизонтів знання, кожен із яких має власний онтологічний фундамент*. Георг Гегель ключове питання історії вбачав у з’ясуванні меж формувань об’єктивного духу. Для Вільгельма Дільтея основна інтрига історії зосереджена довкола специфіки *історичного розуміння* – на відміну від *історичного пояснення*. На переконання ж Мартіна Гайдеггера, інтелектуальний епіцентр історії структурують питання історичної присутності (Anwesen) та людського тут-і-тепер буття (Dasein)” [5, с. 786]. Як бачимо, концептуальних і парадигмальних підходів до формування

історичної картини світу не бракує.

Іконічний стиліст японської інтелектуальної традиції Рюноске Акутаґава наполягав, що *минуле не вмирає*: він порівнював час і минуле з павутинкою – хоч і ледь помітною, однак усе-таки достатньо сильною, що це дає їй змогу тримати в тенетах свого детермінативного впливу ключові аспекти життєдіяльності не лише окремих осіб, а й народів, суспільств, культур, цивілізацій і людства загалом. *Минуле справді не вмирає: вмирати може лише пам'ять про нього, можуть помирати люди як носії пам'яті, але не минуле як таке* – воно назавжди закарбоване в скрижальях сукупної соціокультурної спадкоємності людства. Хто не пориває органічний зв'язок із цими скрижальями, той отримує стратегічні переваги перед тими, хто зазирає до них лише інколи, “для годиться” чи з метою отримання кон'юнктурного зиску. В таких аспектах тактичні успіхи здебільшого досягаються коштом стратегічного фіаско.

Інстанція історичної пам'яті постає еквівалентом ефективності найрізноманітніших видів і форм суспільного буття і свідомості – ідейної, аксіологічної, цивілізаційної тощо. Як аргументовано доводить Юлія Зерній, “в інтелектуальних побудовах історична пам'ять досить часто є термінологічним синонімом історичної свідомості, історичної культури, історичного мислення, національної пам'яті, пам'яті поколінь тощо. Непоодинокими є приклади вільного тлумачення авторських термінологічних неологізмів, таких як “соціальні рамки пам'яті” (М. Гальббакс), “культурна пам'ять” (Я. Ассман), “місця пам'яті” (П. Нора), “автобіографічна пам'ять” (Д. Робінсон), “гаряча і холодна пам'ять” (К. Леві-Строс), “пам'ять-звичка” (П. Коннертон), “мистецтво пам'яті” (Ф. Йейтс)” [2, с. 33].

Історична пам'ять запитана насамперед як джерело достовірної інформації у форматі своєрідного уроку історії, який потрібно засвоїти – причому, своєчасно і в якомога повнішому обсязі [4]. В разі ігнорування такої функціональної і спонукальної опції історична пам'ять перетворюється на обтяжливу й недоречну абстракцію, потреба в якій опиняється під великим знаком запитання.

Історична пам'ять як засвоєння уроків історії перекидає місток аналогій до вже стереотипізованого уявлення, згідно з яким народ, що не знає свого минулого (ігнорує його), не матиме й майбутнього (або хто не пам'ятає свого минулого, той не має підстав розраховувати й на належне майбутнє). Хоча саркастичний підтекст афористичної формули “досвід – розум дурнів” є доволі очевидним, однак краще мати досвід як розум дурнів, ніж не мати в своєму розпорядженні навіть такого розуму.

В основі релятивізму історичної правди, яка часто призводить до когнітивного дисонансу й сумнівності самого порушення питання щодо відповідності тієї чи іншої версії історичного процесу “канонам історичної правди”, перебуває фактор історичної достовірності (чи пак – історичної істини, відповідності історичним реаліям). Фундаментальна проблема пов'язана з тим, що в багатьох випадках історичні реалії є недосяжними навіть для дуже ретельних дослідницьких процедур, а крім того слід враховувати, що “для повсякденної свідомості історична пам'ять важливіша, ніж істина. На рівні повсякденного життя найбільшу значущість для людини має екзистенційний аспект істини. Ця обставина пояснює причинно-наслідковий зв'язок емоційного ставлення до історичних подій і фактів. Натомість для наукової свідомості істина важливіша, ніж пам'ять: їй прагнуть надати максимальної достовірності. В сучасній науковій свідомості змістом історичної істини є оціночна характеристика знання в контексті співвідношення з предметом історичного дослідження та процесуальністю історичного мислення” [5, с. 786].

Ще одна істотна специфічна особливість пов'язана з тим, що окрім нарративних засобів повсякденний досвід не має в своєму розпорядженні спеціальних засобів фіксації історичної процесуальності. Тому кожне покоління пам'ятає лише побутовий сегмент сукупної історичної дійсності, який не надто узгоджується з обсягами історичної пам'яті літератури, освіти та мистецтва. Зрештою, з часом кожен з нас “пам'ятає” не стільки те, що бачив і особисто пережив, скільки те, що йому нав'язали засоби масової інформації, підручники, кінофільми і т. п. Здавалося б, відбір того, що варто пам'ятати як знакову історичну подію чи процес, індивід здійснює на власний розсуд, однак насправді він перебуває в істотній детермінативній залежності від наведених факторів, які, за великим рахунком, і формують історичну пам'ять як певний каркас знань, структуру смислів та ієрархію значень.

Основу історичної пам'яті утворює символічне, а не фактичне підґрунтя. Загалом

наріжним каменем символічної складової будь-якої суспільно-політичної дійсності є особливості соціокультурної спадкоємності та історичної пам'яті. Саме ці фактори визначають специфіку конкретно-історичного формату символізму, його динаміку і експресивне забарвлення. Приміром, коли після 102 років відсутності турецьких військових на пострадянському Кавказі вони знову з'явилися там під егідою миротворчих сил із підтримання миру в Карабасі, то це призвело до справжнього інтерпретаційного цунамі не лише у Вірменії як традиційному цивілізаційному антиподі й геополітичному супернику Туреччини, а й в інших зацікавлених країнах Росії, Ірані, Грузії.

І справа тут не у фактичному стані військової потуги Туреччини в межах миротворчої місії в Азербайджані (офіційна Анкара і в цьому аспекті вдалася до виразного символічного жесту, скерувавши до Карабаху 2973 миротворців – рівно стільки азербайджанців загинуло у воєнному протистоянні з Вірменією восени 2020 року), а в символічній складовій, яка перекидає історичні аналогії, мимоволі провокуючи неоднозначну екстраполяцію нинішніх тенденцій на майбутнє.

Саме символічна складова утворює основну напругу абсолютної більшості воєн за історичну спадщину, а свята, пам'ятники та реліквії на кшталт Спису Доли слугують визначальним фактором культурно-цивілізаційної ідентичності та символічним посередником під час того, що в наш час позначається словосполученням дискурс пам'яті. І коли кардинал Марсель Лефевр (Marcel Lefebvre) із притиском стверджував, що “у вічній пам'яті житиме праведник” (“In memoria aeterna erit justus”), то він мав на увазі насамперед і в основному символічну складову феномена праведника і значення саме цієї складової для суспільної свідомості в усі часи й народи.

Тут треба зазначити, що деякі дослідники вдаються до некоректного ототожнення символічної складової виключно зі сферою духу, натомість фактичну складову уподібнюють до матеріальної дійсності. Сутність спотворення чи пересмикування реального статус-кво полягає в тому, що символічна навантаженість історичної пам'яті (зрештою, як і суспільної дійсності загалом) володіє безпрецедентними перспективами конвертації в матеріальні еквіваленти. В даному разі рівень категоризму можна й треба підняти ще вище: символічний капітал є універсальним еквівалентом будь-якого іншого капіталу; натомість будь-який інший різновид капіталу є еквівалентним лише сам собі.

Символічна контекстуальність історичної пам'яті лежить в основі не лише феномена фантомного болю як світоглядно-ригористичного регулятиву суспільної свідомості, а й фактора психологічної травми, який, між іншим, може надавати (й здебільшого надає!) історичній пам'яті неадекватного буттєвим реаліям, сюрреалістичного й навіть фантазмагоричного забарвлення. Фантоми і фантазми історичної пам'яті як наслідок її символічної, міфологічної, ідеологічної, деонтологічної, аксіологічної і т. ін. навантаженості можуть призводити до діаметрально протилежних ефектів – з *одного боку*, до “забування” як тенденційного приховування, витіснення на віддалену периферію пам'яті неприємних, болісних, фрустраційних аспектів минулого; з *іншого боку*, до псевдоамнезії (амнезії навпаки), коли пам'ять унаслідок навіювальних впливів у найдрібніших деталях “пам'ятає” те, чого насправді ніколи не було.

Щоб не потрапити в численні пастки історичної пам'яті та безпам'ятства, необхідний транспарентний суспільний дискурс щодо амбівалентних і дражливих аспектів минувшини, організований на принципах деліберативної демократії, системного аналізу і критичного мислення.

Висновки. У найбільш популярній книзі XIX століття “Меморіал Святої Єлени” Наполеон Бонапарт так охарактеризував специфіку історичної пам'яті сучасних йому європейських монархів: вони хоч і нічого не забули, проте нічому не навчилися. Світоглядно-методологічна цінність цього зауваження полягає в наступному: попри те, що історична пам'ять є важливою та необхідною, однак вона – не достатня передумова дієздатного суспільства, бо окрім коректної пам'яті про минуле для ефективного функціонування соціуму потрібні повчальні висновки, зроблені на основі належних рефлексій з нагоди минулого. Іншими словами, *невміння (небажання, неспроможність тощо) засвоювати уроки історії є не побічним ефектом, а ключовою причиною стагнації суспільства і держави.*

Словосполучення “засвоєння уроків історії” – це не вербальна абстракція, не формальний мовний зворот, яким час від часу жонглюють у процесі виконання певних

суспільно-політичних (а здебільшого псевдополітичних, квазіполітичних і довколаполітичних) ритуалів. Насправді засвоєння уроків історії має цілком конкретне змістовно-предметне наповнення, яке передбачає насамперед і в основному процедуру належних висновків щодо минулого, зокрема й насамперед із приводу здійснених у минулому помилок.

Такий процес має дві складові – інтелектуальну та етичну. Інтелектуальна передбачає спроможність збагнути сутність помилок, їх причинно-наслідкову обумовленість та системні наслідки, виклики й небезпеки. Що ж стосується етичної складової процесу засвоєння уроків історії, то вона є різновидом катарсису – тієї відваги, яка допомагає формальній інтелектуальній спроможності реалізувати себе на прикладному рівні. Безперечно, інтелектуальна складова має ключове значення, бо за її відсутності засвоєння уроків історії виявляється неможливим у принципі. Однак значущість етичної складової не набагато менша: без неї інтелектуальна спроможність у багатьох випадках так і залишається в ембріональному, приспаному стані, не реалізувавши свій інструментально-функціональний потенціал.

Апріорні труднощі із засвоєнням уроків історії пов'язані з тим, що така процедура є психологічно й ментально затратною, а крім того вона ще й позбавляє тих, хто зробить вибір на її користь, теплої ванни зони комфорту, змушуючи до не надто приємних рефлексій і висновків, які спонукають до драматичного реалізму світосприйняття, а не до симулятивної втечі від реальності, виразно змальованої Еріхом Фроммом та Жаном Бодріярром.

Тим не менше, попри значні труднощі на рівні передумов, засвоєння уроків історії все-таки є надзвичайно привабливим з міркувань *post factum* наслідків, результируючого ефекту: саме *коректне, адекватне історичним реаліям і всебічне засвоєння уроків історії постає своєрідною основою і процесуальним екзерсисом на шляху досягнення кожним суспільством ефективного функціонального статусу.*

Зрештою, рівень категоризму можна підняти ще вище: *засвоєння уроків історії є імперативною вимогою ефективного суспільства* – відтак, якщо соціум справді має на меті досягнення ефективного функціонального статусу, то йому вочевидь не уникнути процедури засвоєння уроків історії в усій глибині й неупередженості. Як іронізував у подібних випадках Луцій Анней Сенека, найбільш ефективні ліки розпізнати дуже легко: вони найменш приємні на смак.

Список використаних джерел:

1. Блек, Дж 2021. *Історія світу від найдавніших часів до сьогодення*. Пер. з англ. О. Буйвол, Харків : *Vivat*, 256 с.
2. Зерній, ЮО 2006. 'Гене́за та сучасний зміст поняття історичної пам'яті', *Стратегічні пріоритети*, № 1, с. 32–39.
3. Нагорна, ЛП 2014. *Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал*. Київ : *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 382 с.
4. Нагорна, ЛП 2012. *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ : *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*, 328 с.
5. Самчук, ЗФ 2009. *Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору*. Монографія: у 2 т. Д. : *АРТ-ПРЕС*, т. 1, 920 с.
6. Banner, JMJr 2021. *The Ever-Changing Past: Why All History Is Revisionist History*. Yale University Press, 304 p.
7. Fischer, DH 1999. *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*. Oxford University Press, 552 p.
8. Graeber, D & Wengrow, D 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. Farrar, Straus and Giroux, 704 p.

References:

1. Blek, Dzh 2021. *Istoriia svitu vid naidavnishykh chasiv do sohodennia* (History of the World from Ancient Times to the Present). Per. z anhl. O. Buivol, Kharkiv : *Vivat*, 256 s.
2. Zernii, YuO 2006. 'Geneza ta suchasnyi zmist poniattia istorychnoi pamiati (Genesis and Modern Meaning of the Concept of Historical Memory)', *Stratehichni priorytety*, № 1, s. 32–39.
3. Nahorna, LP 2014. *Istorychna kultura: kontsept, informatsiyni resurs, refleksiynyi potentsial* (Historical Culture: Concept, Information Resource, Reflective Potential). Kyiv : *IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 382 s.
4. Nahorna, LP 2012. *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii* (Historical Memory: Theories,

- Discourses, Reflections*). Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv : *IPiEND im. I. F. Kurasa*, 328 s.
5. Samchuk, ZF 2009. *Svitohliadni osnovy sotsialno-filosofskoho doslidzhennia ideolohii: problema kryteriiv ta prioritytetiv vyboru (Worldview foundations of socio-philosophical research of ideology: the problem of criteria and priorities of choice)*. Monohrafiia: u 2 t. D. : *ART-PRES*, t. 1, 920 s.
  6. Banner, JM Jr 2021. *The Ever-Changing Past: Why All History Is Revisionist History*. Yale University Press, 304 p.
  7. Fischer, DH 1999. *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*. Oxford University Press, 552 p.
  8. Graeber, D & Wengrow, D 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. Farrar, Straus and Giroux, 704 p.

Прорецензовано / Reviewed

25.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

8.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-6

УДК 141.3:316.4

ВІД ГЕОПОЛІТИКИ ДО ГЕОАНТРОПОЛОГІЇ: ЗЕМЛЯ ЯК СИМВОЛ СТРАЖДАННЯ У КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ

В. В. Блажко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах глобальних екологічних криз дедалі більшого значення набуває звернення до екологічної етики. Остання виступає як парадигма, що визнає природу як суб'єкт, що має моральний статус. Це вимагає не лише визнання наявних проблем, а й формування екологічної поведінки людини на основі етичних принципів. Застосування екзистенціалу "страждання" у контексті взаємин людини і Землі дозволяє перейти від геополітичного до геоантропологічного виміру. Саме це становить актуальне завдання сучасної філософії, що полягає у відновленні порушеного зв'язку між природою та людиною. Усвідомлення людиною наслідків власної діяльності та здатність співпереживати Землі як живому середовищу формує екологічну самосвідомість, яка уможливорює реалізацію практик турботи, емпатії та відповідальності.

Постановка проблеми. Страждання є одним із основних феноменів людського існування, що постійно перебуває в центрі філософської уваги. У межах екзистенціалістського підходу проблема страждання виступає однією з ключових категорій, оскільки головна увага зосереджена на людині як суб'єкті, що переживає суперечності свого існування. Однак такий підхід часто призводить до штучної автономії людини, внаслідок чого природа та Земля відсуваються на другий план філософських роздумів, що лише посилює антропоцентричні заклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки в гуманітарному та філософському знанні помітно зростає інтерес до переосмислення ролі Землі. Такий підхід формує новий філософський напрям, де Земля розглядається як учасник людської історії та культури. Філософи, як-от М. Еліаде, наголошували на сакральному вимірі Землі в релігійних уявленнях, а М. Гайдеггер уводить поняття "вкорінення" (*Bodenständigkeit*), яке підкреслює глибинний зв'язок людини з місцем її буття. Один із таких підходів сформульовано в гіпотезі Гайї Дж. Лавлока, у цій же парадигмі мислить Т. Мортон [12], який запропонував поняття "гіпероб'єкт" для опису масштабних екологічних явищ, зокрема й самої Землі. У межах сучасної філософської парадигми акцент переноситься на такі аспекти, як екзистенціал страждання, турбота як філософський принцип (Є. Андрос, С. Крилова, Н. Хамітов), що свідчить про зміну акцентів, про поєднання фундаментальної онтології, та антропологічної відповідальності.

Постановка завдання. Метою статті є філософське осмислення взаємозв'язку між людиною і Землею крізь екзистенціал "страждання". Це дозволяє, по-перше, звернутися до символічного значення Землі як архетипу особистої і колективної ідентичності людини, що зумовлює консолідацію нації; по-друге, простежити взаємозв'язок між образом Землі в культурній уяві та принципами екологічної свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній філософській думці Земля постає як багатовимірна онтологічна структура, що формує ідентичність людини й визначає модуси її існування. Земля розглядається не лише як фізичне середовище, а як суб'єкт символічного, духовного й етичного виміру. У цьому контексті екзистенціал страждання дозволяє осмислити взаємодію людини із Землею як дію співпереживання. Зміщення фокусу з геополітики до геоантропології означає переосмислення відносин “людина – Земля” як взаємної відповідальності, а не домінування. Перехід до екзистенційного розуміння Землі вимагає відмови від інструментального бачення на користь турботи та етичної відповідальності. У цьому контексті формування екологічної свідомості постає як необхідна умова гармонійного співіснування людини з планетою.

Висновки. Геополітика, яка протягом XX століття залишалася домінуючою парадигмою, дедалі більше втрачає свою актуальність. Її акцент на територіальних і ресурсних аспектах влади редукувала Землю виключно як об'єкт експлуатації або арену геополітичних конфліктів. Водночас сучасні дослідження все частіше звертаються до антропологічного виміру землі, трактуючи її як суб'єкт, що зазнає впливу людської діяльності. Такий підхід вимагає радикального перегляду уявлень про Землю: від пасивного об'єкта до активного суб'єкта, до якого можуть бути застосовувати екзистенційні категорії, зокрема й категорія страждання. У світлі екологічної кризи метафорика страждання Землі набуває особливого значення, оскільки висвітлює механізми відчуження людини від природи й наслідки такого відчуження. Розвиток концепції “solitropoietics” відкриває альтернативне бачення, яке ґрунтується на принципах взаємності, турботи та відповідальності й може стати основою для подолання екологічної кризи.

Ключові слова: страждання, Земля, геоантропологія, екологічна свідомість, турбота, етика, суб'єктність природи, екологія.

FROM GEOPOLITICS TO GEOANTHROPOLOGY: THE EARTH AS A SYMBOL OF SUFFERING IN THE CONTEXT OF HUMAN EXPERIENCE

Valentyn Blazhko

Abstract.

Relevance of the research. In the current context of global environmental crisis, the significance of environmental ethics is increasingly emphasized. It functions as a paradigm that regards nature as a subject endowed with moral status. This approach requires not only acknowledging the existing problems, but also cultivating human environmental conduct grounded in ethical principles. The application of the existential category of “suffering” in the context of human–Earth relations enables a shift from the geopolitical to the geoanthropological dimension. This is precisely the urgent task of contemporary philosophy: to restore the severed connection between nature and the human being. Human awareness of the consequences of their own actions and the capacity to empathize with the Earth as a living environment give rise to ecological self-awareness, which makes it possible to enact practices of care, empathy, and responsibility.

Problem statement. Suffering is one of the fundamental phenomena of human existence that remains constantly at the center of philosophical inquiry. Within the framework of the existentialist approach, the problem of suffering appears as a key category, since the main focus is placed on the human being as a subject who experiences the contradictions of their own existence. However, such an approach often leads to an artificial autonomy of the human, as a result of which nature and the Earth are pushed into the background of philosophical reflection, thereby reinforcing anthropocentric appeals.

Analysis of recent research and publications. In recent years, there has been a noticeable increase of interest in the humanities and philosophical thought in rethinking the role of the Earth. This approach gives rise to a new philosophical orientation in which the Earth is considered a participant in human history and culture. Philosophers such as M. Eliade have emphasized the sacred dimension of the Earth in religious representations, while M. Heidegger introduces the notion of *Bodenständigkeit* (“rootedness”), which highlights the profound connection between the human being and the place of their existence. One such approach is formulated in the Gaia hypothesis by J. Lovelock; within this same paradigm, T. Morton [12] develops his notion of the “hyperobject” to describe large-scale ecological phenomena, including the Earth itself. Within the framework of contemporary philosophical paradigms, the focus shifts to aspects such as the existential of suffering and care as a philosophical principle (Y. Andros, S. Krylova, N. Khamitov), which indicates a shift in emphasis—towards the convergence of fundamental ontology and anthropological responsibility.

Research task. The aim of this article is to offer a philosophical interpretation of the relationship between the human being and the Earth through the existential of “suffering.” This approach makes it possible, first, to address the symbolic meaning of the Earth as an archetype of both personal and collective human identity, which conditions the consolidation of the nation; and second, to trace the interrelation between the image of the Earth in cultural imagination and the principles of ecological consciousness.

Main material presentation. In contemporary philosophical thought, the Earth emerges as a

multidimensional ontological structure that shapes human identity and determines the modes of human existence. The Earth is considered not only as a physical environment, but as a subject of symbolic, spiritual, and ethical dimensions. Within this context, the existential of suffering enables the interpretation of the human–Earth interaction as an act of co-experiencing. The shift in focus from geopolitics to geoanthropology signifies a rethinking of the “human–Earth” relationship as one of mutual responsibility rather than domination. The transition to an existential understanding of the Earth requires abandoning instrumental visions in favor of care and ethical responsibility. In this context, the formation of ecological consciousness appears as a necessary condition for the harmonious coexistence of the human being with the planet.

Conclusions. *Geopolitics, which throughout the twentieth century remained the dominant paradigm, is increasingly losing its relevance. Its emphasis on territorial and resource-based aspects of power reduced the Earth to a mere object of exploitation or an arena of geopolitical conflicts. At the same time, contemporary research increasingly turns to the anthropological dimension of the Earth, treating it as a subject affected by human activity. This approach calls for a radical rethinking of the conception of the Earth: from a passive object to an active subject to which existential categories—such as the category of suffering—may be applied. In light of the ecological crisis, the metaphor of the Earth’s suffering acquires particular significance, as it reveals the mechanisms of human alienation from nature and the consequences of such alienation. The development of the concept of soliumpoietics offers an alternative vision grounded in the principles of reciprocity, care, and responsibility, which may serve as a basis for overcoming the ecological crisis.*

Keywords: *suffering, Earth, geoanthropology, ecological consciousness, care, ethics, subjectivity of nature, ecology.*

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах глобальних екологічних криз дедалі більшого значення набуває звернення до екологічної етики. Остання виступає як парадигма, що визнає природу як суб’єкт, що має моральний статус. Це вимагає не лише визнання наявних проблем, а й формування екологічної поведінки людини на основі етичних принципів. Створюються нові передумови для гармонізації відносин між людиною і довкіллям, тим самим відкриваючи простір для філософської рефлексії над Землею. Остання виступає не як ресурс, а як носій символічного й сакрального значення. Застосування екзистенціалу “страждання” у контексті взаємин людини і Землі дозволяє перейти від геополітичного до геоантропологічного виміру. Саме це становить актуальне завдання сучасної філософії, що полягає у відновленні порушеного зв’язку між природою та людиною. Усвідомлення людиною наслідків власної діяльності та здатність співпереживати Землі як живому середовищу формує екологічну самосвідомість, яка уможлиблює реалізацію практик турботи, емпатії та відповідальності.

Постановка проблеми. Страждання є одним із основних феноменів людського існування, що постійно перебуває в центрі філософської уваги. Його зазвичай розглядають як суттєвий компонент екзистенційного досвіду, що здатний виявляти глибші рівні смислу буття людини. У межах екзистенціалістського підходу проблема страждання виступає однією з ключових категорій, оскільки головна увага зосереджена на людині як суб’єкті, що переживає суперечності свого існування. Однак такий підхід часто призводить до штучної автономії людини, внаслідок чого природа та Земля відсуваються на другий план філософських роздумів, що лише посилює антропоцентричні заклики. При цьому недооцінюється той важливий факт, що людське буття завжди реалізується у просторі Землі, яка є сценою, на якій відбувається драма людського існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки в гуманітарному та філософському знанні помітно зростає інтерес до переосмислення ролі Землі. Замість того, щоб бачити її лише як ресурс або територію, дослідники звертаються до уявлення про Землю як живу, значущу і навіть суб’єктну реальність. Такий підхід формує новий філософський напрям, де Земля розглядається як учасник людської історії та культури. Філософи, як-от М. Еліаде, наголошували на сакральному вимірі Землі в релігійних уявленнях, а М. Гайдеггер вводить поняття “вкорінення” (Bodenständigkeit), яке підкреслює глибинний зв’язок людини з місцем її буття. Один із таких підходів сформульовано в гіпотезі Гайї Дж. Лавлока, у цій же парадигмі мислить Т. Мортон [12], який запропонував поняття “гіпероб’єкт” для опису масштабних екологічних явищ, зокрема й самої Землі. Сучасна філософська думка наголошує на необхідності розширення понятійного поля Землі, зокрема шляхом залучення категорій “тіла”, “сакральний простір”, “рідна земля”, які засвідчують глибинний символічний і культурний вимір зв’язку людини із Землею. Серед українських

дослідників варто назвати І. Віктор, Л. Газнюк, Т. Гардашук, О. Гомілко, К. Карпенко та інших. У межах сучасної філософської парадигми акцент переноситься на такі аспекти, як екзистенціаль страждання, турбота як філософський принцип (Є. Андрос, С. Крилова, Н. Хамітов), що свідчить про зміну акцентів, про поєднання фундаментальної онтології, та антропологічної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Категорія Землі у філософській рефлексії постає як багатовимірною онтологічною проблемою, що актуалізує питання людського буття та екзистенції. Її осмислення в сучасному філософському полі дозволяє означити ключові виклики, з якими стикається сучасна людина. Адже Земля є не лише фізичним середовищем існування, а й феноменом, який пробуджує трансцендентні прагнення людини до самопізнання. Ці прагнення спрямовані на пошук сенсу, досягнення внутрішньої гармонії у просторі буття Землі. Такий підхід передбачає перегляд уявлень, сформованих у межах природничих наук, де Земля трактується виключно як ресурс. Натомість пропонується її розуміння як всеохопної онтологічної структури, яка визначає модуси людського існування й водночас наділена сакральним виміром. Цей концептуальний поворот привертає увагу до теорії Гайї, запропонованої американським дослідником Дж. Лавлоком в ХХ століття, де Земля розуміється як цілісний живий організм [8]. Цей підхід не лише підкреслює принцип коеволюції, покладений в основу генези як біосфери, так і людства, а й акцентує на тому, що людина виникає на певному етапі історії Землі й продовжує своє існування в наперед заданій системі. Варто зазначити, що навіть сьогодні ця теорія слугує джерелом філософських роздумів про статус Землі, що знаходить своє відображення в дослідженні М. Рюза “Гіпотеза Гайї: наука на язичницькій Землі”, звертаючись до проблем духовності та релігії [13].

Доцивілізаційні практики осмислення простору буття містили хтонічні образи, безпосередньо пов’язані із Землею. Модель “людина – природа” виступала основою практик життя первісних спільнот і довгий час визначала їхню життєдіяльність. У багатьох культурах Земля постає джерелом вітального знання, яке формує етичні орієнтири взаємодії людини з природою. Як зазначає МакЕлві, метафорична та лінгвістична пов’язаність людини із Землею відображена в етимології слів, що позначають людську істоту в різних мовах – від біблійного Адама, ім’я якого походить від івритського “adama” (земля), до латинського “homo”, спорідненого зі словом “humus” (грунт) [10, р. 5]. Зв’язок людини із Землею знаходить вираження в релігійних практиках, де природа наділяється сакральним значенням. Різноманітні божества, пов’язані з родючістю ґрунту, від Гаї та Деметри в Давній Греції до кельтської богині Дану та маорійських вірувань, віддзеркалюють метафізичне значення Землі в ранніх релігіях.

Для осмислення значення Землі для життєвого світу варто звернутися до поняття “вкоріненість” (Bodenständigkeit), яке є одним із ключових у філософії М. Гайдеггера. Так, Р. Меткалф наголошує на варіативності перекладів Bodenständigkeit і може бути позначено в англійській мові “словами “autochthon” (автохтонія), “subsistence” (існування), “indigenous character” (корінний характер), “native ground” (місцева земля), “ground-hold” (укорінений стан), “rootedness” (вкорінений стан) або “rootedness in the soil” (вкорінений стан у ґрунті)” [11, р. 50]. Варто підкреслити, що усі визначення підкреслюють символічні аспекти Землі в культурних практиках, розкривають глибинні архетипи колективного несвідомого, є основою самоідентичності людини.

М. Еліаде наголошує на сакральному значенні Землі, що дозволяє трактувати її як архетип, спільний для всього людства. Йдеться про унікальне поєднання філогенетичного і онтогенетичного виміру, в якому загальні закони розвитку стосуються не лише біології, а й духовного розвитку людства. Архетип материнства, пов’язаний із Землею, знаходить своє відображення в сучасному екофемінізмі. Відповідно, цей архетип включає такі екзистенціали, як “любов”, “турбота”, “самопожертва”, “страждання”. У міфологічних уявленнях багатьох культур страждання Землі пов’язані з порушенням космічного порядку та гармонії [1].

Початок ХХІ засвідчує зсув філософського фокусу від геополітичного до геоантропологічного дискурсу. У новій парадигмі співвідношення “територія – людина – влада” поступається місцем глибшому осмисленню взаємодії людини із Землею. Протягом історії численні війни за землю та ресурси, які супроводжували історію людства були джерелом страждання для етносів, народів, націй. У таких контекстах Земля залишалася лише тлом подій, а наслідки, які вона зазнавала, залишалися поза увагою. Проте руйнування

ландшафтів, зменшення біорізноманіття та деградація природних систем вимагають філософського осмислення із врахуванням глибинного зв'язку людини і Землі.

Для екзистенційної філософії страждання виступає важливим аспектом розуміння буття. Страждання, з одного боку, розкриває внутрішні суперечності людського існування, а з іншого – акцентує на важливості гармонійного співіснування людини із землею. Страждання – це не лише тілесний біль або втрата, але й екзистенційний досвід, що спонукає до переосмислення наявного стану речей та пошуку нових моделей співіснування. Воно здатне впливати на формування ідентичності і змінювати культурні практики.

Символічні структури Землі, такі як ландшафт і територія, відіграють роль медіаторів культурного досвіду та стають простором колективної пам'яті. Сучасне філософське знання демонструє поступовий перехід від традиційного уявлення про Землю як про арену політичної реалізації влади до постнекласичного, в якому Земля розглядається як суб'єкт. У цьому контексті застосування екзистенціальних категорій до Землі методологічно виправдане. Визнання Землі як суб'єкта дає змогу визначити взаємозв'язок людини і природи в термінах діалогу: “Природа і людина є двома видами духовно-матеріальної цілісності” [7, с. 106], де діалог виступає не лише умовою, а й онтологічною основою цієї цілісності. Запобігання стражданню Землі передбачає визнання її як Іншого, до якого людина звертається на засадах діалогу. Звертаючись до етики Е. Левінаса, А. Морозов зазначає, що етичні стосунки визначаються ставленням до Іншого, який розуміється як безкінечне і трансцендентне [5, с. 160].

Поняття “держави”, “кордони”, “територія”, “простір” є маркерами усіх геополітичних концепцій, зосереджуючи увагу дослідників на владних відносинах та політичних інтересах. Утім, ці поняття можуть розглядатися як універсалії, за допомогою яких дослідження Землі набуває філософсько-антропологічного виміру. Такий підхід актуалізує геоантропологічний підхід, що враховує взаємозв'язок людини і Землі й дозволяє глибше аналізувати процеси становлення та здійснення буття людини. Для А. Т. Малиновського геоантропологічні ідеї втілені як “вплив ландшафту, клімату на національний характер, психологію мову, етнокультурний досвід. <...> кореляційні зв'язки поміж подіями минувшини, емоціями, лірично-настрійними інтонаціями і рухом погляду у просторі” [4, с. 150, 152].

Геоантропологічний підхід доповнює та розвиває геософські рефлексії, спрямовані на осмислення природи та ландшафту. Ландшафт розглядається не як статичний об'єкт естетичного споглядання, а як простір “розташованих у ньому національних красивидів, споглядання їх з позиції *Іншого*, медитацій, рефлексій, колекціонування вражень, тактильних відчуттів” [4, с. 150]. Людина розуміється як активний діяч, проте перетворювальна діяльність останньої поступається місцем турботливому ставленню до довкілля. Колективна пам'ять як ризома утворює мапу взаємодій із Землею. Земля вже не уявляється як тотальна сила, притаманна міфологічним уявленням, проте зберігає здатність формувати ідентичність і окреслювати межі життєвого світу людини.

Звертаючись до праць Д. Чижевського, А. Т. Малиновський аналізує романтичну символіку українського пейзажу, вказуючи на такі образи, як “ніч”, “степ”, “вітер”, а також постаті козака, гайдамака, кобзаря вже долучені. Ці фігури є метафорикою свободи, національної гідності та ідеї справедливості. Як зазначає дослідник, “на перший план висувається самодостатній образ степу як провідника, медіума в інші світи, не потойбічні, а історичні, національні, ідеологічні” [4, с. 153–154]. Інакше кажучи, степ – це не лише міфологема, а й архетип. У цьому контексті йдеться про колективну пам'ять, яка фіксується у вигляді ментальної мапи, яка структурує національні архетипи. Архетипи – це унікальні духовні орієнтири українського народу, які втілюють усю його історію. Значення таких архетипів полягає не лише у встановленні духовних координат українців, а й у зміцненні національної ідентичності. У праці “Геополітичні орієнтири нової України” Ю. Липа підкреслює, що як суспільно-правові принципи, так і етико-господарські уявлення світогляду українців “звеличує зв'язок із землею...” [3, с. 72].

Відчуття екзистенційної тривоги, відчуття втрати належності до рідної землі може не лише посилювати внутрішнє страждання, але й відображати глибше відчуження людини від Землі. У такому контексті страждання набуває нового сенсу в умовах технологізованого буття. Так, С. Пилипенко наголошує, що “застосування антропологеми “турбота людини про Землю як турбота людини про себе” дозволяє застосувати екзистенціали “злагода”, “толерантність”, “пошана”. Це дозволяє відійти від жорстких програм, що, на жаль, ще

існують” [6, с. 232].

Актуалізується питання про межі впливу людини на природні системи, формуючи засади екологічної етики, яка базується на ідеї необхідності гармонізації відносин у системі “людина – природа”. За допомогою понять “екологічна спрямованість”, “екологічні ціннісні орієнтації” та “екологічна відповідальність” формується екологічна модель поведінки. Так, Г. Горбань визначає екологічну відповідальність як інтерактивну морально-екологічну властивість, формування якої є можливим лише за умови постійної взаємодії із світом природи, проте ця взаємодія виключає виключно раціональне обґрунтування. Авторка використовує поняття “чуйність”, “ощадливість”, “дбайливість” і робить висновок, що екологічна відповідальність спрямована на узгодження суперечливих дій людини. На її думку, “дана властивість виконує функцію, що пов’язана з регулюванням складних і неоднозначних стосунків людини з навколишнім соціоприродним середовищем” [2]. Варто підкреслити, що екологічна відповідальність не може залишатися локально обмеженою, а має бути інтегрована в ширший культурний контекст. На сьогодні дедалі важливішим стає усвідомлення людством наслідків утилітарного ставлення до Землі як об’єкта. Йдеться про визнання природи як суб’єкта етичних взаємин.

Філософське осмислення Землі потребує переходу від інструментального до екзистенційного бачення світу. У цьому контексті Земля постає не як зовнішній об’єкт використання, а як внутрішній вимір людської присутності у світі, що формує модуси етичного вибору та культурної відповідальності. Такий підхід відкриває можливість для нового етапу філософської екології – не як додатку до наукового знання, а як його критичної трансформації у просторі смислів, дії та спів-буття.

Концепція “soliumproietics” (лат. *solium* – *грунт, ділянка землі*) розглядає процес формування землі як живого емерджентного утворення, як агентної сили від якої залежить виживання наземного життя. Ця концепція розроблена Т. ЛеВассером і дозволяє розглядати Землю як живу сутність, що є гіпероб’єктом. Як така Земля має п’ять ключових атрибутів: в’язкість, нелокальність, часову ундуляцію, фазування та інтероб’єктивність [9, р. 8–9]. *В’язкість* ґрунту проявляється в його всюдисущості – частки ґрунту входять у повітряні потоки, річки, інші організми, унеможлижуючи чітке розмежування між ґрунтом та іншими елементами довкілля. *Нелокальність* виражається у способах взаємодії ґрунту з водою, повітрям і живими організмами. *Часова ундуляція* ґрунту виявляється в його формуванні протягом мільйонів років – часовий масштаб, непідвладний людському розумінню. *Фазування* – полягає в тому, що більшість його складових невидимі для людського ока, а його структура розподілена на мікроскопічному рівні. *Інтероб’єктивність* ґрунту виражається в його здатності вступати в різноманітні взаємодії з незліченними об’єктами на великих відстанях і часових масштабах.

Отже, сучасна філософсько-антропологічна дискусія про Землю відходить від традиційного дуалізму “природа – культура” та “суб’єкт – об’єкт” [6]. Страждання розглядається як модус спів-буття людини та Землі, що вимагає переосмислення в контексті поняття “турботи про Землю” (С. Пилипенко), а свобода розуміється як відповідальність за майбутнє Землі. Теперішнє свідчить, що екологічна катастрофа перетворюється на спільний досвід, який об’єднує людство. Визнання страждання природи унаслідок нищівної діяльності людства як власного страждання людини є результатом формування емпатії людини до Землі. Як зазначає Т. ЛеВассер, культивування людської присутності щодо землі під нашими ногами стає метафізичним і етичним імперативом, що вимагає переосмислення фундаментальних категорій людського буття у світі [9, р. 11].

Так, Міжурядовою платформою з біорізноманіття та екосистемних послуг (IPBES) запропоновано поняття “природні внески в добробут людини” Nature’s Contributions to People, NCP), що дозволяє звернутися до трьох модусів значення землі: навчання та натхнення, фізичні та психологічні переживання, підтримка ідентичності (релігійної, духовної, символічної та соціальної) [10, р. 1]. Це дозволяє зробити висновок, що в рамках концепції NCP Земля постає як фундаментальний елемент формування культурної ідентичності, влітаючись у мовні практики, міфологічні наративи та соціальні структури, що набуває особливого значення в ситуації глобальних викликів теперішнього у спробі дати відповідь на питання: чи здатна людина пом’якшити страждання землі через формування екологічної свідомості та практик турботи? Важливим стає звернення до індігенних знань і традицій, що можуть слугувати основою для гармонійного співіснування у глобалізованому

світі. Ідеться про формування й поглиблення екологічної свідомості сучасної людини, що досягається як включенням цих проблем в сучасні освітні програми, так і шляхом екологічних практик єднання з природою та реалізації екологічних ініціатив.

Висновки. Геополітика, яка протягом ХХ століття залишалася домінуючою парадигмою, дедалі більше втрачає свою актуальність. Її акцент на територіальних і ресурсних аспектах влади редукувала Землю виключно як об'єкт експлуатації або арену геополітичних конфліктів. Водночас сучасні дослідження все частіше звертаються до антропологічного виміру землі, трактуючи її як суб'єкт, що зазнає впливу людської діяльності. Такий підхід вимагає радикального перегляду уявлень про Землю: від пасивного об'єкта до активного суб'єкта, до якого можуть бути застосовувати екзистенційні категорії, зокрема й категорія страждання.

У світлі екологічної кризи метафорика страждання Землі набуває особливого значення, оскільки висвітлює механізми відчуження людини від природи й наслідки такого відчуження. Розвиток концепції "soliumpoietics" відкриває альтернативне бачення, яке ґрунтується на принципах взаємності, турботи та відповідальності й може стати основою для подолання екологічної кризи. Переорієнтація геополітичного мислення на геоантропологічне відкриває нові можливості для осмислення та практичного вирішення глобальних проблем. Визнання дотичності екзистенціалу "страждання" до Землі створює підґрунтя для формування планетарної солідарності, здатної поєднувати екологічну відповідальність з культурними практиками взаємодії людини із Землею. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці конкретних механізмів інтеграції філософсько-антропологічних концепцій у сферу соціальних і екологічних практик.

Список використаних джерел:

1. Еліаде, М 2002. *Священне і мирське*. Пер. з нім. Г. Кьорян. Київ : *Основи*, 116 с.
2. Горбань, ГО 2003. *Деякі аспекти формування екологічної свідомості у вищому навчальному закладі*. Доступно : <http://www.ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_12.pdf>. [24 Квітень 2025].
3. Липа, Ю 2023. 'Геополітичні орієнтири нової України'. *Український націоналізм. Основи ідеології*, ред.-упоряд. О. Однороженко. Київ : *Видавництво Марка Вельника*, с. 65–81.
4. Малиновський, АТ 2022. 'Романтична історіософія А. Міцкевича. Емоції, простір, імперія'. *Київські полоністичні студії*, Т. 38, с. 11–23.
5. Морозов, А 2014. "Інший" як центральна проблема етики Емануеля Левінаса'. *Схід*, № 2, с. 158–162.
6. Пилипенко, СГ 2020. *Земля у філософському постнекласичному дискурсі: монографія*. Харків : *ФОП Панов А. М.*, 316 с.
7. Погорєлов, ОФ & Карпенко, МВ 2024. 'Антропний принцип структури світогляду'. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, Т. 7, № 2, с. 100–106.
8. Lovelock, JE 1979. *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford : *Oxford University Press*, 157 p.
9. LeVasseur, T 2024. 'The Soil is Alive: Cultivating Human Presence Towards the Ground Below Our Feet'. *Open Cultural Studies*. 8. Article 0010. Available from : <<https://doi.org/10.1515/culture-2024-0010>>. [24 April 2025].
10. McElwee, P 2021. 'The Role of Soils in Learning and Inspiration, Physical and Psychological Experiences, and in Supporting Identities'. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 376(1834), 20200184. Available from : <<https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0184>>. [24 April 2025].
11. Metcalf, R 2012. 'Rethinking 'Bodenständigkeit' in the Technological Age'. *Research in Phenomenology*, No 42, pp. 49–66. Available from : <<https://doi.org/10.1163/156916412X628748>>. [24 April 2025].
12. Morton, T 2013. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis : *University of Minnesota Press*, 236 p. (Posthumanities; vol. 27).
13. Ruse, M 2013. *The Gaia Hypothesis: Science On a Pagan Planet*. Chicago and London : *University of Chicago Press*, xiv + 251 p.

References:

1. Eliade, M 2001. *Svyashchene i myrs'ke (The Sacred and the Profane)*, transl. from German by H. Kyorian, Kyiv : *Osnovy*, 116 s.
2. Horban, HO 2003, *Deyaki aspekty formuvannya ekolohichnoyi svidomosti u vyshchomu navchal'nomu zakladi (Some Aspects of the Formation of Ecological Consciousness in Higher Education)*, Available from : <http://www.ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_12.pdf>. [24 April 2025].

3. Lyra, Yu 2023. 'Heopolitychni oriientyry novoyi Ukrainy. Ukrayinskyi natsionalizm. Osnovy ideolohiyi (Geopolitical Guidelines of New Ukraine. Ukrainian Nationalism. Fundamentals of Ideology)', ed. O. Odnorozhenko, Kyiv : Vydavnytstvo Marka Velyka, pp. 65–81.
4. Malynov's'kyi, AT 2022, 'Romantychna istoriozofiya A. Mitskevycha. Emotsiyi, prostir, imperiya (Romantic Historiography of A. Mickiewicz. Emotions, Space, Empire)'. *Kyivski polonistychni studiyi*, T. 38, s. 11–23.
5. Morozov, A 2014, "'Inshyy" yak tsentral'na problema etyky E. Levinas (The "Other" as Central Problem in the Ethics of E. Levinas)'. *Skhid*, No. 2, s. 158–162.
6. Pylypenko, SH 2020, *Zemlya u filosofov's'komu postneklasychnomu dyskursi: monohrafiya (Earth in the Post-Nonclassical Philosophical Discourse: a Monograph)*, Kharkiv : FOP Panov A. M., 316 s.
7. Pohorielov, OF & Karpenko, MV 2024, 'Antropnyi pryntsyp struktury svitohlyadu (The Anthropic Principle in the Structure of Worldview)'. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, T. 7, No. 2, s. 100–106.
8. Lovelock, JE 1979. *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford : Oxford University Press, 157 p.
9. LeVasseur, T 2024. 'The Soil is Alive: Cultivating Human Presence Towards the Ground Below Our Feet'. *Open Cultural Studies*. 8. Article 0010. Available from : <<https://doi.org/10.1515/culture-2024-0010>>. [24 April 2025].
10. McElwee, P 2021. 'The Role of Soils in Learning and Inspiration, Physical and Psychological Experiences, and in Supporting Identities'. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 376(1834), 20200184. Available from : <<https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0184>>. [24 April 2025].
11. Metcalf, R 2012. 'Rethinking 'Bodenständigkeit' in the Technological Age'. *Research in Phenomenology*, No 42, pp. 49–66. Available from : <<https://doi.org/10.1163/156916412X628748>>. [24 April 2025].
12. Morton, T 2013. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 236 p. (Posthumanities; vol. 27).
13. Ruse, M 2013. *The Gaia Hypothesis: Science On a Pagan Planet*. Chicago and London : University of Chicago Press, xiv + 251 p.

Прорецензовано / Reviewed

04.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

11.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-7

УДК 141.3:17.023.34

ЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ В ТІНІ МАШИНОЇ ВІЙНИ: ЕТИЧНІ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИКЛИКИ

Р. К. Філоненко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах активного розвитку інноваційних технологій військові дії все частіше називають "війною технологій" чи "протистоянням машин". На цьому тлі особливої гостроти набуває питання збереження людських цінностей та дотримання етичних норм у війні, в якій рішення про життя чи смерть дедалі частіше приймаються не людьми, а алгоритмами. Дослідження цієї проблематики дозволяє критично оцінити сталість людських цінностей в умовах радикальної автоматизації та сформуванню засади контролю за використанням автономних бойових систем.

Постановка проблеми. Активне впровадження автономних бойових систем і штучного інтелекту у сферу ведення війни трансформують саму сутність збройного конфлікту. Традиційні уявлення про мораль, гідність, відповідальність і цінність людського життя піддаються серйозним випробуванням. Рішення, які раніше були виключною прерогативою людини, дедалі частіше делегуються технологічним системам, у яких закладено алгоритмічну логіку, а не етичні міркування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика збереження людських цінностей в умовах стрімкого впровадження автономних військових технологій стала предметом активного дослідження у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, у роботах

К. М. Ткаченко, С. В. Белая, П. Асаро, І. Марсале-Котцур, О. В. Костенка, М. Сассолі розглядаються етичні аспекти застосування автономних систем озброєння, а також наслідки делегування рішень, пов'язаних із застосуванням сили, технічним алгоритмам. У свою чергу, дослідження О. П. Котляренка, Л. І. Приполової, М. Кертіса, Р. Г. Мелікова акцентують увагу на правових викликах функціонування автономних систем у рамках міжнародного гуманітарного права.

Постановка завдання. Ключовою метою даного дослідження виступає проведення аналізу етичних та екзистенційних викликів збереження людських цінностей в умовах машинної війни. Враховуючи поставлену мету, визначено наступні завдання: по-перше, визначити передумови формування концепції дотримання моралі в умовах війни; по-друге, проаналізувати особливості використання автономних систем та прийняття рішень машинами в умовах війни; по-третє, визначити етичні та екзистенційні проблеми автоматизації війни; по-четверте, запропонувати шляхи вирішення етичних та екзистенційних загроз збереження людських цінностей в умовах машинної війни. Вирішення поставлених задач вимагає міждисциплінарного підходу із залученням філософії, етики, права, технологічних і безпекових наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах стрімкого розвитку автономних систем озброєння, штучного інтелекту та безпілотних технологій перед людством постають нові моральні та філософські виклики. Збройні конфлікти поступово трансформуються із традиційних форм у "машинну війну", де рішення щодо застосування сили дедалі частіше приймаються не людиною, а алгоритмом. Такий зсув у способах ведення війни супроводжується глибокими змінами у сприйнятті моральності, гідності та відповідальності як ключових гуманістичних цінностей. У центрі дослідження постає питання допустимості делегування рішень про життя і смерть технічним системам, позбавленим здатності до морального судження. Водночас актуалізуються проблеми емоційного дистанціювання, знеособлення бойових дій та розмитості меж відповідальності за насильство. Це зумовлює необхідність філософського осмислення природи морального вибору в умовах глибокої автоматизації війни.

Висновки. На основі проведеного аналізу встановлено, що машинна війна становить принципово новий виклик не лише для сфери військової стратегії, а й для моральної структури людського буття. Втрата контролю над автономними алгоритмами несе загрозу не лише фізичному знищенню, а й моральній деградації, що підриває підвалини гідності, відповідальності та гуманності. У таких умовах збереження людських цінностей вимагає переосмислення етичних засад і їх адаптації до нових технологічних реалій. Подолання етичних та екзистенційних викликів, що супроводжують розвиток автономних бойових систем, потребує формування нових філософських підходів, орієнтованих на поєднання технологічної ефективності з гуманістичними принципами. Таким чином, забезпечення збереження людських цінностей в умовах технологічно зумовленої трансформації війни потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює філософські, правові, технічні й гуманітарні виміри

Ключові слова: людські цінності, екзистенційні виклики, дегуманізація, відповідальність, машинна війна, етика війни, автономні технології.

HUMAN VALUES IN THE SHADOW OF MACHINE WAR: ETHICAL AND EXISTENTIAL CHALLENGES

Ruslan Filonenko

Abstract.

Relevance of the research. In the current context of rapid innovation development, warfare is increasingly referred to as a "technological war" or a "confrontation of machines". Against this background, the issue of preserving human values and adhering to ethical standards in a war where decisions about life and death are increasingly made not by people but by algorithms becomes especially relevant. Studying this issue allows for a critical evaluation of the sustainability of human values under the conditions of radical automation and enables the formation of a framework for controlling the use of autonomous combat systems.

Problem statement. The active integration of autonomous combat systems and artificial intelligence into warfare is transforming the very nature of armed conflict. Traditional concepts of morality, dignity, responsibility, and the value of human life are being seriously challenged. Decisions that were previously the exclusive prerogative of human beings are increasingly delegated to technological systems governed by algorithmic logic rather than ethical reasoning.

Analysis of recent research and publications. The problem of preserving human values amidst the rapid deployment of autonomous military technologies has become the subject of thorough research by both domestic and foreign scholars. In particular, the works of K. M. Tkachenko, S. V. Bielai, P. Asaro, I. Marszalek-Kotzur, O. V. Kostenko, and M. Sassòli explore the ethical implications of using autonomous weapon systems and the consequences of delegating decisions related to the use of force to technical algorithms. Meanwhile, the studies of O. P. Kotlyarenko, L. I. Prypolova, M. Curtis, and R. G. Melikov emphasize the legal challenges of employing such systems within the framework of

international humanitarian law.

Research task. *The main aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of the ethical and existential challenges to preserving human values in the era of machine warfare. The objectives include: first, to identify the prerequisites for developing a concept of wartime morality; second, to analyze the features of using autonomous systems and machine decision-making in military contexts; third, to define the ethical and existential issues brought by the automation of war; and fourth, to propose strategies for mitigating the ethical and existential threats to human values in machine warfare. Addressing these objectives necessitates an interdisciplinary approach involving philosophy, ethics, law, technology, and security studies.*

Main material presentation. *In the present era of rapid advancement of autonomous weaponry, artificial intelligence, and unmanned systems, humanity is facing unprecedented moral and philosophical challenges. Armed conflicts are gradually evolving from traditional forms into "machine warfare", where decisions on the use of force are increasingly made not by humans but by algorithms. This shift in warfare is accompanied by profound changes in the understanding of morality, dignity, and responsibility as key humanistic values. Central to this research is the question of whether it is permissible to delegate life-and-death decisions to technical systems incapable of moral judgment. Also highlighted are issues of emotional detachment, depersonalization of combat, and blurred accountability for acts of violence. These challenges necessitate a philosophical rethinking of the nature of moral choice in the deeply automated context of modern warfare.*

Conclusions. *The conducted analysis shows that machine warfare presents a fundamentally new challenge not only to military strategy but also to the moral structure of human existence. The loss of control over autonomous algorithms poses risks not only of physical destruction but also of moral degradation, threatening the very foundations of dignity, responsibility, and humanity. Under such conditions, preserving human values requires the re-evaluation and adaptation of ethical principles to new technological realities. Overcoming the ethical and existential challenges related to the development of autonomous combat systems demands the creation of new philosophical approaches that integrate technological efficiency with humanistic values. Therefore, ensuring the preservation of human values in technologically transformed warfare requires an interdisciplinary strategy encompassing philosophical, legal, technical, and humanitarian dimensions.*

Keywords: *human values, existential challenges, dehumanization, responsibility, machine warfare, ethics of war, autonomous technologies.*

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах активного розвитку інноваційних технологій військові дії все частіше називають *війною технологій* чи *протистоянням машин*: автономні системи озброєння, використання безпілотних систем та штучного інтелекту, кардинально трансформують зовнішній прояв конфліктів та моральні аспекти їх сприйняття. На цьому тлі особливої гостроти набуває питання збереження людських цінностей та дотримання етичних норм у війні, в якій рішення про життя чи смерть дедалі частіше приймаються не людьми, а алгоритмами.

Зосередження уваги на етичних та екзистенційних викликах машинної війни є ключовим для осмислення майбутнього людства. Дослідження цієї проблематики дозволяє критично оцінити сталість людських цінностей в умовах радикальної автоматизації та сформулювати засади контролю за використанням автономних бойових систем. Ці питання мають не лише теоретичну, а й практичну вагу, оскільки сприяють розвитку норм міжнародного гуманітарного права, формуванню етичних стандартів ведення війни та політик безпеки, а також допомагають визначити роль людини в технократичному світі.

Постановка проблеми. Активне впровадження автономних бойових систем і штучного інтелекту у сферу ведення війни трансформує саму сутність збройного конфлікту. Традиційні уявлення про мораль, гідність, відповідальність і цінність людського життя піддаються серйозним випробуванням. Рішення, які раніше були виключною прерогативою людини, дедалі частіше делегуються технологічним системам, у яких закладено алгоритмічну логіку, а не етичні міркування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. **Аналіз останніх досліджень.** Проблематика збереження людських цінностей в умовах стрімкого впровадження автономних військових технологій стала предметом активного дослідження у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, у роботах П. Асаро, С. В. Белая, О. В. Костенка, І. Марсале-Коцур, М. Сассолі, К. М. Ткаченка, розглядаються етичні аспекти застосування автономних систем озброєння. Дослідники підкреслюють, що практики, пов'язані із застосуванням технологічних алгоритмів, потребують нових нормативних стандартів, у межах яких концепт відповідальності має не лише відповідати викликам

сучасності, а й враховувати права людини [5]. У свою чергу, дослідження М. Кертиса, О. П. Котляренко, Л. І. Приполової, Р. Г. Меликова акцентують увагу на правових викликах функціонування автономних систем у рамках міжнародного гуманітарного права. Вказується на потребу всебічного діалогу, що свідчить про міждисциплінарний характер зазначеної теми і вимагає публічного дискурсу [4].

Попри значну кількість публікацій, питання комплексного осмислення морально-етичних та екзистенційних вимірів машинної війни, зокрема в контексті гідності, відповідальності та цінності людського життя, досі лишається недостатньо систематизованим у сучасній гуманітарній науці. Особливої ваги ця тематика набуває в умовах триваючих військових конфліктів, які демонструють як практичні наслідки автономізації воєнних дій, так і загрози ерозії морального фундаменту цивілізації. Це засвідчує не лише наукову новизну дослідження, але й потребу подальшого філософського осмислення, здатного окреслити ціннісні орієнтири для людства в епоху зростаючої технологічної автономії.

Постановка завдання. Ключовою метою даного дослідження виступає проведення аналізу етичних та екзистенційних викликів збереження людських цінностей в умовах машинної війни. Враховуючи поставлену мету, визначено наступні завдання: по-перше, визначити передумови формування концепції дотримання моралі в умовах війни; по-друге, проаналізувати особливості використання автономних систем та прийняття рішень машинами в умовах війни; по-третє, визначити етичні та екзистенційні проблеми автоматизації війни; по-четверте, запропонувати шляхи вирішення етичних та екзистенційних загроз збереження людських цінностей в умовах машинної війни. Вирішення поставлених задач вимагає міждисциплінарного підходу із залученням філософії, етики, права, технологічних і безпекових наук. Без такого осмислення існує ризик руйнування фундаментальних засад людського існування в умовах новітніх воєнних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку військових технологій, зокрема штучного інтелекту та автономних бойових систем, сутність збройних конфліктів зазнає суттєвих змін. Як підкреслює Ю. Н. Гарарі, високотехнологічні війська витісняють традиційні армії минулого, адже “генерали дедалі частіше делегують алгоритмам ухвалення найважливіших рішень” [9, с. 250]. Такий зсув радикально змінює саме поняття людської присутності на війні й ставить під сумнів здатність суспільства зберігати моральні критерії у світі, де швидкість бойових дій визначає не людська реакція, а тактова частота процесорів. Це зумовлює виникнення нових загроз для людської гідності, моральних цінностей і відповідальності. Одним із найбільших ризиків є зниження порогу для застосування автономних систем, що може призвести до їх ширшого використання у військових конфліктах. Як зазначає В. Мюлер, є очевидним, що “зниження перешкод для використання таких систем і зменшення ймовірності притягнення до відповідальності збільшить імовірність їхнього застосування” [11, с. 12]. У цьому контексті особливо актуальним є забезпечення *значущого людського контролю (meaningful human control)* для збереження моральних меж у процесі прийняття військових рішень.

Війна здавна слугувала випробуванням фундаментальних людських цінностей – життя, гідності та справедливості. Вже за часів стародавніх цивілізацій – Китаю, Індії та Греції – існували спроби нормативного регулювання воєнної поведінки, що втілювались у перших формах правил ведення війни, відомих сьогодні як *jus in bello*. Ці норми були покликані забезпечити дотримання засад гуманності навіть у межах збройного протистояння. У трактаті *Артхашастра*, що датується періодом Стародавньої Індії, вже простежується ідея необхідності обмежень на надмірну жорстокість у війнах. У Середньовіччі ця традиція отримала подальший розвиток у концепції *bellum iustum – справедливої війни*, що встановлювала моральні й юридичні критерії допустимості ведення воєнних дій.

Досліджуючи природний стан війни, Т. Гоббс ототожнював його із станом *bellum omnium contra omnes* або *війна всіх проти всіх*, коли людські цінності піддаються руйнації за відсутності суспільного договору. На думку філософа, “ризиковано брати участь в будь-якому конфлікті – він може зруйнувати людину разом з її сталими переконаннями” [2, с. 16].

Прийнято вважати, що людина є свідомою в ухваленні рішень, внаслідок чого ключовим елементом воєнної етики виступає оцінка моральних наслідків дій у процесі ведення бойових дій. У цьому контексті доречно звернутися до позиції М. Волцера, який підкреслює, що навіть справедлива війна може вестися несправедливо, а спротив агресії –

хоч і виправданий – усе одно має залишатися в межах моральних та правових обмежень: “Цілком можливо, що справедлива війна ведеться несправедливо, а несправедлива війна – суворо відповідно до правил... Чинити опір агресії правильно, але навіть спротив підпорядковується моральним (і правовим) обмеженням” [14, с. 21].

Шляхом прийняття Гаазьких та Женевських конвенцій міжнародна спільнота прагнула до формалізації моральних вимог у процесі ведення війни, що полягають у встановленні захисту цивільних осіб, встановлення заборони на нелюдське поводження та обмежень на використання особливо жорстоких видів озброєння. У процесі індустріалізації спостерігається нарощування обсягів виробництва озброєння та масштабування військових конфліктів.

У періоди технологічних революцій спостерігається зміна не лише характеру ведення бойових дій, але й уявлень щодо моральних меж війни. Після завершення Першої світової війни Г. Йонас висловлював позицію щодо *кризи європейської науки*, акцентуючи увагу на тому, що технічний прогрес не здатен поєднуватися з етичним людським самоконтролем. Так, “технологічна могутність перетворила те, що було значною, випробуваною і навіть просвітницькою справою спекулятивного розуму, в конкуруючі плани для здійснення проєктів, і, вибираючи між ними, ми змушені вибирати також між екстремами віддалених і великою мірою невідомих наслідків” [3, с. 43].

Першим свідченням існування загрози для людської цивілізації, що походить від новітніх технологій, стало поширення ядерної зброї у ХХ столітті. Як свідчить досвід ведення війн у ХХІ столітті, розвиток новітніх технологій здатен не лише захищати суспільство, але й знищувати цілі цивілізації. Використання авіаційного озброєння, танків, загроза ядерною зброєю тощо, створює нові виклики для традиційних уявлень щодо чесності та моральності під час війни. На сьогоднішній день людство постало перед кардинально новими викликами: створення та використання автономних бойових систем та штучного інтелекту впливають не лише на зміну інструментів ведення війни, але й на її внутрішню природу. Як слушно зауважує П. Сінгер, впровадження безпілотних систем на полі бою змінює не лише сам спосіб ведення війни, а й “...трансформує сам суб’єкт війни, а не лише її засоби” [12, с. 194].

Для автономних систем є притаманною здатність для ведення військових дій без безпосередньої участі людини, у зв’язку із чим виникає питання щодо можливості їх ототожнення із суб’єктами права. Як зазначають фахівці Міжнародного комітету Червоного Хреста, використання таких систем “породжує глибокі моральні та суспільні питання щодо ролі та відповідальності людини у застосуванні сили”, що фактично означає зміну усталених уявлень про ведення бойових дій, які раніше контролювалися людьми [7, с. 82]. Враховуючи те, що для автономної зброї не є характерним володіння свідомістю чи здатністю до морального судження, має місце формування правового вакууму, проте це не вирішує проблеми того, що хтось має нести відповідальність за дії автоматизованих систем. Р. Сперроу вважає, що “фундаментальною умовою ведення справедливої війни є те, що хтось може бути притягнутий до відповідальності за смерті ворогів, які сталися в її ході. Зокрема, має бути можливість притягнути когось до відповідальності за загибель цивільних” [13, с. 67].

Автоматизація війни зумовлює виникнення цілої низки етичних проблем, серед яких нами виокремлено наступні:

1. Проблема відповідальності за вбивства цивільного населення через використання дронів, що до цього часу не має чіткого вирішення. З точки зору Е. Д. Нуччі та Ф. Сантоні де Сіо, з метою зниження прогалин у сфері відповідальності при використанні автономних систем, питання етики і моралі варто “враховувати не на етапі використання, а на ранніх стадіях технологічного проєктування” [10, с. 6]. У той же час, у реальності не завжди видається можливість для чіткого визначення винних суб’єктів: розробники програмного забезпечення, виробники автоматизованих систем, політичні керівники, якими прийнято рішення щодо їх використання.

2. Застосування безпілотних систем створює моральні ризики, пов’язані з ефектом дистанціювання. Коли бойові дії здійснюються у віддаленому форматі, рівень емоційної залученості та відчуття особистої відповідальності може знижуватися, а “вбивство може стати дещо легшим зі збільшенням фізичної та психологічної дистанції між солдатами та полем бою” [8, с. 122].

3. Наявність ризику надмірної автоматизації, оскільки з метою підвищення

ефективності та оптимізації все більше військових рішень делегуються алгоритмам. У цілому етика війни завжди була спрямована на мінімізацію страждань, проте автономні технології переважно оптимізуються на ефективність, але не моральність чи гуманність. До того ж, для автоматизації мають бути встановлені відповідні межі, оскільки не будь-яке рішення може бути закодовано з моральної точки зору. Саме це зумовлює виникнення глибокого конфлікту між моральними засадами та цілями запрограмованих машинних алгоритмів.

Як зазначає Г. Арендт у праці *Становище людини*, однією з найбільших загроз для існування людства є втрата здатності до морального мислення та оцінювання дій чи рішень. Вона підкреслює, що “більшість описів *насолоти від праці* ... пов’язується з душевним віднесенням від злочинного застосування сили”, за допомогою якої людина намагається впливати на природу і посилює свою могутність через технічні винаходи [1, с. 106]. Делегування повноважень щодо ухвалення рішень щодо життя та смерті машинним алгоритмам зумовлює формування небезпечного середовища, в якому військові дії розгортаються без урахування моральних суджень.

У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на те, що у класичному розуміння поняття героїзму передбачає прийняття особистої участі та ризику власним життям для забезпечення існування вищих ідеалів. При цьому, у контексті машинної війни зазначений елемент залишається поза увагою, оскільки “людина віддає своє життя заради свободи та гідності Інших, демонструючи велич жертвності” [6, с. 247].

В умовах машинної війни людські цінності стикаються з різноманітними етичними та екзистенційними ризиками. Зазначені ризики та потенційні шляхи їх вирішення узагальнено та відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Етичні та екзистенційні виклики машинної війни та шляхи їх вирішення

Основні виклики	Приклад	Шляхи вирішення
Відсутність відповідальності людини	Автономні атаки безпілотних літальних апаратів без управління оператора	Запровадження обов’язкового контролю з боку людини
Дегуманізація військових дій	Використання дронів-камікадзе	Розробка і запровадження спеціальних етичних протоколів, що сприятиме збереженню емоційних складових
Проблема притягнення до юридичної відповідальності	Збій в автономних системах	Запровадження механізму колективної відповідальності для розробників та військового командування
Порушення етичних норм внаслідок технологічної дистанції.	Управління дронами з території інших континентів	Обов’язковість освіти у галузі воєнної етики для усіх учасників реалізації технологічних процесів
Відсутність технологічного контролю	Використання самонавчальних алгоритмів у процесі ведення бойових дій	Встановлення суворих міжнародних обмежень на використання автономних систем

Джерело: складено автором

Протягом останніх років спостерігається значний прогрес у галузі технологічного розвитку, внаслідок чого зростає обсяг використання автономних систем на полі бою. Машини мають здатність до більш швидкого реагування, порівняно з людьми, не відчуваючи при цьому втоми. Напруженість обстановки в умовах реального бою може вплинути на прийняття командуванням хибних рішень, порушення наказу чи невиконання завдання. У свою чергу, автономні системи є беземоційними, завжди концентруючись на поставлених завданнях, не порушуючи початкових планів. З цього випливає складність морального боку війни, оскільки можливість використання автономних систем не має єдиного бачення, потребуючи пошуку компромісів, а також проведення обговорень серед фахівців у сфері етики війни.

Висновки. На основі проведеного аналізу встановлено, що машинна війна становить принципово новий виклик не лише для сфери військової стратегії, а й для моральної структури людського буття. Втрата контролю над автономними алгоритмами несе загрозу не лише фізичному знищенню, а й моральній деградації, що підриває підвалини гідності, відповідальності та гуманності. У таких умовах збереження людських цінностей вимагає

переосмислення етичних засад і їх адаптації до нових технологічних реалій.

Подолання етичних та екзистенційних викликів, що супроводжують розвиток автономних бойових систем, потребує формування нових філософських підходів, орієнтованих на поєднання технологічної ефективності з гуманістичними принципами. Ключовим напрямом має стати впровадження принципу *значущого людського контролю* (*meaningful human control*), що передбачає обов'язкову участь людини в ухваленні будь-якого рішення щодо застосування сили. Необхідною є також інтеграція етичних вимог у всі етапи життєвого циклу автономних систем – від проектування до експлуатації. Такий підхід дозволить враховувати моральні ризики ще до моменту їх реалізації на полі бою. Таким чином, забезпечення збереження людських цінностей в умовах технологічно зумовленої трансформації війни потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює філософські, правові, технічні й гуманітарні виміри

Список використаних джерел:

1. Арндт, Г 1999. *Становище людини*. Пер. з англ. М. Зубрицька. Київ : Видавництво “Літопис”, 255 с.
2. Гоббс, Т 2000. *Левіафан або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Пер. з англ. Р. Димерця, В. Єрмоленка, Н. Іванової, Є. Мірошніченка, Т. Олійник, Київ : Дух і Літера, 606 с.
3. Йонас, Г 2001. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. Пер. з нім., Київ : Лібра, 400 с.
4. Меліков, РГ 2021. ‘Автономні системи озброєння та принцип розрізнення в міжнародному гуманітарному праві’. *Право і суспільство*, № 6, с. 315–317.
5. Ткаченко, КМ & Белай, СВ 2024. *Вплив штучного інтелекту на розвиток збройних конфліктів*. Доступно : <<https://sts.nangu.edu.ua/article/view/323388/313843>>. [14 Квітень 2025].
6. Сафонік, Л 2016. *Буттєвість сенсу людського життя*: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 350 с.
7. Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons: Expert meeting 2016. *International Committee of the Red Cross*. Versoix, Switzerland, 15–16 march, 98 p.
8. Enemark, C 2021. *Ethics of Drone Strikes. Restraining Remote-Control Killing*. Edinburg : University Press, 217 p.
9. Harari, YN 2018. *Homo Deus. A Brief History of Tomorrow*. New York: HarperCollins, 464 p.
10. Nucci, ED & Santoni de Sio, F 2016. *Drones and Responsibility: Legal, Philosophical and Sociotechnical Perspectives on Remotely Controlled Weapons*. London : Routledge, pp. 1–23.
11. Müller, VC 2020. ‘Ethics of Artificial Intelligence and Robotics’. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 6. pp. 1–31.
12. Singer, PW 2009. *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. London : Penguin, 499 p.
13. Sparrow, R 2007. ‘Killer Robots’. *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 24 (1), pp. 62–77.
14. Walzer, M 1977. *Just And Unjust Wars*. New York : Basic Books, 400 p.

References:

1. Arendt, H 1999. *Stanovyshche lyudyny (The Human Condition)*, transl. from English by M. Zubrytska, Kyiv : Vydavnytstvo “Lytopys”, 255 s.
2. Hobbes, T 2000. *Leviathan abo Sut', budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoyi ta tsyvil'noyi (Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civil)*, transl. from English by R. Dymertse, V. Yermolenko, N. Ivanova, Ye. Miroshnychenko, T. Oliinyk, Kyiv : Dux i Litera, 606 s.
3. Jonas, H 2001. *Pryntsyp vidpovidal'nosti: u poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoyi tsyvilizatsiyi (The Principle of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Age)*, transl. from German, Kyiv : Libra, 400 s.
4. Melikov, RH 2021, ‘Avtonomni systemy ozbroiennia ta pryntsyp rozrizznennia v mizhnarodnomu humanitarnomu pravi (Autonomous Weapon Systems and the Principle of Distinction in International Humanitarian Law)’. *Pravo i suspilstvo (Law and Society)*, no. 6: 315–317.
5. Tkachenko, KM & Bielai, SV 2024. *Vplyv shtuchnoho intelektu na rozvytok zbroinykh konfliktiv (The Impact of Artificial Intelligence on the Development of Armed Conflicts)* [Electronic resource]. Available from: <<https://sts.nangu.edu.ua/article/view/323388/313843>>. [14 April 2025].
6. Safonik, L 2016. *Buttievist' sensu lyuds'koho zhyttia: monohrafiya (The Beingness of the Meaning of Human Life: Monograph)*, L'viv : LNU imeni Ivana Franka, 350 s.

7. Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons: Expert meeting 2016. *International Committee of the Red Cross*. Versoix, Switzerland, 15–16 march, 98 p.
8. Enemark, C 2021. *Ethics of Drone Strikes. Restraining Remote-Control Killing*. Edinburg : *University Press*, 217 p.
9. Harari, YN 2018. *Homo Deus. A Brief History of Tomorrow*. New York: *HarperCollins*, 464 p.
10. Nucci, ED & Santoni de Sio, F 2016. *Drones and Responsibility: Legal, Philosophical and Sociotechnical Perspectives on Remotely Controlled Weapons*. London : *Routledge*, pp. 1–23.
11. Müller, VC 2020. 'Ethics of Artificial Intelligence and Robotics'. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 6. pp. 1–31.
12. Singer, PW 2009. *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. London : *Penguin*, 499 p.
13. Sparrow, R 2007. 'Killer Robots'. *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 24 (1), pp. 62–77.
14. Walzer, M 1977. *Just And Unjust Wars*. New York : *Basic Books*, 400 p.

Прорецензовано / Reviewed

30.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

04.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-8

УДК 008:316.7:061.1(100+477)“20”

МІЖНАРОДНІ ГУМАНІТАРНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

М. О. Тимошенко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Міжнародні гуманітарні стратегії виступають ключовим інструментом у формуванні ідентичності, сприяючи підтримці української культури на світовій арені і зміцненню національної самосвідомості. Актуальність теми зумовлена необхідністю системного наукового аналізу механізмів реалізації цих стратегій у контексті культурної дипломатії і міжнародної співпраці.

Постановка проблеми. У сучасних умовах посиленої глобалізації культурні системи держав зазнають значних трансформацій, що ставить на порядок денний питання збереження та підтримки національної культурної ідентичності. Україна як країна з багатою історико-культурною спадщиною стоїть перед викликом, адже нині виникає потреба збалансувати збереження традицій із відкритістю до глобальних культурних впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі розв'язання поставленого завдання ми спиралися на дослідження сучасних українських вчених: В. Бітаєва, С. Соболевської, І. Ковальчук, В. Драч, І. Костирі, О. Панченко, В. Чернець та інших.

Постановка завдання. Виявити особливості використання міжнародних гуманітарних стратегій для збереження культурної ідентичності України під час глобалізаційних трансформацій на прикладі діючих інституцій і закладів культури.

Виклад основного матеріалу. У роботі виявлено особливості використання міжнародних гуманітарних стратегій для збереження культурної ідентичності України під час глобалізаційних трансформацій на прикладі діючих інституцій і закладів культури. Методологія дослідження для означеної проблематики крізь призму культурології полягає у застосуванні системного підходу з використанням аналітичного, компаративного і крос-культурного методів дослідження. Наукова новизна полягає у визначенні ролі Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (НМАУ) як провідного мистецького закладу з активною міжнародною діяльністю у гуманітарній стратегії України, що сприяє формуванню та утвердженню культурної ідентичності в умовах глобалізації, у подальшому розвитку і популяризації української культури у світі.

Висновки. Міжнародні гуманітарні стратегії відіграють ключову роль у процесі

формування культурної ідентичності України в умовах глобалізаційних трансформацій. Теоретичні підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників підтверджують, що культурна ідентичність – це динамічний процес, що поєднує традиційні та інноваційні елементи культури. Розробка сучасних стратегій щодо розвитку української культури і розвиток культурних зв'язків завдяки діяльності інституцій культурної дипломатії сприяють формуванню позитивного іміджу України у світі. Українські інституції, зокрема Національна музична академія імені П. І. Чайковського, демонструють ефективну реалізацію міжнародних гуманітарних стратегій через міжнародні академічні програми, культурні проекти і цифрові ініціативи задля збереження унікальності національної культури та її інтеграції у світовий гуманітарний простір, що має вагомe значення для національної безпеки і культурного розвитку України.

Ключові слова: глобалізація, гуманітарні стратегії, імідж, культурна дипломатія, ідентичність, національна культура.

INTERNATIONAL HUMANITARIAN STRATEGIES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF UKRAINE'S CULTURAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION TRANSFORMATIONS

Maksym Tymoshenko

Abstract.

Relevance of the research. *International humanitarian strategies serve as a key instrument in shaping identity, contributing to the promotion of Ukrainian culture on the global stage and the strengthening of national self-awareness. The relevance of this topic stems from the necessity of a systematic scholarly analysis of the mechanisms for implementing these strategies within the context of cultural diplomacy and international cooperation.*

Problem statement. *In the current conditions of intensified globalization, national cultural systems are undergoing significant transformations, which brings the issue of preserving and maintaining national cultural identity to the forefront. Ukraine, as a country with a rich historical and cultural heritage, faces the challenge of balancing the preservation of traditions with openness to global cultural influences.*

Analysis of recent research and publications. *In addressing this issue, we have relied on the works of contemporary Ukrainian scholars such as V. Bytaiev, S. Sobolevska, I. Kovalchuk, V. Drach, I. Kostyra, O. Panchenko, V. Chernets, and others.*

Research task. *To identify the specific features of employing international humanitarian strategies for preserving Ukraine's cultural identity during the processes of global transformation, using examples from current institutions and cultural organizations.*

Main material presentation. *The article reveals the peculiarities of using international humanitarian strategies to preserve Ukraine's cultural identity in the context of globalization transformations on the example of existing cultural institutions and establishments. The research methodology for this issue through the prism of cultural studies is to apply a systematic approach using analytical, comparative, and cross-cultural research methods. The scientific novelty is to define the role of the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine (NMAU) as a leading artistic institution with active international activities in the humanitarian strategy of Ukraine, which contributes to the formation and affirmation of cultural identity in the context of globalization, in the further development and popularization of Ukrainian culture in the world.*

Conclusions. *International humanitarian strategies play a key role in the process of shaping Ukraine's cultural identity in the context of globalization transformations. The theoretical approaches of domestic and foreign researchers confirm that cultural identity is a dynamic process that combines traditional and innovative elements of culture. The development of modern strategies for the development of Ukrainian culture and the development of cultural relations through the activities of cultural diplomacy institutions contribute to the formation of a positive image of Ukraine in the world. Ukrainian institutions, in particular the Tchaikovsky National Music Academy, demonstrate effective implementation of international humanitarian strategies through international academic programs, cultural projects, and digital initiatives to preserve the uniqueness of national culture and its integration into the global humanitarian space, which is of great importance for Ukraine's national security and cultural development.*

Keywords: *globalization, humanitarian strategies, image, cultural diplomacy, identity, national culture.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах посиленої глобалізації культурні системи держав зазнають значних трансформацій, що ставить на порядок денний питання збереження та підтримки національної культурної ідентичності. Україна як країна з багатою історико-культурною спадщиною стоїть перед викликом, адже нині виникає потреба збалансувати збереження традицій із відкритістю до глобальних культурних впливів. Міжнародні гуманітарні стратегії виступають ключовим інструментом у формуванні

ідентичності, сприяючи підтримці української культури на світовій арені і зміцненню національної самосвідомості. Актуальність теми зумовлена необхідністю системного наукового аналізу механізмів реалізації цих стратегій у контексті культурної дипломатії і міжнародної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія культурної ідентичності є багатовимірним конструктом, що формується на перетині особистісних, соціальних і культурних вимірів. На думку В. Чернеця культурна ідентичність виступає як результат інтерпретативного співтворення між суб'єктом і культурним контекстом, що реалізується через процеси ідентифікації та персоналізації, особливо у сфері мистецтва [9]. Також В. Чернець наголошує на ролі авторства як філософського акту, що допомагає творити культурний зміст у динамічному глобалізованому просторі.

Український науковець В. Бігаєв у своїх працях акцентує увагу на культурній політиці як механізмі управління культурними процесами. Він вказує, що міжнародні гуманітарні стратегії є системою цілеспрямованих дій держави і міжнародних інституцій, спрямованих на підтримку культурної автономії у глобалізованому світі [1]. С. Соболевська вивчає культурну дипломатію як ефективний інструмент реалізації гуманітарних стратегій, визначаючи її як форму "м'якої сили", що сприяє міжкультурному діалогу та посиленню міжнародного іміджу країни [7]. І. Ковальчук розглядає культурну ідентичність як соціальний конструкт, що у свою чергу тісно пов'язаний із політичними і економічними процесами глобалізації, підкреслюючи важливість стратегічного управління культурою на державному рівні [4]. О. Панченко аналізує вплив цифрових технологій на трансформацію культурної ідентичності, зазначаючи, що нові медіа створюють умови для виникнення гібридних форм ідентичності, що поєднують локальні та глобальні культурні наративи [6].

Таким чином, теоретичний базис дослідження формують концепції культурної ідентичності як багатофакторного і динамічного явища, що підлягає впливу внутрішніх традиційних чинників та зовнішніх глобальних викликів. Та особливості використання міжнародних гуманітарних стратегій у контексті досліджень культурної ідентичності України під час глобалізаційних трансформацій потребують окремого розгляду.

Постановка завдання – виявити особливості використання міжнародних гуманітарних стратегій для збереження культурної ідентичності України під час глобалізаційних трансформацій на прикладі діючих інституцій і закладів культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні гуманітарні стратегії розглядаються як важливий інструмент у забезпеченні балансу між збереженням національної унікальності та інтеграцією у світовий культурний простір. Варто погодитись із тим, що для реалізації гуманітарних стратегій успішним є застосування інструментів і методів культурної дипломатії.

Як зазначає В. Драч, інструментами і методами культурної дипломатії можна вважати студентські обміни, наукові співробітництва, артистичні турне, спортивні змагання, серед яких можна виділити програми обміну студентів Fulbright та Erasmus, що сприяють формуванню нового покоління лідерів з глобальним світоглядом. У різних країнах світу діють іноземні культурні центри, наприклад іспанський Інститут Сервантеса, німецький Інститут Гете, французький інститут тощо, де не тільки діють мовні курси, а й завдяки діяльності цих інституцій пропагується культура певної країни через організацію численних культурних заходів. "В умовах глобалізаційних процесів цифрових трансформацій, що нині впливають на систему соціальних відносин, найчастіше елементарним суб'єктом соціальної комунікації є держава, її образ складається, формується й сприймається саме стосовно діяльності цього суб'єкта, що й потребує додаткової уваги до іміджетворення саме на цьому рівні соціальних взаємодій. Імідж держави найчастіше пов'язується з набагато ширшими обставинами ніж вдавання до організаційних заходів. Йдеться про системні ідеологічні, культурні процеси національної ідентичності, в рамках яких можливо становлення стійкого позитивного образу" – вважає В. Драч [2, с. 36].

Українські культурні ініціативи безперечно потребують створення умов для подальшої системної роботи, адже серед інших держав Україна з її культурною самобутністю має бути представлена на високому рівні. В умовах глобалізації увага науковців прикута до міжнародних гуманітарних стратегій, які водночас сприяють збереженню культурної ідентичності і міжкультурному діалогу. Як вважають І. Костиця, М. Шевченко та Н. Янченко для сучасного світу характерним є як інтенсивний діалог культур, так й їх

взаємопроникнення [5, с. 22]. В даній ситуації питання використання міжнародних гуманітарних стратегій, які сприятимуть формуванню культурної ідентичності України в умовах глобалізаційних трансформацій, набуває особливої ваги.

У березні 2025 року Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію розвитку культури на період до 2030 року. Разом зі Стратегією також було затверджено операційний план її реалізації на 2025-2027 роки. Це перший комплексний стратегічний документ у сфері культури, що пропонує її нове бачення в широкому контексті державотворення, у тому числі як важливого елементу національної безпеки і сталого розвитку держави. Його мета полягає в утвердженні культури як базису національної ідентичності, потужного чинника соціальної згуртованості, розвитку людського капіталу та впізнаваності України у світі. Отже подальший розвиток української культури має базуватися на чотирьох ключових цілях:

- 1) Зміцнення людського капіталу через культурні практики.
- 2) Захист, збереження, примноження та використання потенціалу культурної спадщини та культурних цінностей.
- 3) Підвищення стійкості культури як суспільної системи.
- 4) Інтеграція української культури як активного учасника і рівноправного партнера глобальних культурних процесів.

Стратегія враховує виклики, спричинені війною, пропонуючи системний підхід до відновлення культурного простору, підтримки креативних індустрій і розширення доступу до культурних послуг для всіх громадян. Вона також передбачає оновлення системи управління, розвитку державно-приватного партнерства, цифровізацію культурного простору, механізми захисту спадщини в умовах війни, створення умов для локальних ініціатив і інклюзії вразливих груп. Розробка Стратегії базувалася на положеннях Закону України “Про культуру” та є частиною виконання міжнародних зобов’язань у межах Угоди про асоціацію з ЄС та Ukraine Facility Plan. У процесі її створення з грудня 2024 року до лютого 2025 року відбулися широкі публічні консультації за участі понад 770 представників громадянського суспільства, аналітичних центрів, закладів культури, освіти, науки, міжнародних організацій, митців та активістів з усієї країни. Проект Стратегії також було активно обговорено з партнерами з Європейського Союзу. Це дозволило врахувати кращі європейські практики, які базуються, зокрема, на положеннях Робочого плану ЄС у сфері культури на 2023-2026 роки [3].

Також з 2018 року в Україні активно працює державна інституція, яка має на меті розвиток культурних зв’язків між Україною та іншими країнами і формування позитивного *іміджу країни* за кордоном, – Український інститут. З 2018 по 2023 рік Український інститут реалізував 430 культурних подій і проектів у 87 країнах, серед яких численні виставки, кінопокази, концерти, театральні вистави, конференції, публічні дискусії, комунікаційні кампанії, а також Сезон культури Велика Британія/Україна 2022 і Двосторонній рік культури Україна-Австрія 2019. Загалом за п’ять років події Українського інституту відвідали майже 2 мільйони людей, а охоплена аудиторія склала понад 752 мільйони. Для привернення уваги до руйнувань Росією української культурної спадщини Український інститут запустив кампанію “Листівки з України”, яка охопила понад 70 мільйонів іноземців, зокрема її голосами стали британський актор Г. Бонневіль і литовська співачка М. Лу. Культовий режисер М. Скорсезе і голлівудська акторка українського походження В. Фарміга стали ведучими концерту з нагоди 100-річчя прем’єри “Щедрика” в нью-йоркському Карнегі-Холі, який переглянули онлайн понад 80 тисяч людей. Для представлення української кухні як культурного надбання і частини нематеріальної спадщини України Український інститут створив книгу “UKRAINE. Food & History”, яка сьогодні доступна п’ятьма мовами. Український інститут запустив три онлайн-курси іноземними мовами – “Україна: історія, культура та ідентичності”, ознайомчий курс про минуле і сьогодення Криму “Crimea: History and People” і курс про історію української культури [8].

Та інтеграція України у міжнародний гуманітарний простір полягає не лише у презентації культурної спадщини, але й у формуванні діалогу та співпраці з міжнародними партнерами. Важливою ланкою у реалізації цих завдань є Національна музична академія України імені П. І. Чайковського (НМАУ), яка є провідним мистецьким закладом з активною міжнародною діяльністю. НМАУ підтримує тісні партнерські відносини з провідними музичними закладами світу, зокрема в рамках програми ЄС “Erasmus+”, що забезпечує академічну мобільність студентів і викладачів, сприяє обміну досвідом та підвищенню

кваліфікації. Такі міжнародні обміни підсилюють культурні зв'язки України із світом і сприяють просуванню української музичної традиції на глобальному рівні.

Академія також організовує і бере участь у численних міжнародних фестивалях та конкурсах, наприклад, “Київські музичні прем'єри”, “Міжнародний конкурс імені Миколи Лисенка”, що збирають учасників із різних країн та формують позитивний імідж України як країни з багатою культурною спадщиною. Окрім того, НМАУ активно співпрацює з ЮНЕСКО у проектах збереження нематеріальної культурної спадщини, виконуючи роль експертного центру з української традиційної музики, що сприяє її міжнародному визнанню. В епоху цифрових трансформацій академія впроваджує ініціативи зі створення цифрових архівів творів українських композиторів, що відкриває широкі можливості для поширення національної музичної культури у світовому інформаційному просторі. Таким чином, міжнародна діяльність НМАУ імені П. І. Чайковського є вагомим чинником гуманітарної стратегії України, що сприяє формуванню та утворенню культурної ідентичності в умовах глобалізації.

Висновки. Міжнародні гуманітарні стратегії відіграють ключову роль у процесі формування культурної ідентичності України в умовах глобалізаційних трансформацій. Теоретичні підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників підтверджують, що культурна ідентичність – це динамічний процес, що поєднує традиційні та інноваційні елементи культури. Розробка сучасних стратегій щодо розвитку української культури і розвиток культурних зв'язків завдяки діяльності інституцій культурної дипломатії сприяють формуванню позитивного іміджу України у світі. Українські інституції, зокрема Національна музична академія імені П. І. Чайковського, демонструють ефективну реалізацію міжнародних гуманітарних стратегій через міжнародні академічні програми, культурні проекти і цифрові ініціативи задля збереження унікальності національної культури та її інтеграції у світовий гуманітарний простір, що має вагоме значення для національної безпеки і культурного розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Бітаєв, ВА 2018. ‘Культурна політика у контексті глобалізації’. *Соціум і влада*, № 2, с. 34–40.
2. Драч, ВВ 2024. ‘Культурна дипломатія в умовах глобального розвитку суспільств’. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. Журнал*, № 2, с. 33–38.
3. Затверджено Стратегію розвитку культури України до 2030 року та план заходів з її реалізації, 2025. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України: офіційний сайт*. Доступно : <<https://mcs.gov.ua/news/zatverdzheno-strategiyu-rozvytku-kultury-ukrayiny-do-2030-roku-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizacziyi/>>. [02 Березень 2025].
4. Ковальчук, ІВ 2017. ‘Стратегічне управління культурою в умовах глобалізації’. *Культура і сучасність*, Вип. 3, с. 89–95.
5. Костиця, ІО, Шевченко, МІ & Янченко, НМ 2021. ‘Культурна дипломатія як ідентифікатор держави в контексті глобалізації’. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, № 4, с. 20–25.
6. Панченко, ОС 2019. ‘Цифрові технології та трансформація культурної ідентичності’. *Наукові записки НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія “Культурологія”*, Вип. 15, с. 120–128.
7. Соболевська, СО 2020. ‘Культурна дипломатія в умовах глобалізації’. *Міжнародні відносини*, № 3, с. 67–73.
8. Українському інституту виповнюється 5 років, 2023. *Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт*. Доступно : <<https://mfa.gov.ua/news/ukrayinskому-institutu-vipovnyuyetsya-5-rokiv>>. [01 Квітень 2025].
9. Чернець, ВГ 2019. ‘Інтерпретація як акт співтворення: філософські аспекти авторства у мистецтві’. *Вісник КНУКІМ*, Вип. 1, с. 45–54.

References:

1. Bitaiiev, VA 2018. ‘Kulturna polityka u konteksti hlobalizatsii (Cultural policy in the context of globalization)’. *Sotsium i vlada*, № 2, с. 34–40.
2. Drach, VV 2024. ‘Kulturna dyplomatiiia v umovakh hlobalnoho rozvytku suspilstv (Cultural diplomacy in the conditions of global development of societies)’. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriiv kultury i mystetstv : nauk. Zhurnal*, № 2, с. 33–38.
3. Zatverdzheno Stratehiiu rozvytku kultury Ukrainy do 2030 roku ta plan zakhodiv z yii realizatsii (The Strategy for the Development of Culture of Ukraine until 2030 and the action plan for its implementation were approved), 2025. *Ministerstvo kultury ta stratehichnykh komunikatsii Ukrainy: ofitsiynyi sait*. Dostupno : <<https://mcs.gov.ua/news/zatverdzheno-strategiyu-rozvytku-kultury-ukrayiny-do-2030-roku-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizacziyi/>>.

- roku-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizacziyi/>. [02 Berezen 2025].
4. Kovalchuk, IV 2017. 'Stratehichne upravlinnia kulturoiu v umovakh hlobalizatsii (Strategic management of culture in the context of globalization)'. *Kultura i suchasnist*, Vyp. 3, c. 89–95.
  5. Kostyria, IO, Shevchenko, MI & Yanchenko, NM 2021. 'Kulturna dyplomatiia yak identyfikator derzhavy v konteksti hlobalizatsii (Cultural diplomacy as an identifier of the state in the context of globalization)'. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, № 4, c. 20–25.
  6. Panchenko, OS 2019. 'Tsyfrovii tekhnolohii ta transformatsiia kulturnoi identychnosti (Digital technologies and the transformation of cultural identity)'. *Naukovi zapysky NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia "Kulturolohiia"*, Vyp. 15, c. 120–128.
  7. Sobolievskaya, SO 2020. 'Kulturna dyplomatiia v umovakh hlobalizatsii (Cultural Diplomacy in the Context of Globalization)'. *Mizhnarodni vidnosyny*, № 3, c. 67–73.
  8. Ukrainському інституту виповнилося 5 років (The Ukrainian Institute celebrates its 5th anniversary), 2023. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy: ofitsiyni sait*. Dostupno : <<https://mfa.gov.ua/news/ukrayinskomu-institutu-vipovnyuyetsya-5-rokiv>>. [01 Kviten 2025].
  9. Chernets, VH 2019. 'Interpretatsiia yak akt spivtvorennia: filosofski aspekty avtorstva u mystetstvi (Interpretation as an act of co-creation: philosophical aspects of authorship in art)'. *Visnyk KNUKiM*, Vyp. 1, c. 45–54.

Прорецензовано / Reviewed

21.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

29.04.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-9

УДК 101.16

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ЛОГІЧНА ФОРМА МИСЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

О. О. Потішук
Н. О. Франко
М. І. Сторожик

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що розвиток продуктивного мислення на сьогодні є вирішальним фактором розвитку суспільства. Розгляд раціональності як форми мислення чи то з точки зору логіки, чи історичного розвитку наукового знання, або вирішення філософсько-світоглядних питань окреслить необхідний напрям дослідження.

Раціональність постає як вища культурна цінність, її розгляд у соціокультурному вимірі надасть можливість усвідомити різні її види, які відповідають різним сферам суспільного життя людини таким як, наукова діяльність, філософія, мистецтво, зрештою, визначити її роль у житті людини як певної норми людської поведінки, організації людської діяльності, як необхідного орієнтиру людині у світі.

Проблема раціональності як філософського осмислення організації життєдіяльності людини і суспільства, пізнавальних та перетворювальних практик, раціональності знання була та залишається важливою у філософії та головною в науковій діяльності.

Постановка проблеми. Філософське осмислення проблеми раціональності тісно пов'язане з усвідомленням людиною свого існування, сенсу буття, пізнавальних можливостей, знання. Раціональність є одним із типів ставлення людини до світу, це такий важливий елемент, який споріднює людину з навколишнім світом, дозволяє зрозуміти закони його функціонування, а відсутність загальноприйнятого визначення цієї філософської категорії та визначених методологічних підходів до вирішення її проблем спонукає до її розгляду та осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідженні проблеми раціональності зосереджували увагу як зарубіжні автори, такі як М. Вебер, Л. Вітгенштайн, Ю. Габермас, Р. Карнап, Т. Кун, І. Лакатос, К. Поппер, так і вітчизняні науковці як-от: І. Бичко, В. Горський, О. Моравецький, В. Науменко, І. Огородник, І. Паливода, М. Попович, Л. Рижко та інші дослідники.

Праці І. Антошиної, О. Рубанець, містять логіко-методологічний розгляд раціональності. Проблема типологізації раціональності отримала висвітлення в працях А. Кравченко, М. Колеснікова, А. Колеснікової, О. Леонтєва, В. Мельника. Аксиологічний аспект раціональності розглядається у працях В. Пироженка, С. Ягодзінського тощо.

Фундаментальні філософські положення методології наукового пізнання заклали такі вчені, як-от: Аристотель, Г. Галілей, М. Кузанський, Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Ляйбніц, І. Кант, Г. Гегель, К. Поппер, І. Лакатос тощо.

Вивченню теоретичних аспектів та організації проведення наукових досліджень присвячені праці видатних українських учених: В. Вернадського, М. Василенка, В. Копніна, О. Левицького. Питанням методології сучасних наукових досліджень присвячені наукові праці І. Клочкова, А. Конверського, О. Рубанець, С. Сумченка, Л. Шенгерій.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді проблеми раціональності в історико-філософському контексті, визначені природи, механізмів її розвитку, різних типів раціональності в європейській філософській думці. Дослідження генезису ідеї раціональності в контексті розвитку наукового знання надасть можливість розглянути раціональність, як форму мислення, як у філософії, так і в науці.

Виклад основного матеріалу. Раціональність історично розглядалася передусім як логічна несуперечливість, впорядкованість, відповідність поставленій меті, продуктивність у науковому пізнанні чи предметно-практичній діяльності.

Розглядаючи раціональність взагалі, визначають здатність мислення оперувати поняттями, відображати світ розумно. Наукова раціональність є діяльністю зі створення ідеалізованих об'єктів, які визнає наука. У соціально-культурному аспекті раціональність постає як відповідність соціально-культурній системі, в якій здійснюється діяльність. Соціокультурний аспект раціональності розглядається з точки зору цінностей, тобто раціональність як цінність, але й сама раціональність може включати ціннісні аспекти, тоді можна говорити про аксиологічні аспекти наукової раціональності.

Отже, раціональність дозволяє окреслити певну співмірність мислення і буття, а її розгляд у соціокультурному вимірі в сучасному філософському дискурсі дає можливість усвідомити різні види раціональності, такі як наукова, практична, художня, що відповідають різним сферам суспільного життя людини – науці, філософії, мистецтву, політиці, особистісному життю.

Висновки. Генеза раціональності бере початок з її розуміння в Античності, до неї зверталися філософи наступних історичних періодів, і сьогодні, вона розглядається науковцями, а складність її трактування акцентує різноманіття її форм. Філософське осмислення проблеми наукової раціональності ґрунтується на понятті наукової істини, найбільш поширених концепціях її існування, застосуванні різного методологічного забезпечення наукових досліджень.

Філософія і наука дотримуються логіки раціонального сприйняття світу, головною рисою раціональності визначається тлумачення буття за допомогою розуму, визначенні законів існування природи, людини, суспільства. Філософія як рефлексивне мислення, в якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності, визначає людське самоствердження у світі, а наука як цілеспрямована діяльність, потужний соціальний інститут, складова промислового виробництва та сукупність фундаментальних досліджень допомагає людині вирішувати як теоретичні задачі так і практичні цілі.

Ключові слова: раціональність, мислення, людина, світ, пізнання, логіка, філософія, діяльність, істина, класична та некласична наука, методологія, соціокультурний вимір раціональності, цінність.

RATIONALITY AS A LOGICAL FORM OF THINKING IN PHILOSOPHY AND SCIENTIFIC ACTIVITY

Olha Potishchuk
Natalia Franko
Maryna Storozhyk

Abstract.

Relevance of the research. The relevance of the research topic lies in the fact that the development of productive thinking is today a decisive factor in the development of society. Consideration of rationality as a form of thinking, either from the point of view of logic, or the historical development of scientific knowledge, or the solution of philosophical and worldview issues, will outline the necessary direction of research.

Rationality appears as a higher cultural value, its consideration in the socio-cultural dimension will provide an opportunity to realize its various types, which correspond to different spheres of human social life, such as scientific activity, philosophy, art, and ultimately, to determine its role in human life as a certain norm of human behavior, organization of human activity, as a necessary reference point for a person in the world.

The problem of rationality as a philosophical understanding of the organization of human and society's vital activity, cognitive and transformative practices, rationality of knowledge has been and remains important in philosophy and the main one in scientific activity.

Problem statement. *The philosophical understanding of the problem of rationality is closely related to a person's awareness of his existence, the meaning of being, cognitive abilities, and knowledge. Rationality is one of the types of a person's attitude to the world, it is such an important element that relates a person to the world around him, allows us to understand the laws of its functioning, and the absence of a generally accepted definition of this philosophical category and certain methodological approaches to solving its problems encourages its consideration and understanding.*

Analysis of recent research and publications. *The study of the problem of rationality was focused on by both foreign authors, such as M. Weber, L. Wittgenstein, Y. Habermas, R. Carnap, T. Kuhn, I. Lakatos, K. Popper, and domestic scientists, such as I. Bychko, V. Horsky, O. Moravetsky, V. Naumenko, I. Ogorodnyk, I. Palyvoda, M. Popovych, L. Ryzhko, and other researchers.*

The works of I. Antoshyna, O. Rubanets contain a logical and methodological consideration of rationality. The problem of typology of rationality was highlighted in the works of A. Kravchenko, M. Kolesnikov, A. Kolesnikova, O. Leontiev, V. Melnyk. The axiological aspect of rationality is considered in the works of V. Pyrozhenko, S. Yagodzinsky, etc.

The fundamental philosophical provisions of the methodology of scientific knowledge were laid down by such scientists as: Aristotle, G. Galileo, M. Cusa, F. Bacon, R. Descartes, G. Leibniz, I. Kant, G. Hegel, K. Popper, I. Lakatos, etc.

The works of prominent Ukrainian scientists: V. Vernadsky, M. Vasylenko, V. Kopnin, O. Levytsky are devoted to the study of theoretical aspects and the organization of scientific research. The scientific works of I. Klochkov, A. Konversky, O. Rubanets, S. Sumchenko, L. Shengerii are devoted to the issues of methodology of modern scientific research.

Research task. *The purpose of the study is to consider the problem of rationality in a historical and philosophical context, to determine the nature, mechanisms of its development, different types of rationality in European philosophical thought. The study of the genesis of the idea of rationality in the context of the development of scientific knowledge will provide an opportunity to consider rationality as a form of thinking, both in philosophy and in science.*

Main material presentation. *Rationality has historically been viewed primarily as logical consistency, orderliness, compliance with the set goal, and productivity in scientific knowledge or practical activity.*

Considering rationality in general, they determine the ability of thinking to operate with concepts, to reflect the world intelligently. Scientific rationality is the activity of creating idealized objects that are recognized by science. In the socio-cultural aspect, rationality appears as a correspondence to the socio-cultural system in which the activity is carried out. The socio-cultural aspect of rationality is considered from the point of view of values, that is, rationality as a value, but rationality itself can also include value aspects, then we can talk about the axiological aspects of scientific rationality.

So, rationality allows us to outline a certain commensurability of thinking and being, and its consideration in the socio-cultural dimension in modern philosophical discourse makes it possible to realize different types of rationality, such as scientific, practical, artistic, corresponding to different spheres of human social life - science, philosophy, art, politics, personal life.

Conclusions. *The genesis of rationality originates from its understanding in Antiquity, it was addressed by philosophers of subsequent historical periods, and today, it is considered by scientists, and the complexity of its interpretation emphasizes the diversity of its forms. Philosophical understanding of the problem of scientific rationality is based on the concept of scientific truth, the most common concepts of its existence, the use of various methodological support for scientific research.*

Philosophy and science adhere to the logic of rational perception of the world, the main feature of rationality is the interpretation of being through reason, the determination of the laws of the existence of nature, man, society. Philosophy as reflective thinking, in which thought realizes itself in its attitude to reality, determines human self-affirmation in the world, and science as a purposeful activity, a powerful social institution, a component of industrial production and a set of fundamental research helps a person solve both theoretical problems and practical goals.

Keywords: *rationality, thinking, man, world, cognition, logic, philosophy, activity, truth, classical and non-classical science, methodology, sociocultural dimension of rationality, value.*

Актуальність теми дослідження. *Актуальність теми дослідження полягає в тому, що розвиток продуктивного мислення на сьогодні є вирішальним фактором розвитку суспільства. Розгляд раціональності як форми мислення чи то з точки зору логіки, чи історичного розвитку наукового знання, або вирішення філософсько-світоглядних питань окреслить необхідний напрям дослідження.*

Раціональність постає як вища культурна цінність, її розгляд у соціокультурному

вимірі надасть можливість усвідомити різні її види, які відповідають різним сферам суспільного життя людини таким як, наукова діяльність, філософія, мистецтво, зрештою, визначити її роль у житті людини як певної норми людської поведінки, організації людської діяльності, як необхідного орієнтиру людині у світі.

Проблема раціональності як філософського осмислення організації життєдіяльності людини і суспільства, пізнавальних та перетворювальних практик, раціональності знання була та залишається важливою у філософії та головною в науковій діяльності.

Постановка проблеми. Філософське осмислення проблеми раціональності тісно пов'язане з усвідомленням людиною свого існування, сенсу буття, пізнавальних можливостей, знання. Раціональність є одним із типів ставлення людини до світу, це такий важливий елемент, який споріднює людину з навколишнім світом, дозволяє зрозуміти закони його функціонування, а відсутність загальноприйнятого визначення цієї філософської категорії та визначених методологічних підходів до вирішення її проблем спонукає до її розгляду та осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідженні проблеми раціональності зосереджували увагу як зарубіжні автори, такі як М. Вебер, Л. Вітгенштайн, Ю. Габермас, Р. Карнап, Т. Кун, І. Лакатос, К. Поппер, так і вітчизняні науковці як-от: І. Бичко, В. Горський, О. Моравецький, В. Науменко, І. Огородник, І. Паливода, М. Попович, Л. Рижко та інші дослідники.

Праці І. Антошиної, О. Рубанець, А. Сидоренко, містять логіко-методологічний розгляд раціональності. Проблема типологізації раціональності отримала висвітлення в працях А. Кравченко, М. Колеснікова, А. Колеснікової, О. Леонтьєва, В. Мельника. Аксіологічний аспект раціональності розглядається у працях В. Пироженка, С. Ягодзінського тощо.

Фундаментальні філософські положення методології наукового пізнання заклали такі вчені, як-от: Аристотель, Г. Галілей, М. Кузанський, Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Ляйбніц, І. Кант, Г. Гегель, К. Поппер, І. Лакатос тощо.

Вивченню теоретичних аспектів та організації проведення наукових досліджень в Україні присвячені праці видатних українських учених: В. Вернадського, М. Василенка, В. Копніна, О. Левицького. Питанням методології сучасних наукових досліджень присвячені наукові праці І. Ключкова, А. Конверського, О. Рубанець, С. Сумченка, Л. Шенгерій.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді проблеми раціональності в історико-філософському контексті, визначені природи, механізмів її розвитку, різних типів раціональності в європейській філософській думці. Дослідження генезису ідеї раціональності в контексті розвитку наукового знання надасть можливість розглянути раціональність, як форму мислення, як у філософії, так і в науці.

Виклад основного матеріалу. Раціональність історично розглядалася передусім як логічна несуперечливість, впорядкованість, відповідність поставленій меті, продуктивність у науковому пізнанні чи предметно-практичній діяльності. Проблема раціональності пов'язана з природою філософського знання, предметом філософії, методологією її досліджень як теоретичної форми свідомості, що відрізняє філософію від інших форм суспільної свідомості, таких як міфологія, релігія, художнє сприйняття дійсності.

Можливості раціонального осмислення явищ світу та вирішення світоглядних проблем, таких як ставлення людини до світу, сенсу її існування, пізнання, завжди, були в центрі уваги філософів. Сам термін “раціональність” походить від латинського ratio – розум, який у давньогрецькому розумінні позначався поняттям “логос” (logos) – розумна основа світу. Розглядаючи раціональність взагалі, визначають здатність мислення оперувати поняттями, відображати світ розумно. Цей аспект у розумінні раціональності належить античності. Наукова раціональність є діяльністю зі створення ідеалізованих об'єктів, які визнає наука. Наука втілює знання у практичну діяльність, пов'язує їх з практичною значущістю для життєдіяльності людей та з подальшим використанням у наукових дослідженнях.

З часів античності формування ідеї раціональності пов'язане з питаннями природи розуму. Як зазначає О. Чумак, “світоглядні принципи античної культури носили космологічну основу і презентували ідею плинності буття, можливості змінити щось за допомогою осмислення і винаходами нового” [12, с. 12]. В античності раціональність як

перехід від міфології, релігійних вірувань, містицизму апелювала до “розуму як засобу чіткого, логічно визначеного закону, відповідного пізнанню, здатного (на відміну від почуттів) до самокритичності, самообґрунтування, аналітико-синтетичної діяльності” [6, с. 214]. Головними ідеями античності стають світовий порядок, гармонія, впорядкований космос, логос Геракліта, погляди Парменіда, Платона, Аристотеля.

У добу Середньовіччя формується духовно-ідеальне бачення реальності за “образом і подобою” духу, людина розглядається не просто як природна істота, а як істота “одухотворена”. Філософи середньовіччя А. Августин, А. Кентерберійський, П. Абеляр, Т. Аквінський розглядають проблему співвідношення віри і розуму. У вченні Плотіна про “єдине” визначалося буття-розум – Нус з ідеями в ньому, Світова Душа, яка обернена до розуму. Душа існує в часі та є джерелом руху, вона є зв’язуючою ланкою між надчуттєвим і чуттєвим світом, а природа є вищою частиною Світової Душі. В античності суб’єктом пізнання була душа, яка має свій власний “ейдос” і Аристотель називає його “розумом”, а в добу Середньовіччя єдиним джерелом пізнавальної активності вважається Бог, який є неосяжним для людського розуму. Спираючись на ідеї Платона і частково на Аристотеля, філософи середньовіччя розробляли платонівську діалектичну тріаду “Єдине”, “Розум”, “Душа”, що було покладено в основу інтерпретації Святої Трійці. Джерелом раціональності стає “ірраціональне”, непізнаваність Бога відрізняє середньовічну філософію від античної, де визнавалася тотожність буття і мислення. Але й у середньовічній думці виникають “паростки” раціональності, відбувається поділ процесу пізнання на суб’єкт і об’єкт, а світ розуміється як такий, що має вічну, незміну основу, побудований на засадах добра. “Розумій, щоб вірити, вір, щоб розуміти” відома теза Аврелія Августина. Віра і розум у філософа взаємно доповнюють одне одного. На існування схоластичної раціональності вказує С. Ягодзінський, він наголошує, що “на противагу розповсюдженому негативному ставленню до науки та освіти Середньовіччя”, мислителі середньовіччя, “догматизувавши деякі біблійні канони не відкинули головне – логіку Аристотеля” [14, с. 66].

Поступово формується класичний тип наукової раціональності. Для аподиктичної раціональності, зазначає Л. Шенґрій, “здійснюється математизація науки, яка забезпечила інтерсуб’єктивність наукового знання, відкинула необхідність описового характеру науки” [13, с. 24]. Наука визначає гуманістичні цілі, а зміна та покращення природи людини може здійснюватися через освіту та виховання. Мета науки полягає в дослідженні законів природи, підкоренні їй на благо людини.

З доби Нового часу, формується людина мисляча, з декартового “я мислю, отже існую”, яка пізнає світ, здатна зрозуміти універсальні закони всесвітнього буття, які однаково діють у природі, суспільстві, пізнанні. Отримання знання людиною про дійсність відбувається емпірично і раціонально, відповідно до визначених Р. Декартом критеріїв істинності знання, а головним завданням стає знаходження правильної методології пізнання, застосування якої сприяло б отриманню об’єктивного знання, яке не залежить від суб’єкта пізнавальної діяльності. Ідеал людини Нового часу “відбився на формуванні експериментально-технологічного стилю мислення особистості, що сприяв поступовому зародженню нового типу раціональності, який отримав назву “класичної наукової раціональності” і вже почав розглядатися науковцями не як прояв Абсолютного Розуму, а як виявлення творчих здібностей людини” [10, с. 17].

Філософи Нового часу Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Г. Ляйбніц утверджували ідею абсолютного розуму, що є універсальним засобом пізнання дійсності та організації соціального буття. Основними рисами філософії Нового часу стають: розмежування суб’єкта і об’єкта пізнання, дослідження природи, експеримент, механістична картина світу. Людина ставить себе на місце суб’єкта, стає співмірною з Богом, розсудок і розум ототожнюються, суб’єкт пізнає світ, природу, не має потреби у здатності “інтелектуальної інтуїції”.

З кінця XVIII століття по першу половину XIX століття була здійснена нова спроба у вирішенні проблеми раціональності, зокрема, І. Кантом, Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. Шеллінгом, Г.В.Ф. Гегелем, які визначали раціональні основи буття. У своїй філософській системі І. Кант розрізняє розсудок і розум, пропонує формально-логічний та трансцендентальний способи застосування розуму, підкреслює, що ми пізнаємо те, що самі ж “сконструювали”, використовуючи апріорні форми нашого розсудку і розуму, тобто раціональність у нього представлена як пізнавальна діяльність людини. Кант вводить поняття “річ у собі” – сутності,

яка не залежить від досвіду, а будь яке наше споглядання є лише нашим уявленням про феномен; філософ також поставив питання про межі можливостей нашого розуму.

У Г. Гегеля раціональність виступає основною властивістю Абсолютної Ідеї, яку філософ ототожнює з Світовим Розумом, що можна розглядати як спробу відновити античну тотожність буття і мислення, а для цього він пропонує новий спосіб мислення – діалектичну логіку, що фіксує тотожність протилежностей та їх обумовленість, де мислення постає активним відображенням дійсності, одним із видів людської діяльності. Генезу раціональності розглядав діалектичний матеріалізм, зосередивши увагу на понятті людського мислення, свідомості як вищої форми відображення об'єктивного матеріального світу.

Представники ірраціональних напрямків філософії: С. К'єркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фройд піддавали критиці цінність раціонального пізнання, висували альтернативу розуму – віру, “світову волю”, “волю до влади”, “несвідоме”. Раціональність у цей період розглядалася в самих різних аспектах, а саме, “раціональне та ірраціональне” – філософія життя, екзистенціалізм, релігійна філософія, психоаналіз; раціональність класична і некласична та постнекласична – феноменологія, герменевтика, прагматизм, лінгвістична філософія; раціональність як культура комунікації, діалогове мислення – комунікативна філософія, філософія діалогу; раціональність як постнекласична методологія – неопозитивізм, постпозитивізм.

У ХХ столітті з раціонально обґрунтованих, логічних принципів побудови знання виходив логічний позитивізм, представлений ідеями Р. Карнапа, М. Шліка, Т. Куна; філософія лінгвістичного аналізу – Б. Расселл, Дж. Мур, Л. Вітгенштайн тощо. М. Вебер пов'язував різні види соціальних дій з різними типами раціональності. Він розрізняє цільову та ціннісну раціональність. На його думку, раціональність є однією з рис сучасної європейської цивілізації, як зазначає О. Моравецький: “Європа “зобов'язана” процесом “розчаклування світу”, що призвело до виникнення капіталізму – раціонально організованого способу господарювання” [4]. У результаті раціональність розглядається як доцільність, як відповідність засобів до мети. Починаючи з Вебера, раціональність починає диференціюватися, наголос робиться на принципову інтерсуб'єктивність раціонального знання.

Проблема раціональності розробляється постпозитивістськими філософами науки. К. Попер головним критерієм наукової раціональності вважав доказовість і підтвердження знання. М. Шлік та Л. Вітгенштайн наголошували на застосуванні принципу верифікації в науковому пізнанні, стверджували, що раціональне мислення є ознакою критичної дискусії. І. Лакатос наукову раціональність пов'язує з науково-дослідницькими програмами, у Т. Куна раціональність розглядається крізь призму парадигми та визначається діяльністю наукових товариств, П. Феєрабенд проголошував на науковому та світоглядному плюралізмі.

Раціональність в аспекті можливості введення раціональної наукової дискусії розглядав Р. Карнап, Ю. Габермас вказує на раціональні форми аргументації в науковому дискурсі. Сучасна західна філософія тяжіє до узагальнення поняття “раціональність”, навіть спостерігається інколи включення елементів ірраціонального. Сучасні науковці враховують також тимчасові характеристики раціональності, вказують на зазначені норми наукового дослідження.

Наукова раціональність пов'язана з історичним розвитком науки, з вдосконаленням методології пізнання. І сьогодні, в наукових дослідженнях, як підкреслює І. Антошина, “правильно обраний метод забезпечує успішне вирішення пізнавальних проблем та дозволяє уникнути помилок, він слугує своєрідним компасом на шляху наукових відкриттів вченого” [1, с. 6]. Висуваються проблеми визначення критеріїв, обґрунтувань істинності знання, вдосконалення мови пізнання. Якщо розглядати раціональність без зв'язку з істиною, то “нівелюється” протиставлення раціонального і нераціонального, раціонального та ірраціонального. Однак, як зазначає В. Науменко, “глибинні процеси формування людської думки дуже важко признати суто раціональними настільки вони первісні, латентні, фантазійні, пронизані емоціями, але разом с тим універсальні як переживання спроб пізнати себе та іншого, як один з фундаментальних зв'язків між людьми” [5, с. 129]. О. Рубанець стверджує, що “в умовах, коли математичні конструкти відіграють значну роль у репрезентації онтологічної будови природних та інших об'єктивно-реально існуючих явищ, важливим стає осмислення нового співвідношення математичного та онтологічного в

концептуальних і методологічних засадах наукового пізнання” [9, с. 57].

У соціально-культурному аспекті раціональність постає як відповідність соціально-культурній системі, в якій здійснюється діяльність. Західноєвропейська філософія репрезентує розбіжність між теоретичною філософією, для якої однією з головних категорій є істина, і практичною філософією, яка орієнтується на поняття блага. В. Мельник розглядає раціональність як “цінність та спосіб творення і розвитку європейської культури, науково-технічного прогресу” [3, с.10]. Поняття істини у соціокультурному плані є диференційованим, ніж її суто гносеологічний зміст. Істинність знання у науці визначається зазначеними критеріями, але, наприклад, істина у мистецтві співвідноситься з ціннісним поданням суб’єкта. М. Гайдегер істину розглядає як узагальнення суцього через мистецький твір.

Соціокультурний аспект раціональності розглядається з точки зору цінностей, тобто раціональність як цінність, але й сама раціональність може включати ціннісні аспекти, тоді можна говорити про аксіологічні аспекти наукової раціональності. “Існування наукової раціональності зумовлюється раціональністю як такою, а науковій раціональності властиве все те, що й раціональності в широкому розумінні” зазначає В. Пироженко [7, с. 4]. М. Колесніков і А. Колеснікова розглядають раціональність як “абстрактнологічний, і як соціально-культурний структурно складний феномен, що може бути застосований як до форм і способів мислення, так і до людської діяльності й поведінки в усіх сферах культури і діяльності” [2, с. 22].

Наукове дослідження від виникнення ідеї до її подальшого втілення у вигляді нових теоретичних положень, теорій, створені нових технологій буде й надалі розглядатися як раціональна діяльність, де розум – вища гносеологічна цінність. С. Сумченко підкреслює, що відбувається “технологізація наук про людину”, використовуються “соціальні та гуманітарні технології, що розробляються на підставі психологічних, соціологічних, наукових досліджень” [11, с. 14]. “В основі сучасного раціоналізму лежить уявлення про Універсум як єдину саморозвивану систему взаємопов’язаних між собою елементів”, де людина як невід’ємна частина цієї системи реалізує свою особливу здатність – “здатність до пізнання” [8].

Отже, раціональність дозволяє окреслити певну співмірність мислення і буття, а її розгляд у соціокультурному вимірі в сучасному філософському дискурсі дає можливість усвідомити різні види раціональності, такі як наукова, практична, художня, що відповідають різним сферам суспільного життя людини – науці, філософії, мистецтву, політиці, особистісному життю. Як цілепокладаюча діяльність, раціональність пов’язана з усвідомленням та розумінням людиною поставленої мети. У процесі духовно-практичної діяльності людина пізнає і перетворює природні і соціальні об’єкти, вона є основною, рушійною силою розвитку різних сфер життєдіяльності суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Генеза раціональності бере початок з її розуміння в Античності, до неї зверталися філософи наступних історичних періодів, і сьогодні, вона розглядається науковцями, а складність її трактування акцентує різноманіття її форм. Філософське осмислення проблеми наукової раціональності ґрунтується на понятті наукової істини, найбільш поширених концепціях її існування, застосуванні різного методологічного забезпечення наукових досліджень.

Філософія і наука дотримуються логіки раціонального сприйняття світу, головною рисою раціональності визначається тлумачення буття за допомогою розуму, визначенні законів існування природи, людини, суспільства. Філософія як рефлексивне мислення, в якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності, визначає людське самоствердження у світі, а наука як цілеспрямована діяльність, потужний соціальний інститут, складова промислового виробництва та сукупність фундаментальних досліджень допомагає людині вирішувати як теоретичні задачі так і практичні цілі.

Список використаних джерел:

1. Антошина, ІВ 2024. ‘Методологія як фундаментальна основа наукового дослідження’. *Національний університет “Одеська юридична академія”, Академічні візії*. Одеса, № 27, с. 1-7.

2. Колесніков, МП & Колеснікова, АМ 2012. 'Філософія і наукові типи раціональності (феноменологічний аспект)'. *Філософія і сучасність : наук.-теорет. і практ. журнал. Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв.* Харків, № 7, с. 19-31.
3. Мельник, В 2021. 'Науковий раціоналізм: філософські виміри'. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* Львів, № 38, с. 9-20.
4. Моравецький, ОМ 2019. 'Філософсько-світоглядна проблема раціональності'. *Актуальні проблеми філософії та соціології : Наук.-практ. журнал. Вид-во нац. ун-ту "Одеська юридична академія".* Одеса, № 24, с. 40-45.
5. Науменко, ВЮ 2007. 'Раціональність/іраціональність пізнання у сучасному психоаналітичному дискурсі'. *Вісник Черкаського нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького.* Черкаси, № 25, с. 128-134.
6. Паливода, І 2019. 'Раціональність та іраціональність в політиці ХХІ століття'. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії,* Львів, № 24, с. 214-215.
7. Пироженко, В 2002. 'Наукова раціональність: ціннісна норма і методологічний регулятив'. *Вісник Національної академії наук України,* Київ, № 8, с. 1-9.
8. Попович, МВ 1993. *Логіка і проблема раціональності.* АН України, ін-т філософії, Київ : Наукова думка, 191 с.
9. Рубанець, ОМ 2010. 'Сучасна наука в пошуках нового образу'. *Вісник Національного технічного ун-ту України "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка.* Київ, № 2, с. 57-61.
10. Сидоренко, АП, Макуха, СН & Коваленко, ЕА 2020. 'Раціональність як філософська проблема та дієвий чинник формування економіки знань'. *Економічна теорія та історія економічної думки. Вісник соціально-економічних досліджень,* Одеса, № 1 (72), с. 11-24.
11. Сумченко, СВ 2016. 'Сучасна наука: стан та перспективи розвитку'. *Філософія науки: традиції та інновації,* Київ, № 1-2 (13-14), с. 12-21.
12. Чумак, ОВ 2015. *Інноваційна діяльність як чинник розвитку суспільства в умовах глобалізації.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, Запоріжжя : Запорізький національний ун-т, 224 с. Доступно : <http://phd.znu.edu.ua/page/dis/05_2015/Chumak_dis.pdf>. [25 Березень 2025].
13. Шенгерій, ЛМ 2011. 'Порівняльний аналіз моделей пізнавальних процесів'. *Філософські обрії : наук.-теорет. журнал Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди, НАН України та Полтавського нац. педагогічного ун-ту ім. В. Г. Короленка.* Полтава, № 25, с. 218-229.
14. Ягодзінський, СМ 2010. 'Наукова раціональність і раціоналізм в освіті'. *Практична філософія.* Київ, № 2, с. 62-69.

References:

1. Antoshyna, IV 2024. 'Metodolohiia yak fundamentalna osnova naukovoho doslidzhennia (Methodology as a fundamental basis of scientific research)'. *Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia", Akademichni vizii.* Odesa, № 27, s. 1-7.
2. Kolesnikov, MP & Kolesnikova, AM 2012. 'Filosofii i naukovy typy ratsionalnosti (fenomenolohichnyi aspekt) (Philosophy and scientific types of rationality (Phenomenological aspect))'. *Filosofii i suchasnist : nauk.-teoret. i prakt. zhurnal. Khark. derzh. akad. dyzainu i mystetstv.* Kharkiv, № 7, s. 19-31.
3. Melnyk, V 2021. 'Naukovyi ratsionalizm: filosofski vymiry (Scientific rationalism: philosophical dimensions)'. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politolog. studii.* Lviv, № 38, s. 9-20.
4. Moravetskyi, OM 2019. 'Filosofsko-svitohliadna problema ratsionalnosti (The philosophical and ideological problem of rationality)'. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii : Nauk.-prakt. zhurnal. Vyd-vo nats. un-tu "Odeska yurydychna akademiia".* Odesa, № 24, s. 40-45.
5. Naumenko, VIU 2007. 'Ratsionalnist/irratsionalnist piznannia u suchasnomu psykhoanalychnomu dyskursi (Rationality/irrationality of cognition in contemporary psychoanalytic discourse)'. *Visnyk Cherkaskoho nats. un-tu im. Bohdana Khmelnytskoho.* Cherkasy, № 25, s. 128-134.
6. Palyvoda, I 2019. 'Ratsionalnist ta irratsionalnist v politytsi KhKhI stolittia (Rationality and irrationality in 21st century politics)'. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politolog. studii,* Lviv, № 24, s. 214-215.
7. Pyrozhenko, V 2002. 'Naukova ratsionalnist: tsinnisna norma i metodolohichnyi rehuliatyv (Scientific rationality: value norm and methodological regulation)'. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy,* Kyiv, № 8, s. 1-9.
8. Popovych, MV 1993. *Lohika i problema ratsionalnosti (Logic and the problem of rationality).* AN Ukrainy, in-t filosofii, Kyiv : Naukova dumka, 191 s.
9. Rubanets, OM 2010. 'Suchasna nauka v poshukakh novoho obrazu (Modern science in search of a new image)'. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho un-tu Ukrainy "KPI". Filosofiiia. Psykholohiia. Pedagogika.* Kyiv, № 2, s. 57-61.
10. Sydorenko, AP, Makukha, SN & Kovalenko, EA 2020. 'Ratsionalnist yak filosofska problema ta diievyi chynnyk formuvannia ekonomiky znan (Rationality as a philosophical problem and an effective factor

- in the formation of the knowledge economy)'. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, Odesa, № 1 (72), s. 11-24.
11. Sumchenko, SV 2016. 'Suchasna nauka: stan ta perspektyvy rozvytku (Modern science: state and development prospects)'. *Filosofii nauky: tradytsii ta innovatsii*, Kyiv, № 1-2 (13-14), s. 12-21.
  12. Chumak, OV 2015. *Innovatsiina diialnist yak chynnyk rozvytku suspilstva v umovakh hlobalizatsii*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosofskykh nauk, Zaporizhzhia : *Zaporizkyi natsionalnyi un-t*, 224 s. Dostupno : <http://phd.znu.edu.ua/page/dis/05_2015/Chumak_dis.pdf> [25 Berezna 2025].
  13. Shenherii, LM 2011. 'Porivnialnyi analiz modelei piznavalnykh protsesiv (Comparative analysis of models of cognitive processes)'. *Filosofski obrui : nauk.-teoret. zhurnal In-tu filosofii im. H.S. Skovorody, NAN Ukrainy ta Poltavskoho nats. pedahohichnoho un-tu im. V.H. Korolenka*. Poltava, № 25, s. 218-229.
  14. Yahodzynskiy, SM 2010. 'Naukova ratsionalnist i ratsionalizm v osviti (Scientific rationality and rationalism in education)'. *Praktychna filosofii*. Kyiv, № 2, s. 62-69.

Прорецензовано / Reviewed

23.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

4.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-10

УДК 1.101

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

О. В. Чикало
І. В. Сімашко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Дослідження цифрової трансформації дозволяє нам краще зрозуміти, як змінюється світ під впливом цифрових технологій. Це дає можливість не лише адаптуватися до нових суспільних викликів, але й із застосуванням цифрових технологій покращити надання послуг у сфері освіти й охорони здоров'я, підвищити ефективність діяльності у сфері фінансів, державного управління. Прискорені зміни, які ми спостерігаємо сьогодні в усіх сферах життя будуть впливати й надалі на розвиток суспільства.

Цифрова трансформація буде мати ще більший вплив на наше життя в майбутньому. Цифрова трансформація стане стимулом інновацій та сприятиме створенню нових продуктів та послуг, які покращать життя людей. Дослідження з цієї теми будуть допомагати підготуватися до таких змін та впливати на створення кращого майбутнього для людства.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація є не лише технологічним процесом, але й соціальним феноменом, який має глибокий вплив на життєдіяльність людей. Для того, щоб використовувати можливості цифрової трансформації на благо суспільства, важливо вирішити проблеми, які вона створює. А це вимагає співпраці на всіх рівнях: від урядів та бізнесу до громадянського суспільства та академічних кіл.

Дослідження цифрової трансформації може допомогти нам краще зрозуміти цю складну проблему та знайти шляхи вирішення її негативних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом тема цифрової трансформації стала однією з найактуальніших у науковій та діловій сферах. Вона є темою обговорень, які відбуваються на наукових конференціях та семінарах, досліджень фахівців, що публікуються у провідних світових виданнях. Дослідженням цифрової трансформації присвячені праці таких авторів як-от: В. Жуковська, Л. Калачевська, В. Круглов, Н. Павлішина, А. Харін. Автори свідчать про те, що цифрова трансформація є однією з найважливіших тенденцій нашого часу.

Застосування цифровізації в суспільстві розглядають у своїх працях В. Тогобицька, М. Хаустова. Взаємодію інноваційного розвитку суспільства і цифровізації досліджують Ю. Пасмор, В. Ночвай, І. Кульчицький та інші науковці.

Проблему цифрової трансформації в суспільстві розглядають українські науковці: В. Воронкова, О. Кивлюк, В. Нікітенко, Р. Олексенко, І. Саврас, Н. Фединець, А. Череп, А. Ярошенко тощо.

Постановка завдання. Дослідження потребує розгляду особливостей цифрової трансформації та її впливу на розвиток суспільства. Завданням є аналіз ролі цифрової трансформації у стимулюванні інновацій. Слід проаналізувати етичні та соціальні наслідки впливу цифрової трансформації на людину та суспільство, визначити шляхи запобігання негативним явищам, які пов'язані з застосуванням цифрових технологій в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У суспільстві відбувається зміна способу комунікації. Соціальні мережі створили нові форми спілкування, дозволяючи людям з різних куточків світу об'єднуватися та ділитися інформацією. Також велику популярність нині мають миттєві повідомлення, які зробили спілкування більш доступним та оперативним. Не менш популярними є відеодзвінки, які перетворили відстань на відносне поняття та дозволяють людям бачити та чути один одного в режимі реального часу.

Цифрова трансформація – це не просто технологічний тренд, а нова ера в історії людства. Вона відкриває перед нами безмежні можливості, але також створює серйозні виклики. Від того, як ми зможемо адаптуватися до цих змін, залежить наше майбутнє. Технології розвиваються з неймовірною швидкістю. Нові гаджети, програми та платформи з'являються щодня, змінюючи наші звички та очікування. Світ став більш взаємопов'язаним завдяки Інтернету. Це створює нові можливості для бізнесу, але також вимагає адаптації до мінливих умов. Цифрові технології дозволяють створювати персоналізований досвід для кожного користувача. Це стосується як соціальних послуг так і дозвілля. На сьогодні головними досягненнями цифрової трансформації є використання штучного інтелекту, що дозволяє здійснювати аналіз великих обсягів даних, приймати рішення у невизначених ситуаціях, саме він змінює всі сфери нашого життя, від медицини до фінансів. Використання штучного інтелекту відкриває нові можливості для автоматизації та управління різними процесами.

Висновки. Інновації є рушійною силою прогресу. Підтримка державою розвитку інновацій буде сприяти становленню України як конкурентоспроможної та процвітаючої країни. А сприяння інноваціям є ключовим фактором успішної цифрової трансформації.

Розвиток інноваційної культури надасть нові можливості для впровадження інноваційних проектів, застосування новітніх технологій сприятиме розвитку зовнішнього партнерства, а розвиток креативного мислення та втілення безперервного навчання сприятиме ефективній діяльності як компаній так і державних організацій в цифрову еру.

Ключові слова: цифрова трансформація, інновації, новітні технології, цифровізація, людина, суспільство, діяльність, сталий розвиток, суспільний прогрес, штучний інтелект.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF DIGITALIZATION IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Olena Chykaló
Inna Simashko

Abstract.

Relevance of the research. Target setting. Researching digital transformation allows us to better understand how the world is changing under the influence of digital technologies. It enables us not only to adapt to new social challenges but also to improve service delivery in education and healthcare, and enhance efficiency in finance and public administration through the use of digital technologies. The accelerated changes we are witnessing today in all spheres of life will continue to impact societal development.

Digital transformation will have an even greater impact on our lives in the future. It will stimulate innovation and contribute to the creation of new products and services that improve people's lives. Research on this topic will help us prepare for these changes and contribute to creating a better future for humanity.

Problem statement. Digital transformation is not only a technological process, but also a social phenomenon that has a profound impact on people's lives. To harness the opportunities of digital transformation for the benefit of society, it is crucial to address the challenges it creates. This requires collaboration at all levels: from governments and businesses to civil society and academia. Research on digital transformation can help us better understand this complex issue and find ways to mitigate its negative aspects.

Analysis of recent research and publications. Recently, the topic of digital transformation has become one of the most relevant in scientific and business spheres. It is a subject of discussions at scientific conferences and seminars, and of research by experts published in leading global journals. The study of digital transformation is the focus of works by authors such as V. Zhukovska, L. Kalachevska, V. Kruglov, N. Pavlishyna, and A. Kharin. These authors indicate that digital transformation is one of the most important trends of our time.

The application of digitalization in society is examined in the works of V. Tohobytska and

M. Khaustova. The interaction between innovative development of society and digitalization is studied by Yu. Pas'mor, V. Nochvai, I. Kulchytskyi, and other scientists.

The problem of digital transformation in society is considered by Ukrainian scientists such as V. Voronkova, O. Kyvliuk, V. Nikitenko, R. Oleksenko, I. Savras, N. Fedynets, A. Cherep, A. Yaroshenko, and others.

Research task. *The research requires examining the specifics of digital transformation and its impact on societal development. The objective is to analyze the role of digital transformation in stimulating innovation. It is necessary to analyze the ethical and social consequences of the impact of digital transformation on individuals and society, and to identify ways to prevent negative phenomena associated with the use of digital technologies in society.*

Main material presentation. *Society is experiencing a change in the way we communicate. Social networks have created new forms of communication, allowing people from different corners of the world to connect and share information. Instant messaging has also gained immense popularity, making communication more accessible and efficient. Video calls have made distance a relative concept, allowing people to see and hear each other in real-time.*

Digital transformation is not just a technological trend, but a new era in human history. It opens up limitless opportunities, but also creates serious challenges. Our future depends on how well we can adapt to these changes. Technologies are developing at an incredible pace. New gadgets, programs, and platforms appear daily, changing our habits and expectations. The world has become more interconnected thanks to the Internet. This creates new opportunities for business, but also requires adaptation to changing conditions. Digital technologies enable the creation of personalized experiences for each user. This applies to both social services and leisure activities. Today, the main achievements of digital transformation include the use of artificial intelligence, which allows for the analysis of large volumes of data and decision-making in uncertain situations. It is changing all areas of our lives, from medicine to finance. The use of artificial intelligence opens up new opportunities for automation and the management of various processes.

Conclusions. *Innovations are the driving force of progress. State support for the development of innovations will contribute to the establishment of Ukraine as a competitive and prosperous country. And promoting innovation is a key factor in successful digital transformation.*

The development of an innovation culture will provide new opportunities for the implementation of innovative projects, the application of the latest technologies will contribute to the development of external partnerships, and the development of creative thinking and the implementation of continuous learning will contribute to the effective operation of both companies and government organizations in the digital age.

Keywords: *Digital transformation, Innovations, novel technologies, Digitalization, Human, Society, Activity, Sustainable development, Social progress, Artificial intelligence.*

Актуальність теми дослідження. Дослідження цифрової трансформації дозволяє нам краще зрозуміти, як змінюється світ під впливом цифрових технологій. Це дає можливість не лише адаптуватися до нових суспільних викликів, але й із застосуванням цифрових технологій покращити надання послуг у сфері освіти й охорони здоров'я, підвищити ефективність діяльності у сфері фінансів, державного управління. Прискорені зміни, які ми спостерігаємо сьогодні в усіх сферах життя будуть впливати й надалі на розвиток суспільства.

Цифрова трансформація буде мати ще більший вплив на наше життя в майбутньому. Цифрова трансформація стане стимулом інновацій та сприятиме створенню нових продуктів та послуг, які покращать життя людей. Дослідження з цієї теми будуть допомагати підготуватися до таких змін та впливати на створення кращого майбутнього для людства.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація є не лише технологічним процесом, але й соціальним феноменом, який має глибокий вплив на життєдіяльність людей. Для того, щоб використовувати можливості цифрової трансформації на благо суспільства, важливо вирішити проблеми, які вона створює. А це вимагає співпраці на всіх рівнях: від урядів та бізнесу до громадянського суспільства та академічних кіл.

Дослідження цифрової трансформації може допомогти нам краще зрозуміти цю складну проблему та знайти шляхи вирішення її негативних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом тема цифрової трансформації стала однією з найактуальніших у науковій та діловій сферах. Вона є темою обговорень, які відбуваються на наукових конференціях та семінарах, досліджень фахівців, що публікуються у провідних світових виданнях. Дослідженням цифрової трансформації присвячені праці таких авторів як-от: В. Жуковська, Л. Калачевська, В. Круглов, Н. Павлішина, А. Харін. Автори свідчать про те, що цифрова трансформація є однією з

найважливіших тенденцій нашого часу.

Застосування цифровізації в суспільстві розглядають у своїх працях А. Колот, В. Тогобицька, М. Хаустова. Взаємодію інноваційного розвитку суспільства і цифровізації досліджують І. Кульчицький, В. Ночвай, Ю. Пасмор та інші науковці.

Проблему цифрової трансформації в суспільстві розглядають українські науковці: В. Воронкова, О. Кивлюк, В. Нікітенко, Р. Олексенко, І. Саврас, Н. Фединець, А. Череп, А. Ярошенко тощо.

Постановка завдання. Дослідження потребує розгляду особливостей цифрової трансформації та її впливу на розвиток суспільства. Завданням є аналіз ролі цифрової трансформації у стимулюванні інновацій. Слід проаналізувати етичні та соціальні наслідки впливу цифрової трансформації на людину та суспільство, визначити шляхи запобігання негативним явищам, які пов'язані з застосуванням цифрових технологій в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація суспільства, використання інноваційних технологій є глобальним явищем сучасної цивілізації. З накопиченням великого обсягу даних постає проблема збору, накопичення, обробки, зберігання та передачі інформації. Застосування інформаційних технологій позитивно впливає на науково-технічний розвиток, відбувається інтелектуалізація всіх видів діяльності людини. Використання сучасних інноваційних та інформаційних технологій дозволяє вдосконалювати механізми державного управління, сприяє гуманізації та демократизації суспільства, підвищує добробут населення. Рушійною силою розвитку сучасного суспільства є сучасні інновації та інформаційні технології.

Термін цифрова трансформація стосується змін, пов'язаних із застосуванням цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Це може включати бізнес-процеси, організаційну та управлінську структуру, культуру, а також безпосередньо системи та операції, в яких задіяні та виконують відповідні ролі люди.

Цифрова трансформація є всеосяжним процесом, який охоплює всі аспекти суспільства, від способу ведення бізнесу до нашої взаємодії один з одним. Вона ґрунтується на використанні цифрових технологій для створення нових можливостей та покращення існуючих процесів. Засновник і головний виконавчий директор Agile Elephant Девід Террар зазначає, що "цифрова трансформація" є процесом переходу до нових способів роботи і мислення з використанням цифрових, соціальних, мобільних і нових технологій та включає зміну мислення керівництва, заохочення інновацій і нових бізнес-моделей, оцифровку активів і ширше використання технологій для поліпшення досвіду співробітників, клієнтів, постачальників, партнерів і зацікавлених сторін [1].

За останні десятиліття цифрові технології швидко розвивалися та масштабувалися. Широке поширення мережі Інтернет, доступність різних типів пристроїв, розвиток цифрових платформ, запуск соціальних мереж і додатків спричинили появу покоління "міленіалів", тобто тих, хто народився на зламі століть і зростає протягом цього періоду. Сучасні молоді люди майже не представляють свого життя без цифрових технологій, активно використовують їх у повсякденному житті, освоюють нові функціональні можливості та пристосовуються до нових реалій суспільства.

Ці члени суспільства стали головною рушійною силою цифрового розвитку трансформацій в бізнесі та суспільстві, завдяки їхнім вмінням відбувається поєднання онлайн та офлайн комунікацій, швидке отримання цифрових навичок, вправність роботи з базами даних, інтегрування технологій, продуктів та систем в усі сфери життя. Сучасна молодь наполягає на нових вимогах до товарів, послуг чи ідей, бажає все більше інноваційних продуктів. Моніторинг та аналіз клієнтів, потреб та очікувань глобальними технологічними корпораціями сприяє дослідженням та розробці нових продуктів і цифрових рішень, які поступово заповнюють усі сфери життя. Цифрова трансформація все більше впливає на різні аспекти нашого повсякденного життя, це стосується купівлі продуктів онлайн, оплати проїзду громадським транспортом тощо.

На сьогодні цифрова трансформація, охоплює всі сфери життя людини, спричиняє значні зміни як у повсякденних рутинних справах так і в професійній діяльності, комунікації. У суспільстві відбувається зміна способу комунікації. Соціальні мережі створили нові форми спілкування, дозволяючи людям з різних куточків світу об'єднуватися та ділитися інформацією. Також велику популярність нині мають миттєві повідомлення, які зробили спілкування більш доступним та оперативним. Не менш популярними є відеодзвінки, які

перетворили відстань на відносне поняття та дозволяють людям бачити та чути один одного в режимі реального часу.

Усім давно відома мережа Інтернет надає людині необмежений доступ до отримання знань з будь-якої теми. Існує безліч онлайн-бібліотек та архівів, які надають необхідну інформацію, а завдяки пошуковим системам стало можливим швидко її знаходження. Застосування інформаційних технологій дозволяє людині працювати з будь-якого місця, де є інтернет. У наш час дуже зручно, що в Україні розвинуте онлайн-навчання, яке розширює можливості здобуття знань та навичок. Завдяки онлайн-магазинам зручно здійснювати покупки, також найбільш затребуваним на сьогоднішній день є використання мобільних платежів, які спростили процес оплати товарів та послуг. Використання персоналізованої реклами дозволяє отримувати пропозиції, які відповідають індивідуальним потребам. Не менш важливим є можливість перевірки стану здоров'я завдяки мобільним додаткам для здоров'я, які, в свою чергу, допомагають відстежувати фізичну активність, харчування та інші показники здоров'я людини. Дедалі більше на просторах інтернету можна зустріти стримінгові сервіси, які дозволяють дивитися фільми та серіали в будь-який час. Онлайн-ігри це найбільш захопливий світ, де межі фантазії обмежені лише власною уявою. Саме вони об'єднують людей з різних країн для захопливої подорожі в онлайн просторі. Віртуальна реальність найпопулярніша технологія, яка створює ілюзію повного занурення у штучно створений світ. За допомогою спеціальних пристроїв користувач може взаємодіяти з віртуальним середовищем, бачити його в тривимірному просторі та відчувати себе його частиною, що відкриває нові можливості для навчання та дозвілля. Використання інформаційних технологій також має певні ризики для людини. Нажаль з розвитком інформаційних технологій стає необхідністю посилення кібербезпеки для захисту інформації. Спостерігається інформаційна перевантаженість, коли людина постійно оточена різноманітними джерелами інформації: соціальні мережі, новини, електронна пошта, месенджери тощо, де їй стає все складніше обирати корисну інформацію.

Необхідно зазначити, що хоча в наш час більша частина людей користується новітніми технологіями, але все ж таки є люди які нажаль не мають доступ до технологій, це створює цифрову "нерівність", де одні члени суспільства мають доступ до сучасних цифрових технологій – комп'ютерів, інтернету, а інші такого доступу не мають. Це не просто різниця в технічних можливостях, а й значна перешкода для рівного доступу до освіти, роботи, інформації та інших соціальних благ.

Для інноваційного суспільства пошук, розробка та впровадження інновацій є невід'ємною частиною повсякденного життя. Воно не просто пасивно приймає нові ідеї, але й активно їх генерує на різних рівнях. Швидкість адаптації до змін та впровадження нових знань є основним рушієм його розвитку. Таке суспільство характеризується високою динамічністю та стійкістю, але при цьому ставить пріоритетом безпеку та добробут людини [2, с. 15]. У праці "Соціальна логіка" Р. Тард зазначає, що індикатором суспільного прогресу виступають винаходи і нововведення, які розрізняються тим, що винахід – це щось принципово нове (продукт, артефакт), а нововведення – це процес освоєння винаходу [2, с. 149]. Сьогодні інноваційне суспільство не є лише метою, застосування інформаційних технологій сприяє процесу постійного розвитку суспільства. Це суспільство, яке здатне адаптуватися до змін, створювати нові можливості та покращувати життя людей.

Розглядаючи інноваційний розвиток суспільства як спосіб функціонування соціальних систем, при якому тенденції впровадження нових ідей, технологій, норм і цінностей в усіх сферах суспільного життя переважають над протилежними тенденціями збереження існуючого стану, можна констатувати, що інноваційна діяльність в масштабах інтересів як окремих індивідів, так і суспільства та держави в цілому слугує вирішенню багаточисленних соціальних, зокрема морально-етичних, проблем [3, с. 15-16].

Стрімкий розвиток інновацій безумовно має свої переваги. Застосування інновацій сприяє створенню нових робочих місць, підвищує продуктивність праці та економічне зростання. Підприємства, які впроваджують інновації стають більш конкурентоспроможними на ринку праці, мають більші шанси досягти успіху на глобальному ринку. Як підкреслюють Х. Махмудов, В. Чухліб: "застосування цифрових технологій передбачає наявність легкого доступу до необхідних ресурсів, а також можливість працювати у віддаленому режимі, що призводить до підвищення продуктивності праці" [4, с. 20].

Інновації призводять до створення нових технологій, які здатні полегшувати життя людей та вирішувати глобальні проблеми. Вони можуть сприяти вирішенню соціальних проблем у сфері охорони здоров'я, освіти, комунікації. Але, водночас, застосування інновацій вимагає значних інвестицій, варто зазначити що, майже всі передові технології та нові підходи до бізнесу, зазвичай потребують значних фінансових вкладень. Недостатньо чітка державна політика в цій сфері гальмує розвиток інновацій. Існує проблема нестачі фахівців, кваліфікованих кадрів, що також негативно позначається на розвитку інновацій. Як зазначають І. Саврас та Н. Фединець, “при цифровій трансформації важливою є проблема узгодженості інновацій та управління ризиками, що потребує прийняття оптимальних управлінських рішень у цьому напрямку” [5, с. 113].

Цифрова трансформація – це не просто технологічний тренд, а нова ера в історії людства. Вона відкриває перед нами безмежні можливості, але також створює серйозні виклики. Від того, як ми зможемо адаптуватися до цих змін, залежить наше майбутнє. Технології розвиваються з неймовірною швидкістю. Нові гаджети, програми та платформи з'являються щодня, змінюючи наші звички та очікування. Світ став більш взаємопов'язаним завдяки Інтернету. Це створює нові можливості для бізнесу, але також вимагає адаптації до мінливих умов. Цифрові технології дозволяють створювати персоналізований досвід для кожного користувача. Це стосується як соціальних послуг так і дозвілля. На сьогодні головними досягненнями цифрової трансформації є використання штучного інтелекту, що дозволяє здійснювати аналіз великих обсягів даних, приймати рішення у невизначених ситуаціях, саме він змінює всі сфери нашого життя, від медицини до фінансів. Використання штучного інтелекту відкриває нові можливості для автоматизації та управління різними процесами.

Але також використання новітніх цифрових технологій, таких як штучний інтелект, створені соціальні мережі не лише надають доступ до інформації, але й при цьому змінюють конструкти мислення, що призводить до змін у свідомості до сприйняття інформації людиною, яка засвоює нову реальність. Дослідники віртуальної реальності зазначають, що подальші дослідження у сфері розвитку штучного інтелекту повинні включати як аналіз нових відкриттів у сфері розвитку нейромереж так і дослідження з когнітивної психології [7]. “У процесі переходу від індустріального до інформаційного суспільства” підкреслює А. Сакун, “технології розширюють можливості мислення”, але все активніше необхідно розвивати творчі здібності людини, активізувати її мислення, пам'ять, увагу [6, с. 116]. Новітні мережеві послуги надають доступ до обчислювальних ресурсів і програмного забезпечення через Інтернет, що робить технології доступнішими для всіх. Аналіз великих баз даних з використанням цифрових технологій дозволить виявляти закономірності, прогнозувати тенденції та приймати більш обґрунтовані рішення у різних ситуаціях.

Для успішного розвитку інновацій необхідно створювати сприятливе середовище, а це передбачає створення інфраструктури, яка б підтримувала розвиток нових ідей, забезпечувала доступне фінансування для інноваційних проєктів, важливою складовою є захист інтелектуальної власності та вдосконалення законодавства у сфері інноваційної діяльності. Конкурентоспроможна освіта та підтримка наукових досліджень є запорукою появи нових ідей та їх втілення в життя. Висококваліфіковані фахівці є рушійною силою інноваційного розвитку. Не менш важливим аспектом є створення сприятливих умов для підприємницької діяльності. Як свідчить практика малі та середні підприємства є рушійною силою інновацій. Підтримка їхньої діяльності, спрощення процедур реєстрації бізнесу та доступ до фінансування сприятимуть розвитку інноваційного підприємництва. Співпраця на міжнародному рівні, обмін досвідом, технологіями та знаннями з фахівцями з інших країн також дозволяє пришвидшити процес інноваційного розвитку суспільства та отримати доступ до нових ринків. Слід формувати культуру інновацій, важливо виховувати в суспільстві відкритість до нових ідей, готовність до змін та мотивувати молодь постійно вдосконалюватися. А це передбачає зміну мислення, заохочення креативності та підтримку ініціатив.

Оскільки цифрові технології все більше проникають в усі сфери нашого життя та змінюють наше суспільство, стає вкрай важливим забезпечити умови, щоб ці трансформаційні зміни відбувалися стабільно. Зрештою, вибір, який ми робимо у сфері цифровізації, може або посилити погіршення навколишнього середовища та соціальну нерівність, або стати каталізатором позитивних змін. Стійка цифровізація всіх сфер

суспільного життя не повинна здійснювати негативний вплив на стан екології та здоров'я людей. Стала цифровізація – це компас, який спрямовує нас у майбутнє, де технології розширюють можливості суспільства й мінімізують вплив на навколишнє середовище. Якщо орієнтуватися на позитивні екологічні практики в наших цифрових починаннях, ми зможемо забезпечити не лише справедливий розподіл благ, але й зменшити небажаний екологічний вплив на планету, що зрештою призведе до кращої якості життя для всіх.

У сфері сталої цифрової трансформації є два основні аспекти: перший – цифровізація для сталого розвитку наголошує на активній розробці та використанні цифрових інструментів для досягнення екологічних цілей, використовуючи потенціал технологій для сприяння позитивним результатам як для навколишнього середовища, так і для його мешканців. Другий – стала цифровізація передбачає заохочення розробок та використання технологій з урахуванням екологічної стійкості. Це буде гарантом того, що технологічний прогрес надасть пріоритет етичним міркуванням і екологічній стійкості протягом усього життєвого циклу інновації. Цифровий прогрес має здійснюватися з урахуванням сталого розвитку, і наші пошуки екологічної стійкості можуть бути значно посилені.

Враховуючи швидкий прогрес цифрових технологій, потреби та бажання суспільства постійно змінюються. Це визначає важливість впровадження інноваційних інструментів управління маркетингом у бізнес-процеси, компанії для вирішення проблем пов'язаних з підтримкою власної успішної діяльності застосовують новітні інновації.

Висновки. Інновації є рушійною силою прогресу. Підтримка державою розвитку інновацій буде сприяти становленню України як конкурентоспроможної та процвітаючої країни. А сприяння інноваціям є ключовим фактором успішної цифрової трансформації.

Розвиток інноваційної культури надасть нові можливості для впровадження інноваційних проєктів, застосування новітніх технологій сприятиме розвитку зовнішнього партнерства, а розвиток креативного мислення та втілення безперервного навчання сприятиме ефективній діяльності як компаній так і державних організацій у цифрову еру.

Список використаних джерел:

1. *What is Digital Transformation?* Theagileelephant.com. website. Available from : <<http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation>> [24 March 2025].
2. Клімова, ГП 2015. *Інноваційне суспільство – новий історичний етап цивілізаційного розвитку. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні*. Монографія, за ред.: Ю.Є. Атаманової, Г.П. Клімової, Харків, 452 с.
3. Клімова, ГП 2019. 'Інноваційне суспільство як імператив сучасності'. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві : *матеріали II Інтернет-конф.* Харків, с. 147-153.
4. Махмудов, Х & Чухліб В 2022. 'Вплив цифрових технологій на ефективність управління персоналом'. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № (4 (32), с. 17-26.
5. Саврас, ІЗ & Фединець, НІ 2023. 'Цифровізація та інноваційний розвиток підприємства: тенденції, проблеми та перспективи'. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. Львів, № 74, с. 108-114.
6. Сакун, АВ 2014. 'Мислення в еволюції соціального буття: контент інформації та знання'. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Київ, № 1 (32), с. 112-117.
7. Сікора, ЯБ & Яценко, ОІ & Погребняк, МГ 2024. 'Віртуальна реальність як інструмент адаптивного навчання в цифровому освітньому середовищі'. *Академічні візії*. Київ, № 28, с. 1-12.

References:

1. *What is Digital Transformation?* Theagileelephant.com. website. Available from : <<http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation>> [24 March 2025].
2. Klimova, HP 2015. *Innovatsiine suspilstvo – novyi istorychnyi etap tsyvilizatsiinoho rozvytku. Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini (Innovative society – a new historical stage of civilizational development. Conceptual foundations of the formation of an innovative society in Ukraine)*. Monohrafiia, za red.: Yu.Ie. Atamanovoi, H.P. Klimovoi, Kharkiv, 452 s.
3. Klimova, HP 2019. 'Innovatsiine suspilstvo yak imperatyv suchasnosti (Innovative society as an imperative of modernity)'. *Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsiinomu suspilstvi : materialy II Internet-konf.* Kharkiv, s. 147-153.
4. Makhmudov, Kh & Chukhlib V 2022. 'Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na efektyvnist upravlinnia personalom (The Impact of Digital Technologies on the Efficiency of Personnel Management)'. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. № (4 (32), s. 17-26.
5. Savras, IZ & Fedynets, NI 2023. 'Tsyfrovizatsiia ta innovatsiinyi rozvytok pidpriemstva: tendentsii, problemy ta perspektyvy (Digitalization and Innovative Development of Enterprise: Trends, Problems and

- Prospects)'. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. Lviv, № 74, s. 108-114.
6. Sakun, AV 2014. 'Myslennia v evoliutsii sotsialnoho buttia: kontent informatsii ta znannia (Thinking in the evolution of social being: content of information and knowledge)'. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*. Kyiv, № 1 (32), s. 112-117.
7. Sikora, YaB & Yatsenko, OI & Pohrebniak, MH 2024. 'Virtualna realnist yak instrument adaptivnoho navchannia v tsyfrovomu osvitnomu seredovyschi (Virtual reality as a tool for adaptive learning in a digital educational environment)'. *Akademichni vizii*. Kyiv, № 28, s. 1-12.

Прорецензовано / Reviewed

18.03.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

01.04.2025

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-11

УДК 821.111(73)-31"19".09:159.937.52:316.75

**КАТЕГОРІЯ СЛІПОТИ В ДОСЛІДНИЦЬКОМУ РЕЦЕПТИВНОМУ ДОСВІДІ
(НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЕЛЕОНОР ПОРТЕР “СВІТАНОК”)**

**У. В. Жорнокуй
Н. А. Коваленко
Л. Б. Покотило**

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У статті досліджується категорія сліпоти в історико-культурному, філософському та літературному аспектах на прикладі маловідомого в українському літературознавстві роману Елеонор Портер “Світанок”. **Актуальність теми** зумовлена потребою у переосмисленні рецептивного досвіду, який історично підпадає під вплив зороцентризму, що, у свою чергу, сприяло дегуманізації образу незрячого в культурному дискурсі, що поглиблюється і лакунарністю досліджень не тільки зі студій інфвалідності, а й аналізу цієї категорії у певних прозових зразках.

Постановка проблеми. Поставлена для вирішення дослідницька проблема полягає у виявленні репрезентаційних моделей зображення незрячих персонажів, які зводяться до компенсаторного принципу, маргіналізації та редукції досвіду сліпоти до метафоричної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі проаналізовано попередні дослідження, які стосуються сліпоти як культурного феномена (зокрема, у межах *disability studies* (студії з інвалідності), наративної антропології та квір-теорії), що дозволило окреслити наукову лакуну у вивченні роману “Світанок” та актуалізувати потребу у нових підходах. Серед дослідників, які інтерпретували сліпоту у згаданому ключі, виділяємо Дж. Клідж, К. Ленґ, Дж. Віджаян, Д. Мітчелл, С. Снайдер тощо, роботи яких є знаковими у контексті досліджень інвалідності. Проте ключовими у розрізі дослідницької рецепції категорії сліпоти залишаються праці К. Джерніґана.

Постановка завдання. Категорія сліпоти є лакунарною в розрізі рецептивного дослідницького висвітлення, тому основне завдання полягає у виявленні нових інтерпретаційних стратегій осмислення категорії сліпоти як форми інакшості, що не зводиться до символізму, а розкривається через антропологічну, соціокультурну, емоційну та моральну перспективи.

Виклад основного матеріалу. У центрі дослідження – концептосфера сліпоти як міждисциплінарна категорія, що виявляє себе не лише в межах естетичного образу, а й як соціокультурний, етичний та філософський маркер часу. Сліпота трактується у дослідженні як особлива форма пізнання світу, яка кидає виклик домінантному зороцентризму західної культури. Через призму наративного, історико-порівняльного, психологічного та герменевтичного аналізу розглядаються основні моделі репрезентації незрячих у літературі, зокрема у романі Елеонор Портер “Світанок” (англ. Dawn).

Аналізуючи роман, авторка дослідження акцентує увагу на символічному навантаженні образу втрати зору як екзистенційного перелому в житті головного героя, що позначає не стільки фізичну втрату функції, скільки здобуття нового способу бачення себе, інших і світу. У творі Портер сліпота не є винятково трагедією – вона перетворюється на засіб пізнання, саморефлексії й внутрішнього зростання. Герой не лише адаптується до нової реальності, а й проходить глибоку трансформацію, у якій втрата фізичного зору супроводжується набуттям моральної, духовної і соціальної зрячості.

Ключовими у творі стають мотиви ескапізму (втеча в себе, втеча в ізоляцію, втеча від суспільного погляду), подолання соціальної маргіналізації та подолання внутрішнього спротиву. Це дає змогу говорити про образ незрячого героя не лише як про “інакшого”, але як про носія альтернативної форми досвіду, що кинутий у простір непорозуміння, але зрештою долає межі самотності через прийняття ідентичності.

Висновки. Було наголошено на необхідності зміни рецептивного підходу до зображення сліпоти в літературі, перегляду традиційних канонів репрезентації та розширення наукової уваги до творів, які раніше не входили до академічного обігу, зокрема до роману “Світанок”. Стаття демонструє потенціал дослідження сліпоти як концептуально складної категорії, що репрезентує нові смислові горизонти в гуманітарних науках.

Ключові слова: дегуманізація, ескапізм, зороцентризм, категорія сліпоти, компенсаторний принцип, міждисциплінарні дослідження, мотив, репрезентація незрячих, рецептивний дослідницький досвід, роман “Світанок” Е. Портер.

THE CATEGORY OF BLINDNESS IN THE RECEPTIVE RESEARCH EXPERIENCE (BASED ON ELEONOR PORTER’S NOVEL “DAWN”)

Uliana Zhornokui
Natalya Kovalenko
Lidiia Pokotylo

Abstract.

Relevance of the research. The article explores the category of blindness from historical, cultural, philosophical, and literary perspectives, using the example of Eleanor Porter’s lesser-known novel “Dawn”, which has not yet been widely studied in Ukrainian literary scholarship. The relevance of this topic lies in the urgent need to reconsider the receptive experience of readers, which has historically been shaped by the dominance of Western ocularcentrism. This dominance has contributed to the dehumanization of blind figures in cultural discourse – an effect further exacerbated by the lack of in-depth analysis in both disability studies and the examination of blindness as a literary category in specific prose texts.

Problem statement. The key research problem addressed in this article is the identification of dominant representational models used to depict blind characters in literature. These models typically reduce blindness to a compensatory mechanism, marginalize the blind subject, and metaphorize the experience of blindness rather than treat it as an embodied and autonomous reality.

Analysis of recent research and publications. The article draws upon previous research that conceptualizes blindness as a cultural phenomenon, particularly within the frameworks of disability studies, narrative anthropology, and queer theory. This review of literature reveals a significant scholarly gap in the study of Dawn and underscores the need for novel critical approaches. Among the scholars who have contributed to the cultural analysis of blindness are J. Kleege, K. Lang, J. Vijayan, D. Mitchell, and S. Snyder – figures whose work is foundational in the field of disability studies. However, it is the writings of K. Jernigan that remain central to the conceptual reception of blindness in the humanities.

Research task. Given the lacunar status of blindness within receptive research paradigms, the primary objective of this study is to develop new interpretative strategies for understanding blindness not merely as a metaphor, but as a distinct mode of otherness. The article proposes to examine this category through anthropological, sociocultural, emotional, and moral lenses.

Main material presentation. At the core of the study is the conceptual field of blindness as an interdisciplinary category that functions not only as an aesthetic image but also as a socio-cultural, ethical, and philosophical marker of its time. In this context, blindness is interpreted as a unique epistemological modality that challenges the dominant visibility of Western thought. Through narrative, historical-comparative, psychological, and hermeneutic analysis, the study examines prevailing models for representing blindness in literature, focusing specifically on Eleanor Porter’s novel “Dawn”.

In analyzing the novel, the author highlights the symbolic function of the protagonist’s vision loss as an existential turning point. This loss is not portrayed merely as a physical impairment, but as the beginning of a transformative process through which the character gains a new mode of perceiving the self, others, and the world. In “Dawn”, blindness is not framed solely as a tragedy; rather, it becomes a medium for self-reflection, inner growth, and the reconfiguration of personal and social vision.

Key motifs in the novel include escapism (manifested as retreat into the self, isolation, or withdrawal from the public gaze), the overcoming of social marginalization, and the internal struggle for identity reconstruction. These thematic elements allow us to view the blind character not simply as “the other,” but as a bearer of an alternative form of experience – an individual cast into a space of misunderstanding, who ultimately overcomes alienation through the acceptance of a new identity.

Conclusions. The study emphasizes the necessity of rethinking receptive approaches to blindness in literature. It calls for a revision of traditional representational canons and advocates for scholarly attention to works that have been historically excluded from academic discourse, such as “Dawn”. The article demonstrates the potential of blindness to function as a conceptually rich category, capable of opening new semantic horizons within the humanities.

Keywords: dehumanization, escapism, ocularcentrism, category of blindness, compensatory principle, interdisciplinary studies, motif, representation of the blind, receptive research experience, Eleanor Porter’s novel “Dawn”.

“...немає сліпоти, а є сліпі, хоч історичний досвід завжди підказував нам, що немає сліпих, а є сліпота в різних її проявах” [4]

Рецептивний дослідницький досвід занадто переоцінює роль зороцентризму у формуванні людиною уявлення про світ, що призвело до певної дегуманізації образів незрячих та самої категорії сліпоти з погляду сучасних студій інвалідності, антропологічних та квір-студій, тому метою статті є аналіз моделей пізнання та трактування категорії сліпоти в літературі та культурі загалом, щоб окреслити можливі перспективи щодо зміни рецептивних орієнтирів з детальнішим. Авторка ставить перед собою завдання розглянути провідні мотиви у висвітленні категорії сліпоти в ході культурно-історичного розвитку та детальніше дослідити концептосферу сліпоти на прикладі роману американської письменниці Елеонор Портер [14]. Для реалізації поставлених цілей звернення до прийомів інтердисциплінарного, порівняльно-історичного, наративного, психологічного та герменевтичного методів вважаємо виправданим, особливо з огляду на рецептивну лакунарність обраної проблеми.

Новизна нашої статті у контексті сучасної наукової парадигми полягає у кількох ключових аспектах, а саме:

1) **Інтердисциплінарний підхід:** Стаття застосовує інтердисциплінарні методи дослідження, включаючи порівняльно-історичний, наративний, психологічний та герменевтичний методи. Це дає змогу комплексно проаналізувати категорію сліпоти не лише в літературному контексті, а й у більш широкому культурно-історичному та соціальному вимірах. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям у науці, де інтеграція різних методів дозволяє отримати повнішу й глибшу картину досліджуваного явища.

2) **Розширення рецептивного досвіду:** авторка розвідки увиразнює необхідність перегляду зороцентричного підходу до розуміння світу, що є інноваційним у рамках сучасних студій інвалідності, що зробить вагомий внесок у ці студії, пропонуючи новий спосіб інтерпретації образів незрячих в літературі.

3) **Аналіз маловідомих літературних творів:** Вибір роману “Світанок” Елеонор Портер, який раніше не був достатньо вивченим в українському літературознавстві, є вагомим внеском у літературну науку, бо не лише розширюється дослідницький рецептивний досвід щодо цього роману, але й сам його розгляд здійснюється через призму сучасних наукових підходів.

4) **Сучасна культурна критика:** У статті авторка порушує ряд важливих питань соціальної адаптації та ідентифікації людей з інвалідністю, що є актуальним у контексті сучасних соціокультурних процесів. Представлений критичний аналіз компенсаторного принципу в зображенні незрячих персонажів вносить нові ідеї в дискурс про нормальність та інакшість.

Ці аспекти демонструють, що наша стаття не тільки заповнює певні наукові лакуни, але й відкриває нові перспективи для дослідження категорії сліпоти у літературі та культурі загалом.

Категорія сліпоти в історико-літературному розрізі зазнала чимало трансформацій з позиції дослідницьких стратегій: когнітивна еволюція – від поклоніння/возвеличення до розряду божественного у період Античності, до, врешті, популярного маслітературного персонажа надприродними можливостями у наш час, що мотивувалося відмінними суспільно-філософськими тенденціями епох і релігійно-когнітивними особливостями у світопізнанні, які нею диктувалися, лектурою автора і власне його біографією.

Вибір для аналізу роману Елеонор Портер – не випадковий: в американській літературі початку ХХ ст. митці звертаються до образу сліпоти, зосереджуючи свою основну увагу на антропологічних вимірах цієї категорії, а також порушуючи проблему адаптації та соціалізації сліпих, особливо тих, хто втратив зір після досягнення зрілості, що розпочинає нову епоху у відтворенні аналізованої категорії. Символізм твору, метафорично відображений у заголовку, полягає у комплексному прийнятті свого стану – не тільки у фізичній, моральній, міжособистісній, а й соціальній ідентифікації.

Проблема актуальності нашої розвідки поглиблюється розширенням рецепції творчості Елеонор Портер, роман якої “Світанок” майже невідомий українському читачеві та досліднику, хоча мистецьки не поступається загальновідомій “Поліанні”. Очевидною є

необхідність систематизації літературних зразків й уніфікації класифікацій текстів з огляду на категорію сліпоти як класифікаційну ознаку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У світі, де глобалізаційні процеси знаходять все ширші прояви в усіх площинах людського життя, явище множинної інтерсуб'єктності, набуваючи нового смислового вираження, актуалізує обрану нами проблему для детального аналізу в рамках даної розвідки. Рецептивний дослідницький досвід занадто переоцінює роль зороцентризму у формуванні людиною уявлення про світ, що призвело до увиразнення компенсаторного принципу в становленні образу незрячого як у літературі, так і культурі загалом.

Досвід незрячих є тією мірою специфічний і відмінний від досвіду звичайних людей, що під час діалогу, як правило, мова йде про взаємодію з Чужим, а не з Іншим, чий переживання і їх мотивація ніколи не будуть знайомі, а отже, зрозумілі зрячому. Це вихідна точка аналізу творів подібної тематики, оскільки у їх основі лежать відмінні шляхи пізнання дійсності. У ситуації сприйняття незрячого як Іншого аналогія як порівняльний метод неспроможна.

Аналіз останніх досліджень. Образ сліпого у світовій літературі не новий, але видається інтерпретаційно проблемним для компаративістики. Ракурс аналізу залежить, насамперед, від фізичного стану митця в офтальмологічному плані: по-перше, зряча людина може лише уявити і створити приблизний образ сліпої людини; по-друге, сліпа від народження людина не в змозі передати особливості цього виміру образами візуального, окоцентричного світу, і навпаки – зрячому ніколи не вдасться повною мірою зрозуміти специфіку світобудови з позиції сліпої людини; по-третє, людина, яка втратила зір у певному віці, створює третю художньо-естетичну модель, яка постає особливим виміром на перетині вищезгаданих. Так чи інакше, категорія окоцентризму, на думку багатьох дослідників [6; 9; 11], визначальна у створенні концептосфери сліпоти та загалом у світогляді зрячої людини.

Розпочнемо з тифлопсихології, у дослідженнях з якої чи не вперше комплексно і ґрунтовно проаналізовано розуміння сліпоти не тільки як фізичної вади, але і психічного явища, що має тенденцію до самовдосконалення через покращення й “загострення” інших відчуттів. Дефіцит зорових вражень у процесі пізнання дійсності компенсується шляхом використання образів інших модальностей.

Кеннет Джерніґан, один із ключових лідерів Національної організації незрячих у США, провівши детальний типологічний аналіз, виділив дев'ять тематичних типів зображення категорії сліпоти у літературі та культурі, а саме:

- сліпота як компенсаторна чи чудодійна сила;
- сліпота як цілковита трагедія;
- сліпота як дурість і безсилля;
- сліпота як невиліковна злочестивість і зло загалом;
- сліпота як досконала чеснота;
- сліпота як покарання за гріх;
- сліпота як ненормальність (цей мотив найчастіше змальовується в контексті бінарної опозиції – зрячість/сліпота –, де одна категорія зі знаком “+”, інша, навпаки, – із залученням негативної концептосфери) або дегуманізація;
- сліпота як очищення;
- і, урешті, сліпота як символ чи алегорія [10].

Погоджуємося з думкою Кеннета Джерніґана, що висвітлення категорії сліпоти через компенсаторний принцип дегуманізує незрячу людину, так як “...it suggests that whatever a blind person may accomplish is not due to his own ability but to some magic inherent in blindness itself. This assumption of compensatory powers removes the blind person at a stroke of the pen from the realm of the normal – the ordinary, everyday world of plain people – and places him in a limbo of abnormality. Whether supernormal or subnormal does not matter – he is without responsibility, without rights, and without society. We have been conned into this view of second-class status long enough. The play is over. We want no more of magic powers and compensations. We want our rights as citizens and human beings – and we intend to have them!” [10]. Переконані, письменники в намаганні змалювання сліпого персонажа як Іншого, навпаки, позбавляють його можливості соціалізуватися на рівні зі зрячими людьми: “But more often than not, being blind in literature means the complete loss of personal, sexual, and political power” [7].

Власне, подібне змалювання у котре доводить, що зороцентризм – домінанта формування світогляду, набуття досвіду чи формування ідентичності.

Помилково оминати увагою зображення духовної сліпоти, і, власне саме цей мотив є достатньо розповсюдженим у літературі й мистецтві, що і пояснює його рецептивну популярність серед дослідників. Хоча вкрай мало розвідок, які б аналізували перехід між категоріями духовної і фізичної сліпоти (наприклад, саме духовна незрячість спричиняє епідемію фізичної сліпоти у творі Жозе Сарамаго “Сліпота”).

У контексті рецептивного аналізу варто окремо зупинитися на праці Девіда Мітчелла та Шерон Снайдер “Тіло та фізичні відмінності: Дискурси інвалідності в гуманітарних науках” [13], які вважають, що категорія інвалідності є наративним прийомом у художній літературі, що, надаючи творам динамічності, увиразнює поняття “нормальності” у творах (“Rosemarie Garland Thompson coined the term “normate” to describe an idealized position that has dominance and authority in society” [15]). Вони окреслили кілька етапів цього процесу. По-перше, інвалідність вимагає пояснення, відкриваючи наративний акт; потім – пропонують пояснення причин і наслідків інвалідності; далі – “переносять” з периферії та централізують її; і, нарешті, вони лікують, реабілітують або усувають певним чином відхилення, “відновлюючи” світопорядку. Д. Мітчелла і Ш. Снайдер називають цю теорію “наративним протезуванням”, оскільки в таких дискурсах категорія інвалідності використовується як місток між сюжетно-композиційними лініями. У такий спосіб вони демонструють, що “...disability which initially seemed marginal is actually pervasive and does significant cultural work” [15].

Ця робота надихнула і стала своєрідним поштовхом для письменників з певною формою інвалідності для відображення свого життя яким воно є.

У дослідженнях “disabled studies” все частіше категорію сліпоти не виносять за культурно-суспільні межі, а, навпаки, простежується тенденція до повернення їх в рамки “нормальності”. Оскільки компенсаторність у трактуванні незрячого позбавляла його можливості стати повноправним членом суспільства, не давала змоги для повноцінної ідентифікації й участі у житті середовища, у якому він знаходиться. Серед дослідників, які інтерпретували сліпоту у згаданому ключі, виділяємо Дж. Клідж [11], К. Ленг [12], роботи яких є знаковими у контексті досліджень інвалідності.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, ми переконані, що категорію сліпоти як форму інвалідності важливо досліджувати у літературних творах комплексно, як всередині, так і поза традиційним літературним каноном, у історично-рецептивному розрізі. “Blindness as a topic or a metaphor has also been a source of fascination for writers, dramatists and myth-makers working with many different oral and narrative forms across the ages” [8]. Культурно-мистецькі типи зображення і перспективи аналізованої категорії представляють відмінне розуміння структури, жанру та форми нарації. Тому звернення до порівняльно-історичного методу вважаємо виправданим, оскільки, щоб змінити інтерпретативний напрям досліджень сліпоти варто проаналізувати цю категорію в ході культурно-історичного розвитку, щоб зрозуміти виправданість/невиправданість певних поглядів задля формування нового, “свіжого” інтерпретативного підходу до цієї проблеми.

По-друге, оскільки у представленій вашій увазі розвідці відправною точкою стало розуміння політики, етики та естетики як фундаментально переплетених, пов’язаних через концепцію репрезентації, то інтердисциплінарним метод дає змогу висвітлити категорію сліпоти комплексно, оскільки суспільство у всіх його проявах, культура і література в цьому ракурсі взаємопоєднані, а, отже, і взаємовпливи є причинно-наслідковими, а часто – дослідження в одній сфері допомагають компенсувати в іншій. “The interdisciplinary that characterises disability studies allows for a variety of methodologies and approaches to be applied to the study of disability and this expands the field. Some of these include narratives of disability, analysis of representations of disability in literature, in arts, in law and media, challenging the absence of researches on disability in the academia, and writing or rewriting histories of disability” [15].

По-третє, спосіб висвітлення категорії сліпоти, як буде далі проаналізовано, в українській та американській літературі кінця XIX – початку XX століть відрізняється, що, насамперед, зумовлено відмінними суспільно-історичними процесами обидвох країн. “Культурні історії визначають форму наших індивідуальних наративів. Люди усвідомлюють власне життя через історії – як через культурні, так й через особисті наративи, котрі вони

будують на базі культурних зразків. Інакше кажучи, до якої культури ми б не належали, її нарлативи впливають на нас, спонукаючи приписувати певне значення деяким життєвим подіям” [5]. Таким чином, загальне формування концептосфери аналізованої категорії зумовлене специфікою культурних, історичних та суспільних особливостей часів, коли жила і творила Елеонор Портер, тому нарлативний метод, використаний у даній розвідці, дасть змогу глибше й цілісно її розкрити.

По-четверте, оскільки “...художня література XIX століття з особливою гостротою і наполегливістю ставила проблеми ідейно-етичного ества людини, моральної відповідальності особи, пред’являла людині вищі етичні вимоги, не допускаючи знижок і компромісів” [2], тому звернення Елеонор Портер до прийомів психологічного методу зрозуміле. Виразно притаманне кільком персонажам аналізованого роману “Світанок” згаданої письменниці бажання ескапізму, виявне у кількох площинах – втеча від себе і прийняття своєї хвороби, соціальна втеча в широкому і вузькому розуміннях, і екзистенційний ескапізм – зумовлюють необхідність аналізу цього явища через призму психологічного методу. Аналіз особливостей зображення письменницею емоційного стану на різних стадіях втрати зору основним персонажем, батькове затворництво як наслідок затяжної моральної травми після втрати близьких йому людей – дружини та старших синів – та, в кінці кінців, катарсис батька через прийняття синові сліпоти також стали предметом аналізу з психологічного ракурсу.

Врешті, беручи до уваги, що у тексті будь-якого твору багато прихованого підтексту, то доцільним є звернення до прийомів герменевтичного методу, які дозволяють розкрити суть додаткових смислів для комплексного розуміння тексту як полісемантичної структури й авторської інтенції, не виражених експліцитно. Герменевтичний метод в рамках даного дослідження є і “...практика і, за певних обставин, теорія інтерпретації буття, котру автор репрезентує в художньому літературному творі, а реципієнт пізнає через цей твір. У вузькому – це практика і теорія інтерпретації явищ літератури, виражена у літературних творах” [1].

Висновки. Стаття підкреслює важливість переосмислення концепту сліпоти в культурі та літературі, відзначаючи значний вплив зороцентризму на формування негативних стереотипів щодо незрячих. У цьому контексті, авторка звертає увагу на дегуманізацію незрячих через їхню маргіналізацію та виключення з основного дискурсу.

Перспективи подальших досліджень включають, насамперед, можливість розширення міждисциплінарного підходу. Для глибшого розуміння концепту сліпоти варто застосовувати одночасно методи антропології, квір-студій, соціології та культурології, що дасть змогу представити категорію сліпоти комплексно, сформувавши нові інтерпретаційні рамки, які враховуватимуть різноманітні аспекти людського досвіду.

По-друге, подальші дослідження сліпоти можуть включати аналіз її репрезентації в різних формах мистецтва, таких як кіно, театр, візуальне мистецтво та музика. Це допоможе зрозуміти, як сліпота проявляється та інтерпретується в різних культурних контекстах з одного боку. З іншого ж необхідно залучати більше національних літератур у контексті дослідження аналізованої категорії. Це може розкрити унікальні національні або регіональні особливості трактування сліпоти.

Вивчення соціальних наслідків, по-третє, дасть змогу продемонструвати як суспільні структури і політики впливають на життя незрячих людей, враховуючи їхній досвід як культурний та соціальний феномен. У майбутніх дослідженнях варто також звернути увагу на етичні аспекти впровадження новітніх технологій, що впливають на життя незрячих, а також на те, як ці технології змінюють наше розуміння сліпоти.

Загалом, дослідження цієї теми відкриває широкі можливості для розвитку гуманітарних наук, пропонуючи нові підходи до вивчення культури і літератури, які можуть сприяти інклюзивності та різноманітності у розумінні людського досвіду.

Зважаючи на глибину аналізованої проблеми, її висвітлення авторкою задля окреслення значного кола майбутніх перспектив досліджень та очевидну необхідність систематизації літературних зразків й уніфікації класифікацій текстів, де категорія сліпоти – ключова, вважаємо цю тему значущою для заповнення існуючої лакуни у вітчизняному літературознавстві на сучасному етапі. Більше того, проблема актуальність нашої розвідки поглиблюється розширенням рецепції творчості Елеонор Портер, роман “Світанок” якої майже не знайомий українському читачеві та досліднику.

Список використаних джерел:

1. Іванишин, П 2021. *Літературна герменевтика: освоєння і розширення семантики терміна*. Доступно: <<http://dontsov-nic.com.ua/literaturna-hermenevtyka-osvoieniia-i-rozshyrennia-semantyky-termina/>>. [29 Січень 2025].
2. Козубенко, Л 2019. 'Явище психологізму в художній літературі'. *Теоретична і дидактична філологія. Серія "Філологія"*, вип. 29, с. 23-30.
3. Пітерська, ОВ 2020. 'Мотив сліпоти в романі Елеонор Портер "Світанок"'. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: збірник*. Вип. 33, с. 77-80.
4. Сарамого, Ж 2013. *Сліпота: роман*. Пер. з португ. В. Й. Шовкуна. Харків: Фоліо.
5. Чепелева, Н 2015. *Текст і читач: посібник*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 124 с.
6. Barasch, M 2001. *Blindness: The history of a mental image in Western thought*. London, New York: Routledge, 288 p.
7. Dandapath, D 2019. Blindness in English Literature. Available from : <<https://bpa.org.in/blindness-in-english-literature/>> [29 Березень 2025].
8. Hall, A 2016. *Literature and Disability*. New-York: Routledge, 185 p.
9. Hammer, G 2019. *Blindness through the looking glass: the performance of blindness, gender, and the sensory body*. Michigan: University of Michigan Press, 220 p.
10. Jernigan, K 1974. Blindness: Is Literature Against Us?: An Address Delivered at the Banquet of the Annual Convention. Chicago, July 3. Available from : <<https://nfb.org/images/nfb/publications/convent/banque74.htm>>. [29 March 2025].
11. Kleege, G 2018. *More than meets the eye: what blindness brings to art*. London : Oxford University Press, 176 p.
12. Leng, K 2019. 'Historicising "Compulsory Able-bodiedness": The history of sexology meets Queer Disability Studies...'. *Gender & History*, 31 (2), 319–333. doi:10.1111/1468-0424.12428.
13. Mitchell, DT & Snyder, SL 1997. *The Body and Physical Difference: Discourses of Disability in the Humanities*. University of Michigan Press.
14. Porter, EH 1919. *Dawn*. Available from: <<https://www.gutenberg.org/ebooks/5874>>. [29 March 2025].
15. Vijayan, G 2021. 'Disability Studies: A Path Breaking Approach in Literature'. *The Creative launcher*, no. 6 (vol. 5), 15-19. Available from: <<https://www.redalyc.org/journal/7038/703873514003/703873514003.pdf>>. [29 March 2025].

References:

1. Ivanyshyn, P 2021. *Literaturna hermenevtyka: osvoieniia i rozshyrennia semantyky termina (Literary hermeneutics: mastering and expanding the semantics of the term)*. Available from: <<http://dontsov-nic.com.ua/literaturna-hermenevtyka-osvoieniia-i-rozshyrennia-semantyky-termina/>>. [29 Sichen 2025].
2. Kozubenko, L 2019. 'Yavyshche psykholohizmu v khudozhnii literature (The phenomenon of psychologism in fiction)'. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Serii "Filolohiia"*, vyp. 29, s. 23-30.
3. Piterska, OV 2020. 'Motyv slipoty v romani Eleanor Porter "Svitanok" (The motif of blindness in Eleanor Porter's novel "Dawn")'. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk*. Vyp. 33, s. 77-80.
4. Saramago, Zh 2013. *Slipota: roman (Blindness: novel)*. Per. z portuh. V. Y. Shovkuna. Kharkiv: Folio.
5. Chepelieva, N 2015., *Tekst i chytach: posibnyk (Text and reader: manual)*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 124 s.
6. Barasch, M 2001. *Blindness: The history of a mental image in Western thought*. London, New York: Routledge, 288 p.
7. Dandapath, D 2019. Blindness in English Literature. Available from : <<https://bpa.org.in/blindness-in-english-literature/>> [29 Berezen 2025].
8. Hall, A 2016. *Literature and Disability*. New-York: Routledge, 185 p.
9. Hammer, G 2019. *Blindness through the looking glass: the performance of blindness, gender, and the sensory body*. Michigan: University of Michigan Press, 220 p.
10. Jernigan, K 1974. Blindness: Is Literature Against Us?: An Address Delivered at the Banquet of the Annual Convention. Chicago, July 3. Available from : <<https://nfb.org/images/nfb/publications/convent/banque74.htm>> [29 March 2025].
11. Kleege, G 2018. *More than meets the eye: what blindness brings to art*. London : Oxford University Press, 176 p.
12. Leng, K 2019. 'Historicising "Compulsory Able-bodiedness": The history of sexology meets Queer Disability Studies...'. *Gender & History*, 31 (2), 319–333. doi:10.1111/1468-0424.12428.
13. Mitchell, DT & Snyder, SL 1997. *The Body and Physical Difference: Discourses of Disability in the Humanities*. University of Michigan Press.
14. Porter, EH 1919. *Dawn*. Available from: <<https://www.gutenberg.org/ebooks/5874>> [29 March 2025].

15. Vijayan, G 2021. 'Disability Studies: A Path Breaking Approach in Literature'. *The Creative launcher*, no. 6 (vol. 5), 15-19. Available from: <<https://www.redalyc.org/journal/7038/703873514003/703873514003.pdf>>. [29 March 2025].

Прорецензовано / Reviewed

21.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

04.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-12

УДК [37.091.3:174]:1

ДОБРОЧЕСНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

М. О. Дроботенко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах трансформації освітньої системи питання доброчесності як складової професійної компетентності майбутніх педагогів набуває особливої ваги. Формування етичних основ педагогічної діяльності є критично важливим для забезпечення якісної освіти, з огляду на моральні виклики постіндустріального суспільства.

Постановка проблеми. Доброчесність виступає не лише етичним ідеалом, а й функціональним компонентом професіоналізму вчителя. Її інтеграція у структуру професійної компетентності вимагає переосмислення освітніх підходів до підготовки педагогів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика доброчесності у професійній підготовці педагогів розглядається у численних наукових дослідженнях, які охоплюють філософські, етичні та освітні аспекти. У вітчизняному науковому дискурсі питання морально-етичної компетентності педагога досліджується з позицій аксіології освіти та філософії виховання (В. Андрущенко, М. Култаєва, О. Сук). У світовому контексті значний внесок зробили дослідники, які інтерпретують доброчесність у межах етики чеснот (А. МакІнтайр, Р. Херстхаус, Х. Сокетт, Дж. Штерн). Зокрема, увага приділяється формуванню педагогічного характеру, морального судження та впливу професійних чеснот на якість освітнього процесу. Існує консенсус щодо необхідності інтеграції етичного виміру у підготовку вчителів, зокрема через практичну мудрість, рефлексивну здатність і розвиток епістемічних чеснот.

Постановка завдання. Мета дослідження – розкрити суть доброчесності як ключової складової професійної компетентності педагога через призму етики чеснот і сучасних філософських підходів.

Виклад основного матеріалу. Основна увага дослідження зосереджена на розкритті змісту доброчесності як ключової складової професійної компетентності педагога. Проаналізовано філософсько-етичні підходи до розуміння чеснот, зокрема в контексті аристотелівської традиції (*phronesis, episteme, technē*) та її сучасних інтерпретацій. Показано, що практична мудрість, епістемічна допитливість, академічна доброчесність і здатність до рефлексії є невід'ємними якостями ефективного вчителя. Наголошено на важливості формування здатності до моральних суджень у професійній діяльності педагога, а також на значенні педагогічних чеснот у контексті викликів сучасного мультикультурного та інституційно обмеженого освітнього середовища. Особливу увагу приділено комунікативній природі чеснот як елементів професійної практики, що виникають у взаємодії в межах освітньої спільноти.

Висновки. Професійна компетентність вчителя виходить за межі технічних навичок, включаючи морально-етичні якості. Етика чеснот, у поєднанні з соціально-конструктивістськими підходами, забезпечує методологічне підґрунтя для формування доброчесного педагога, здатного діяти етично в складних ситуаціях.

Ключові слова: доброчесність, професійна компетентність, етика чеснот, педагог, *phronesis, episteme, педагогічна освіта*.

INTEGRITY IN THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Mariana Drobotenko

Abstract.

Relevance of the research. *In the context of the current transformation of the educational system, the issue of integrity as a component of the professional competence of future teachers is gaining particular significance. The formation of ethical foundations for pedagogical activity is critically important for ensuring quality education, especially in light of the moral challenges of a post-industrial society.*

Problem statement. *Integrity is not only an ethical ideal but also a functional component of teacher professionalism. Its integration into the structure of professional competence requires a rethinking of educational approaches to teacher training.*

Analysis of recent research and publications. *The issue of integrity in teacher education is addressed in numerous scholarly studies that encompass philosophical, ethical, and educational dimensions. In Ukrainian academic discourse, the moral and ethical competence of teachers is explored from the perspective of educational axiology and the philosophy of upbringing (V. Andrushchenko, M. Kul'taeva, O. Suk). In the international context, significant contributions have been made by researchers who interpret integrity through the lens of virtue ethics (A. MacIntyre, R. Hursthouse, H. Sockett, J. Stern). Special attention is paid to the development of the teacher's character, moral judgment, and the impact of professional virtues on the quality of the educational process. There is a broad consensus on the need to integrate an ethical dimension into teacher preparation, particularly through the development of practical wisdom, reflective ability, and epistemic virtues.*

Research task. *The aim of the study is to reveal the essence of integrity as a key component of a teacher's professional competence through the perspective of virtue ethics and contemporary philosophical approaches.*

Main material presentation. *The study focuses on revealing the content of integrity as a fundamental element of professional teacher competence. It analyzes philosophical and ethical approaches to understanding virtues, particularly in the context of the Aristotelian tradition (phronesis, episteme, techne) and its contemporary interpretations. Practical wisdom, epistemic curiosity, academic integrity, and reflective capacity are identified as essential traits of an effective teacher. Emphasis is placed on the importance of developing the ability to make moral judgments in professional activity, as well as on the role of pedagogical virtues in responding to the challenges of today's multicultural and institutionally constrained educational environment. Special attention is paid to the communicative nature of virtues as elements of professional practice that emerge through interaction within the educational community.*

Conclusions. *The professional competence of a teacher goes beyond technical skills and includes moral and ethical qualities. Virtue ethics, combined with social constructivist approaches, provides a methodological foundation for shaping a morally responsible educator capable of acting ethically in complex situations.*

Keywords: *integrity, professional competence, virtue ethics, teacher, phronesis, episteme, teacher education.*

Актуальність теми. Посилення суспільної значущості професійної компетенції учителів у добу докорінних освітніх змін, що відбуваються у сучасному світі, актуалізує питання про функціональний та антропологічний потенціал доброчесності майбутніх учителів, чесноти як інтегративне ядро особистості вчителя. У цьому зв'язку треба зазначити, що у сучасних соціокультурних контекстах потребують детального аналізу існуючі освітні практики підготовки учителів, а також їхні трансформації, підпорядковані логіці постіндустріалізму. Ця логіка продукує для освітян суперечливі виклики: водночас бути власним філософом освіти та діяти у межах інструментальних запитів освітньої системи. Це посилює вимоги до професійної культури учителів, в якій нерідко перебільшуються предметні знання та методико-дидактичні навички. Тема дослідження є також актуальною у контексті плюралізму світоглядних та морально-етичних пропозицій, на основі яких відбувається легітимація доброчесності та чеснот педагога, обґрунтування педагогічної компетенції, та і педагогічної практики у цілому.

Етика чеснот та теоретична рефлексія її курикулярних опцій філософських є важливим ресурсом оновлення сучасних практик педагогічної освіти. А також формування доброчесного академічного середовища.

Постановка проблеми. Доброчесність є наріжним каменем професійної компетенції майбутніх педагогів, адже процесуальна концептуалізація педагогічної діяльності як особливий тип морально орієнтованої діяльності у просторі культури і життєвому світі, де постійно відбувається інтеграція і диференціація філософії і педагогіки,

а вирішальну роль відіграють морально-етична та світоглядна компетентність та вміння виходити за межі інструментального розуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема доброчесності у професійній компетенції учителів є складною і багатогранною. Попри соціальну і культурну значущість доброчесності у професійній компетенції майбутніх педагогів, цей феномен лише в останні десятиліття став предметом системного філософсько-освітнього аналізу, хоча в історико-філософській площині ця проблематика розглядається досить інтенсивно.

Проблема місця і статусу етики чеснот та її місця у процесах культуротворчості розглядається у класичних працях з моральної філософії (Р. Херстхаус, А. МакІнтайр)

Теоретична рефлексія курикулярних опцій етики чеснот у неможливо відірвати від визначення статусу чеснот і доброчесності у педагогічній освіті у цілому. Ця проблематика - обґрунтування етики як фундаментальної цінності освіти - є предметом наукових розвідок вітчизняних науковців В. Андрющенка, О. Базалука, В. Беха, О. Белової М. Култаєвої, І. Прокопенка, Л. Пшеничної, О. Сук.

Дослідженню впливу педагогічної етики на професіоналізм викладача присвячено праці Л. Хоружої, О. Петуної, О. Макаренко.

Роль етики чеснот у моральній освіті, зокрема в контексті педагогічної практики досліджується у працях А. Джеймса, Е. Петерсона, С. Карра, Д. Честона, Ж. Лучковскі, Б. Шломо, М. Фелана, Д. Гьєрстеда.

У західноєвропейському філософсько-освітньому дискурсі увага дослідників зосереджується на необхідності реформування навчання програм підготовки учительських кадрів та залученням в них спеціальних освітніх курсів, присвячених етиці викладацької діяльності та формування морального характеру майбутнього педагога. Разом з тим, не в останню чергу доброчесність майбутніх учителів осмислюється як внутрішній ресурс протистояння та запобігання негативним тенденціям в освітній практиці - звуження навчальної програми та прийняття позапедагогічних стратегій [10].

Значна частина наукових розвідок указанного проблемного поля присвячена розробці теоретичних та практичних рекомендацій, які можуть слугувати моделями з високим адаптивним потенціалом для різних соціокультурних та національних контекстів. В основі цих пропозицій, які претендують на універсальне застосування, лежить звернення до неоарістотелівських концепцій процвітання, чесноти та практичної мудрості.

Постановка завдання. Розкрити сутність доброчесності як фундаментальної складової професійної компетентності педагога у контексті сучасних філософсько-освітніх рефлексій етики чеснот.

Виклад основного матеріалу дослідження. Універсальні дискурси навколо викладання зосереджені на компетентностях, предметних знаннях та професійних атрибутах вчителів [5]. У кращому випадку на перший план висувається епістемологія вчителів, те, як вони бачать знання і як застосовують ці знання на практиці [14]. Однак, професійна компетентність учителя передбачає не лише знання предмета, педагогічно-дидактичні знання і вміння, а й, перш за все, а й цілісність особистості, сформований характер. За словами нідерландського філософа Герріта Гласа, професіоналізм — це “унікальне поєднання ролей, досконалості та відданості, яке включає особисту відданість благополуччю інших, майстерність на високому рівні навичок і знань, чутливість до мистецтва професії та широкий спектр інших зобов'язань” [8, с. 3]. Звідси випливає, що професіоналізм апелює до особистості вчителя, до його цінностей і норм і до його мудрих рішень на практиці. Без розвитку характеру вчителі можуть відповідати професійним стандартам, але це саме по собі не робить їх вчителями [6]. Учителі не можуть уникнути моральних наслідків своєї роботи, оскільки, незалежно від того, приймають вони свою роль бути взірцем чи ні, молоді люди, які перебувають під їхньою опікою, навчатимуться на їхній манері, поведінці, ставленні, орієнтуватимуться на їхні судження.

Сучасні філософсько-освітні рефлексії доброчесності у педагогічній практиці та підготовці майбутніх учителів концентруються навколо декількох проблемних ліній. Зокрема, предметом теоретичних дискусій є питання про природу педагогічних чеснот у світлі концептуальних побудов Макінтайра.

Згідно соціально-конструктивістської концепції практичної мудрості та чеснот Макінтайра, останні розглядаються як якості або здатності, необхідні для підтримки того, що він називає “практиками”. Термін “практика” (який він, до речі, трактував досить вільно)

охоплює широкий спектр людських культурних та професійних зусиль (таких як медицина, права, архітектури, музичної композиції та/або перформансу та окремих видів спорту). Будь-яка практика закріплює блага, внутрішні та визначальні для цієї практики, та визнаються як такі тими, хто нею займається. “Стандарти досконалості і відповідності правилам” визначаються і приймаються практиками [12, с. 190], які продовжують історію і традиції цієї практики. Відтак, аристотелівська етика чеснот доповнюється рефлексивним виміром і стає полем комунікації між учасниками спільноти практиків. Відповідно до цієї методологічної зауваги, можна стверджувати про чесноти, породжені комунікацією у рамкових умовах тієї чи іншої професійної діяльності, у певних професійних контекстах. Ці чесноти відіграють роль здібностей, необхідних для підтримки і розвитку внутрішніх цінностей професійної спільноти та професійно практики. До прикладу, лікарі повинні підтримувати життя і здоров’я людини, юристи – справедливість і закон.

Проте, указані твердження дослідника, як і його висновок, про те, що “сучасна етика і моральна практика є позбавленим спадщини ганчір’ям принципово роздроблених і несумірних конкуруючих моральних традицій, між якими не може бути нейтрального арбітражу” [12, с. 2] – та його освітній висновок – “школи не можуть навчати спільній моральній традиції і тому повинні окремо заохочувати конкуруючі” [13, с. 222] – не позбавлені суперечності. Нині вони є предметом численних дискусій, переважно у етичних теоріях та філософсько-освітніх теоретичних побудовах. Зокрема це стосується природи самих чеснот та їх контекстуальної залежності, а також ризику етичного релятивізму в освітній діяльності.

Припустімо, що моральні чесноти, якими повинен володіти майбутній педагог, - терпіння, справедливість, співчуття, самоконтроль і мужність – чи має сенс вважати їх чеснотами лише в цьому чи подібних контекстах? Відповідь на це запитання є багатоаспектним. По-перше, моральні чесноти, які можуть вимагатися від лікарів, вчителів чи інших професійних практиків, загалом можна розглядати як одні й ті самі моральні чесноти - чесність, справедливість, самоконтроль тощо - незалежно від конкретного професійного застосування. По-друге, незважаючи на це, такі крос-контекстуальні чесноти можуть по-різному формуватися під впливом різноманітних вимог професійного контексту. По-третє, відмінності в професійному контексті впливають на оцінку моральних чеснот у різних професіях. По-четверте, відмінності у професійному контексті можуть вимагати розвитку та використання різноманітних чеснот, які не завжди або не обов’язково є моральними.

Професійна компетентність майбутніх педагогів характеризується необхідністю застосування гнучкого, адаптивного та контекстуально-залежного судження в умовах складних і динамічних обставин. Вона не може бути зведена до фіксованого набору правил чи інструкцій, ані до володіння заздалегідь визначеним репертуаром технічних умінь. Визнання цього положення відкриває нові філософсько-освітні перспективи щодо актуалізації етики чеснот Арістотеля як фундаментального підґрунтя формування доброчесності педагогів.

Зокрема, Арістотель у своїй концепції етики розмежовує два основні типи інтелектуальних чеснот: *phronesis* (практична мудрість) та *episteme* (епістемічна чеснота). *Phronesis* визначається як здатність до упорядкування і регулювання людських бажань, емоцій і пристрастей з метою здійснення правильного морального вибору. Натомість *episteme* стосується розвитку раціональних здібностей, спрямованих на пізнання істини.

Таким чином, інтеграція цих аспектів інтелектуальної доброчесності у процес професійної підготовки педагогів сприяє формуванню цілісної морально-етичної компетентності, необхідної для ефективної педагогічної діяльності в сучасних умовах.

На перший погляд може здатися, що лише інтелектуальна чеснота практичної мудрості (*phronesis*), а не знання й навички теоретичного дослідження (*episteme*) або продуктивної майстерності (*techne*), пов’язана з розвитком характерологічних чеснот, таких як чесність, справедливість, мужність, самовладання та мудрість. Справді, Арістотель досить однозначно визначає *techne* – майстерність – як форму діяльності, яку він не розглядає як характеротворчу [2, с. 1027]. Проте таке твердження не є очевидним щодо *episteme* – епістемічних чеснот. Арістотель вважає їх не лише інтелектуальними здібностями, здатними забезпечувати коректне пізнання і розпізнавання істини, але й знаннями, рисами, звичками та схильностями, що сприяють істині, такими як чесність, повага до істини,

допитливість, відкритість, інтелектуальна ретельність та наукова точність [2].

Хоча ці характеристики можна розглядати як людські цінності в наукових та інших контекстах, їх не слід автоматично вважати менш етичними чи моральними.

Арістотель у шостій книзі розрізняє різні форми розуму або міркування під загальним поняттям “інтелектуальні чесноти”. Важливо відзначити, що термін “чеснота” (грец. *arête*) у цьому контексті означає загальну досконалість або заслугу, що не обов’язково має моральний або характерологічний відтінок, який цей термін набув у сучасній англійській мові. Арістотель виокремлює п’ять форм інтелектуальної досконалості — зокрема, наукове (*episteme*) знання, художнє вміння або досвід (*techne*), практичну мудрість (*phronesis*), інтуїтивний розум та філософську мудрість — не всі з яких мають прямий зв’язок із моральним характером, як це розуміється в етичній традиції чеснот.

З урахуванням цих міркувань слід звернути увагу на сучасні проблеми професійних чеснот. Не всі чесноти, необхідні професійним практикам, є чеснотами практичної мудрості або розсудливості. Серед ключових професійних чеснот, які ми очікуємо від педагогів, — інтелектуальна допитливість, турбота про істину, академічна доброчесність, наукова строгість та неупередженість [14]. Ці епістемічні, а не лише практичні чи моральні чесноти, відіграють важливу роль у педагогічній діяльності. Зокрема, Х’ю Сокетт підкреслює значення цих чеснот у формуванні так званої “епістемічної присутності” в навчальному процесі, що є конститутивним елементом ефективної освітньої практики [14].

У подальшому розвитку цієї ідеї, Джуліан Штерн акцентує увагу на допитливості як ключовій чесноті, що дозволяє вчителям по-новому осмислювати процес смислотворення в умовах мультикультурного освітнього середовища [16, с. 79-101]. На його думку, допитливість не зводиться лише до майстерності, заснованої на знаннях, а відкриває можливість для глибшого і значущого розуміння педагогічної діяльності. Вчителі, які активно займаються систематичними “дослідженнями, керованими цікавістю” щодо предметів, ідей, учнів та їхнього спільного середовища, можуть стимулювати розвиток допитливості й у своїх учнів. Цей “доброчесний цикл”, за Штерном, здатен протистояти негативним наслідкам політики перформативності у школах [16, с. 171-172].

Обґрунтування значення проникливості як чесноти у підготовці майбутніх учителів ґрунтується на працях Г. Джоуетта, який визначає проникливість як здатність бачити, судити та етично діяти стосовно інших у конкретних ситуаціях. Це передбачає вміння звертати увагу на унікальність кожної ситуації, прислухатися до власних емоцій та відповідно коригувати свої судження. Проникливі вчителі чутливі не лише до особливостей учнів, але й до складнощів та суперечливих вимог, що виникають у педагогічній практиці [9]

Ці ідеї перегукуються з концепцією “рефлексивного практика” Дональда Шона [14, с. 104], який стверджує, що професіонали повинні мати здатність думати під час дії, реагуючи на невизначеність та унікальність ситуацій. Він наголошує на важливості знання, яке формується через практичний досвід, і яке є невід’ємною частиною професійної діяльності. Шон також підкреслює, що в професійній підготовці необхідно враховувати знання, набуті через дію, оскільки вони дозволяють фахівцям адаптуватися до нових та складних ситуацій.

Коли йдеться про інтелектуальні чесноти майбутніх педагогів, сучасні дослідники схильні розглядати їх у рамках арістотелівської інтерпретаційної схеми “техне-фронезис”. Зокрема, наголошується на важливості посилення морального виміру освітнього судження через інтеграцію практичної мудрості (*phronesis*) з технічними навичками (*techne*). Це обґрунтовує потребу в поновленні етичної складової професійної компетентності педагогів. Практична мудрість є фундаментальною, оскільки вона пов’язана з процесом практичного міркування, через який особа оцінює й обирає вільні дії, що роблять її життя добрим [3].

Ін Ма [11, с. 114-139] переосмислює арістотелівське поняття *techne* (техне) як інтелектуальної чесноти в контексті сучасної педагогіки. Вона закликає до “ущільнення” цього поняття, тобто до його глибшого розуміння, що виходить за межі вузького технічного підходу до навчання та підготовки вчителів. Ма стверджує, що сучасна освіта часто зосереджується на інструментальній раціональності, де *techne* розглядається лише як набір технічних навичок або процедур. Проте, за Арістотелем, *techne* — це не просто технічна майстерність, а форма знання, яка включає етичний вимір і спрямована на досягнення блага. Ма пропонує розглядати *techne* у поєднанні з *phronesis* (практичною мудрістю), що дозволяє вчителям діяти етично та адаптивно в складних освітніх ситуаціях. Цей підхід спрямований

на те, щоб протистояти домінуванню технократичного мислення в освіті та сприяти розвитку вчителів як рефлексивних практиків, здатних приймати морально обґрунтовані рішення в умовах невизначеності.

У педагогічній діяльності практична мудрість необхідна для прийняття адекватних рішень щодо індивідуального учня, класу, школи, батьків і суспільства в цілому. Крім того, реалізація такої мудрості вимагає володіння відповідними чеснотами характеру. Зокрема, розсудливість виявляється у здатності вчителя оцінювати педагогічну ситуацію, розуміти потреби окремих учнів і реагувати на них адекватно. Створення безпечного і справедливого клімату в класі, що забезпечує рівність і повагу для всіх учасників освітнього процесу, вимагає дотримання чесноти справедливості. Мужність необхідна для прийняття складних і, іноді, суперечливих рішень, навіть якщо це може ускладнити стосунки з учнями. Нарешті, самоконтроль дає змогу вчителю регулювати власну поведінку й емоції в процесі навчання.

Педагогічна діяльність вимагає від учителів не лише критичного мислення та ситуативного розрізнення. Останнє неможливе без креативності, яка, хоча й не є чеснотою сама по собі, уможливує педагогам ефективно функціонувати в умовах інституційного тиску, сприяючи розвитку та застосуванню інших чеснот [11].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Професійна компетентність учителя виходить за межі знань і навичок та охоплює також формування характеру, цінностей і моральної відповідальності. Це означає, що формування особистісної цілісності майбутнього вчителя є критично важливим елементом педагогічної підготовки. Моральний вимір педагогіки невід'ємний від професійної практики. Учителі, навіть мимоволі, відіграють роль моральних авторитетів для учнів, формуючи їх через власні дії, манеру спілкування та рішення. Це накладає особливу відповідальність на тих, хто готує педагогів, — адже моральне судження не менш важливе за теоретичну або дидактичну підготовку. Освітня доброчесність є результатом інтеграції моральних і пізнавальних якостей

Етика чеснот видається евристичною методологічною перспективою для підготовки вчителів. Аристотелівська традиція, доповнена соціально-конструктивістськими підходами, відкриває шлях до осмислення педагогіки як моральної практики, в якій важливу роль відіграють не лише знання, але й здатність діяти мудро, зважено й етично в конкретних, часто неоднозначних ситуаціях. Інтелектуальні чесноти — такі як *episteme* й *phronesis* — не є ізольованими елементами, а взаємодіють у професійній реальності, визначаючи здатність педагога приймати зважені, етичні та освітньо ціннісні рішення. Ефективне педагогічне судження неможливе без практичної мудрості (*phronesis*), яка дозволяє діяти розважливо у складних ситуаціях. Водночас епістемічні чесноти (*episteme*), як-от інтелектуальна допитливість, відкритість до істини й наукова точність, також є важливими — особливо в умовах навчального процесу, де необхідно демонструвати здатність до мислення, дослідження і аргументації.

Чесноти педагогів не є унікально професійними, але набувають специфіки у контексті викладання. Моральні чесноти, такі як справедливість, мужність, співчуття чи самоконтроль, є загальнолюдськими і проявляються в багатьох професіях. Проте у педагогічному контексті вони набувають особливого значення, оскільки стосуються взаємодії з учнями, батьками, колегами та суспільством у ширшому сенсі. Професійна освіта має враховувати контекстуальну природу чеснот. Хоча базові моральні чесноти є універсальними, їх реалізація вимагає урахування конкретних умов освітньої діяльності.

Разом з тим перспектива подальших теоретичних розвідок пов'язана з аналізом педагогічної діяльності як морального підприємства в культурно-антропологічному та філософсько-освітньому вимірах. А також, у визначенні ролі моральної уяви і практичної мудрості в подоланні меж інструментального розуму у професійній педагогічній діяльності.

References:

1. Annas, J 2011. *Intelligent Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
2. Aristotle, 2009. *Nicomachean Ethics*. Translated by D. Ross. Oxford : Oxford University Press. (Original work published ca. 350 BCE)
3. Arthur, J 2020. *Education, Ethics and Practical Wisdom: Philosophy in Classrooms*. London : Routledge.
4. Bullough, RV Jr 2011. 'Ethical and moral matters in teaching and teacher education'. *Teaching and Teacher Education*, 27 (1), pp.21–28.

5. Campbell, E 2008. 'Ethical teaching as a moral condition of professionalism'. In: L.P. Nucci and D. Narvaez, eds. *Handbook of Moral and Character Education*, New York : Routledge, pp.601–617.
6. Carr, D 2007. 'Character in teaching'. *British Journal of Educational Studies*, 55 (4), pp. 369–389. Available from : <<https://doi.org/10.1111/j.1467-8527.2007.00386.x>>. [10 March 2025].
7. Dann, R 1997. Techne, a virtue to be thickened: Re-thinking technical problems in teaching and teacher education. *Journal of Philosophy of Education*, 31 (2), pp. 235–247. Available from : <<https://doi.org/10.1111/1467-9752.00028>>. [10 March 2025].
8. Glas, G 2019. The crisis in professionalism and the need for a normative practice approach. In: M.J. de Vries and H. Jochemsen, eds. *The Normative Nature of Social Practices and Ethics in Professional Environments*. Hershey, PA: IGI Global, pp.1–14.
9. Jowett, G 2012. 'Becoming ethically responsible in teacher education'. *Ethics and Education*, 7 (1), pp. 1–14. Available from : <<https://doi.org/10.1080/17449642.2012.657717>>. [10 March 2025].
10. Lingard, B & Sellar, S 2013. 'Globalisation, edu-business and network governance: the policy sociology of Stephen J. Ball'. *The Sociological Review*, 61 (3), pp. 534–553.
11. Ma, I 2020. 'Revisiting techne: Dialogue between universals and particulars in teacher judgement'. *Educational Philosophy and Theory*, 52 (4), pp. 390–401. Available from : <<https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1638105>>. [10 March 2025].
12. MacIntyre, A 2007. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 3rd ed. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
13. MacIntyre, A 1990. *Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
14. Schön, DA 1983. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York : Basic Books.
15. Sockett, H 2012. *Knowledge and Virtue in Teaching*. London: Routledge.
16. Stern, J 2019. 'Curiosity killed the SAT: The role of inquiry in redirecting performative practices in elementary teacher education'. *Journal of Education and Culture*, 25 (3), pp. 45–60.

Прорецензовано / Reviewed

11.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

29.04.2025

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-13

УДК 2-67:281.2-1(477)

КАПЕЛАНСЬКЕ СЛУЖІННЯ В КОНТЕКСТІ БОГОСЛОВСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО БАПТИЗМУ

В. О. Зуйков
Г. А. Целковський

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Повномасштабна війна в Україні, яка триває з 2022 року, спричинила кардинальні зміни в релігійному середовищі, зокрема в богословській свідомості українського баптизму. У цих умовах капеланське служіння набуло нових форм і значень, поєднуючи духовну, моральну та соціальну підтримку військових. Це явище потребує богословського осмислення та аналізу в контексті трансформації місії церкви, її участі у національному відновленні та змін у суспільній свідомості.

Постановка проблеми. У богослов'ї українського баптизму тривалий час домінувала пацифістська традиція, що в умовах війни піддається перегляду. Наразі відсутній системний аналіз того, як капеланське служіння впливає на трансформацію еклезіологічних, моральних та пастирських підходів у баптистському богослов'ї. Проблема полягає в недостатньому дослідженні теоретичних основ і практичних вимірів капеланської діяльності в контексті змін, викликаних війною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти капеланського служіння в українських протестантських церквах порушуються у працях сучасних дослідників, однак вони здебільшого мають описовий або соціально-політичний характер. Богословський аспект, зокрема у контексті баптизму, досліджений недостатньо. Існуючі публікації не охоплюють глибини трансформаційних процесів, що відбуваються під впливом війни.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності капеланського служіння у Всеукраїнському Союзі Церков ЄХБ як форми духовної і психосоціальної підтримки військових, а також дослідження богословських трансформацій українського баптизму, спричинених воєнним досвідом. Основним завданням є аналіз нових еклезіологічних орієнтирів, переосмислення пацифізму, богослов'я страждання та соціальної відповідальності церкви.

Виклад основного матеріалу. У статті розкрито історичні передумови формування капеланського служіння у баптистському середовищі, проаналізовано його сучасні практики, що поєднують пастирську опіку, психологічну підтримку та соціальну відповідальність. Показано, що війна стала поштовхом до переосмислення церковної ідентичності, ролі громади в суспільстві, зміни у розумінні богослов'я страждання, жертвовності та участі у боротьбі за національну гідність. Описано кризу пацифістських ідеалів, зростання підтримки активної позиції віруючих, а також нові освітні та інституційні потреби для розвитку капеланського служіння.

Висновки. Капеланське служіння стало важливим чинником духовної мобілізації українського баптизму в умовах війни, сприяючи богословському оновленню та розширенню еклезіологічного бачення церкви. Воно формує нову парадигму християнської присутності у кризових суспільних процесах, підкреслює потребу у глибокому богословському аналізі воєнного досвіду та практичній підготовці служителів. Для ефективного розвитку цього напрямку необхідна інституційна підтримка, міждисциплінарний підхід у навчанні та активна участь релігійних громад у процесах відновлення країни.

Ключові слова: капеланське служіння, український баптизм, богословські трансформації, військове капеланство.

CHAPLAIN'S MINISTRY IN THE CONTEXT OF THE THEOLOGICAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN BAPTISM

Volodymyr Zuikov
Hennadii Tselkovsky

Abstract.

Relevance of the research. The full-scale war in Ukraine, ongoing since 2022, has caused profound changes in the religious landscape, particularly in the theological consciousness of Ukrainian Baptism. Under these circumstances, chaplaincy has acquired new forms and meanings, combining

spiritual, moral, and social support for the military. This phenomenon requires theological reflection and analysis in the context of the church's mission transformation, its involvement in national recovery, and shifts in public consciousness.

Problem statement. *Pacifist tradition has long dominated the theology of Ukrainian Baptism, but it is now being reconsidered in the face of war. Currently, there is a lack of systematic analysis of how chaplaincy affects the transformation of ecclesiological, moral, and pastoral approaches within Baptist theology. The problem lies in the insufficient study of the theoretical foundations and practical dimensions of chaplaincy in the context of war-induced changes.*

Analysis of recent research and publications. *Certain aspects of chaplaincy in Ukrainian Protestant churches have been addressed by contemporary scholars, yet these works are mostly descriptive or socio-political in nature. The theological dimension—particularly in the context of Baptism—remains underexplored. Existing publications do not fully capture the depth of the transformational processes triggered by the war.*

Research task. *The purpose of this article is to explore the essence of chaplaincy within the All-Ukrainian Union of Churches of Evangelical Christians-Baptists as a form of spiritual and psychosocial support for military personnel, and to examine the theological transformations of Ukrainian Baptism caused by the wartime experience. The main objective is to analyze new ecclesiological orientations, the rethinking of pacifism, the theology of suffering, and the church's social responsibility.*

Main material presentation. *The article outlines the historical prerequisites for the development of chaplaincy in the Baptist context and analyzes its current practices, which integrate pastoral care, psychological support, and social responsibility. It demonstrates that the war has become a catalyst for rethinking church identity, the role of the faith community in society, and for changing understandings of the theology of suffering, sacrifice, and participation in the struggle for national dignity. The crisis of pacifist ideals, growing support for active Christian engagement, and emerging educational and institutional needs for the advancement of chaplaincy are described.*

Conclusions. *Chaplaincy has become a significant factor in the spiritual mobilization of Ukrainian Baptism during wartime, contributing to theological renewal and the expansion of the church's ecclesiological vision. It forms a new paradigm of Christian presence in critical social processes and highlights the need for deep theological analysis of war experience and the practical training of ministers. The effective development of this ministry requires institutional support, an interdisciplinary educational approach, and active participation of religious communities in the nation's recovery.*

Keywords: *chaplaincy, Ukrainian Baptism, theological transformations, military chaplaincy.*

Актуальність теми дослідження. Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році, як продовження збройного конфлікту, що триває з 2014 року, стало каталізатором глибоких змін у суспільному, культурному та релігійному житті країни. Нові реалії вимагають від релігійних організацій, зокрема протестантських, активної участі в подоланні гуманітарних і духовних викликів. У цьому контексті значного розвитку набуло капеланське служіння, яке вийшло за межі звичних рамок церковного життя та стало формою присутності церкви у сфері національної безпеки, охорони здоров'я та соціальної підтримки.

Для Всеукраїнського Союзу Церков євангельських християн-баптистів (ВСЦ ЄХБ) військове капеланство є відносно новим видом служіння, яке водночас відповідає традиційному євангельському покликанню бути поруч із людиною у стражданні. У процесі практичного втілення капеланських функцій відбувається трансформація релігійного мислення, богословської риторики та пастирських підходів. З'являються нові акценти в осмисленні місії, еклезіології, соціальної відповідальності та богослов'я страждання.

Попри стрімкий розвиток практики, капеланське служіння досі не отримало належного системного богословського аналізу в баптистському середовищі. Зокрема, бракує наукових праць, що досліджують, яким чином досвід війни трансформує богословську свідомість, переосмислює роль служителя та змінює уявлення про природу й завдання церкви. Тому вивчення капеланства як чинника богословської еволюції українського баптизму є нагальною науковою потребою та перспективним напрямом для розвитку сучасного протестантського богослов'я в Україні [7; 8].

Постановка проблеми. У богослов'ї українського баптизму тривалий час домінувала пацифістська традиція, яка в умовах війни зазнає серйозного перегляду. Наразі відсутній системний аналіз того, яким чином капеланське служіння впливає на трансформацію еклезіологічних, моральних та пастирських підходів у баптистському богослов'ї. Проблема полягає у недостатньому дослідженні як теоретичних основ, так і практичних вимірів капеланської діяльності в умовах кардинальних змін, спричинених

війною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти капеланського служіння в українських протестантських церквах висвітлюються у працях сучасних дослідників. Водночас більшість із них мають описовий або соціально-політичний характер. Теологічний вимір, зокрема в контексті українського баптизму, досліджений недостатньо. Існуючі публікації не охоплюють глибини трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом воєнного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення сутності капеланського служіння у Всеукраїнському Союзі Церков Євангельських Християн-Баптистів як форми духовної та психосоціальної підтримки військових, а також аналіз богословських трансформацій українського баптизму, спричинених війною. Основними завданнями є дослідження нових еклезіологічних орієнтирів, переосмислення пацифізму, богослов'я страждання та соціальної відповідальності церкви.

Основні результати дослідження. У межах дослідження проведено ґрунтовний історико-богословський аналіз феномену капеланського служіння в баптистській традиції України, із врахуванням його сучасної трансформації в умовах війни. Встановлено, що історичне становлення українського баптизму відбувалося в умовах постійного тиску з боку державної влади, конфесійної маргіналізації та суспільного нерозуміння. З часу появи в другій половині XIX століття, євангельські громади формували богослов'я, зосереджене на особистій вірі, моральній чистоті, місіонерстві та автономії церкви, уникаючи безпосередньої участі в політичних чи військових процесах.

Дослідження показало, що традиційне богословське осмислення у середовищі ВСЦ ЄХБ було обережним щодо теми війни, державної служби та збройного захисту. Принципи пацифізму, вкорінені у євангельському розумінні любові до ворога та непротивлення, довгий час зумовлювали дистанціювання баптистських громад від будь-яких форм участі в збройних силах, включно з капеланською діяльністю [4; 5].

Однак у зв'язку з російською агресією проти України після 2014 року, а особливо після 2022 року, спостерігається суттєвий зсув у богословській парадигмі. Актуалізація служіння капеланів, їхня активна присутність у Збройних силах України, медичних закладах та прифронтових зонах спричинили переосмислення ролі духовного лідера у суспільстві та розширення традиційного уявлення про місію церкви. Капеланство постає не як виняток, а як нова богословська норма в умовах війни форма практичного богослов'я, яка інтегрує пастирську турботу, національну відповідальність і християнське свідчення в кризовому контексті.

Таким чином, дослідження засвідчує, що капеланське служіння стає каталізатором богословських змін, сприяючи формуванню нової ідентичності українського баптизму — більш соціально відповідальної, відкритої до взаємодії з державою та активної в контексті національного спротиву.

Початок російсько-української війни у 2014 році ознаменував собою переломний момент для українських протестантських церков, зокрема баптистських громад. У відповідь на гуманітарну кризу та зростаючі духовні потреби, у середовищі ВСЦ ЄХБ почало виникати капеланське служіння. Цей процес був спочатку неофіційним і неструктурованим: пастори, диякони, місіонери та активні члени громад як волонтери вирушали в зону бойових дій, допомагаючи військовим, переселенцям та пораненим. Їхня діяльність не мала формального визнання, фінансування чи інституційної підтримки, однак була щирою реакцією на реальні потреби суспільства [2; 3].

З часом у церквах почала формуватися нова культура підтримки капеланської місії: організовувалися молитовні групи, збиралася гуманітарна допомога, проводились навчальні заходи для потенційних капеланів. Фактично, громади почали виходити за межі традиційної пастирської діяльності, долаючи бар'єр між церковним середовищем і публічним простором.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року капеланство в Україні перейшло в якісно нову фазу. З'явилася потреба не просто у волонтерських ініціативах, а у системному, професійному душпастирському супроводі військових і постраждалих. Капелани стали повноцінними учасниками фронтової реальності: духовними порадиниками, посередниками у кризах, носіями моральної підтримки. Часто вони були єдиними, хто міг надати психологічну й духовну допомогу солдатів у критичний момент —

перед боєм, під час операції, після втрати побратима.

У 2022 році держава зробила важливий крок, легітимізувавши інститут військового капеланства на законодавчому рівні. Це стало підтвердженням суспільної значущості душпастирської місії в умовах війни. Водночас було збережено простір для діяльності незалежних капеланів-волонтерів, які, не будучи держслужбовцями, продовжують виконувати ключову духовну функцію [6].

Таким чином, війна стала не лише соціальним чи національним викликом, а й фактором глибокої трансформації релігійної ідентичності. Для українських баптистів капеланське служіння відкрило нові горизонти пастирської присутності, поставило перед церквою питання співвідношення віри, миру та громадянської відповідальності, а також актуалізувало необхідність богословського осмислення служіння у воєнний час.

Однією з ключових богословських трансформацій, спричинених війною, стало переглядання традиційного баптистського розуміння морального обов'язку християнина під час військового конфлікту. Згідно з усталеними позиціями євангельського баптизму, віруючі покликані дотримуватись принципів ненасильства, непротивлення злу та відокремлення від воєнних структур. Пацифізм, укорінений у вченні про любов до ворога та моральну чистоту, довгий час формував етичний фундамент церковної позиції щодо війни.

Однак реалії російсько-української війни поставили перед баптистськими громадами нові моральні виклики. Виникла необхідність осмислити межі відповідальності християнина в умовах збройної агресії. Все більше звучить питання: чи є участь в обороні країни, навіть у формі душпастирського чи гуманітарного служіння, допустимою та морально виправданою з погляду євангельської етики?

На практичному рівні це призвело до зростання кількості баптистів – передусім пасторів і дияконів – які долучилися до капеланського служіння. Їхня участь у житті військових, духовна опіка над пораненими, супровід сімей загиблих свідчать про переосмислення парадигми “християнин поза війною” на “християнин у війні з Євангелієм”. Відбувається зміна фокусу з пасивного уникання зла до активного служіння посеред страждання, що підштовхує до оновлення баптистської етики оборони, відповідальності та самопожертви [1].

Ще одним важливим наслідком війни стало поглиблення й трансформація молитовного та богослужбового життя громад. У баптистській традиції молитва за мир завжди була невід'ємною частиною церковного зібрання. Проте в умовах війни вона набуває іншого змісту – з абстрактного прохання перетворюється на глибоко екзистенційний досвід. Тепер молитви включають конкретні імена, ситуації, трагедії, які торкаються кожної родини, кожного регіону, кожної громади.

У багатьох церквах з'явилися окремі блоки в богослужінні, присвячені молитві за військових, поранених, зниклих безвісти та полеглих. Молитва за перемогу й за справедливий мир стала не лише моральним зверненням до Бога, а й формою солідарності, духовного єднання з тими, хто стоїть на захисті життя. Така трансформація зумовлює перегляд традиційних підходів до літургії, зміщення акценту на спільнотну емпатію та емоційне переживання, яке включає в себе біль, втрату, гнів, прощення й надію. Нові елементи у богослужбовій практиці також вказують на поступову еволюцію баптистського розуміння поклоніння як реакції на історичний момент.

Однією з помітних змін, спричинених війною, стало глибинне переосмислення характеру християнського служіння в баптистській традиції. Якщо раніше служіння розглядалося переважно як індивідуальний духовний шлях, зосереджений на спасінні душі, особистій побожності та євангелізаційній діяльності, то нині в умовах війни церква дедалі більше позиціонується як активний соціальний суб'єкт, покликаний реагувати на страждання та кризи в суспільстві.

Баптистські громади, стикаючись із викликами широкомасштабного насильства, гуманітарної катастрофи та руйнування, розширили горизонти пастирського служіння. У цих умовах сформувався нове богословське бачення церкви як “громади дії”, що виходить за межі духовного піклування й долучається до реальної допомоги – евакуації, наданню притулку, роздачі гуманітарної допомоги, будівництва укриттів і підтримки родин загиблих. Таким чином, служіння перестає бути суто духовним актом і стає втіленням християнської любові в суспільному просторі.

У зв'язку з цим, в українському баптизмі все чіткіше простежується тенденція до

формування нових богословських парадигм – зокрема, концепції “служіння через дії”, або ж діаконального богослов’я, яке інтегрує соціальну відповідальність у центр християнської місії. Це богослов’я виростає не в абстракції, а на місцях бойових дій, у тимчасових прихистках, на лінії розмежування – там, де Слово супроводжується вчинком, а віра жертовністю. Саме в цьому контексті поняття “покликання” перестає бути лише професійною або духовною категорією воно набуває екзистенційного виміру, де служитель є голосом надії, свідком Божої присутності та посередником співчуття [9].

Ці глибинні зміни, викликані практикою капеланського служіння, поставили нові вимоги перед системою богословської освіти в Україні. Сучасна підготовка капеланів більше не може обмежуватися академічним вивченням біблійних і пасторських дисциплін. Вона має включати підготовку до служіння в екстремальних умовах – зокрема, вміння надавати духовну та психологічну підтримку в умовах бойових дій, працювати з посттравматичними синдромами, вести кризове консультування, а також інтегрувати тему страждання та смерті в пасторський дискурс.

Формується новий профіль служителя – не лише проповідника, але й кризового капелана, консультанта, соціального координатора, модератора груп підтримки. Відтак, з’являється потреба у модернізації богословських програм, упровадженні міждисциплінарного підходу та тісній співпраці з фахівцями в галузі психології, медицини, військової етики та реабілітації. Освіта має бути спрямована на формування цілісної особистості, здатної поєднувати глибоку духовність із практичним служінням у кризових обставинах [10].

Таким чином, війна спричинила не лише розширення спектру церковного служіння, а й актуалізувала потребу в новій моделі лідерства, новому баченні ролі церкви в суспільстві та новому етапі розвитку баптистської богословської думки в Україні.

Для українських баптистів капеланство було довгий час малопоширеним через специфіку історичного розвитку церкви: радянські переслідування, відсутність офіційної участі у військових чи державних структурах. Проте з початком конфлікту на сході України у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року ця форма служіння набула нового значення. Церква отримала нагоду активніше інтегруватися в суспільні процеси, розвивати структури капеланства як відповідь на виклики війни. Історичний аналіз допомагає усвідомити, як капеланське служіння стало органічною частиною баптистської практики, поєднуючи богословські традиції з новими суспільними вимогами.

в Україні демонструє унікальне поєднання духовної підтримки з активною соціальною місією. Капелани працюють не лише як духовні наставники, які забезпечують молитву, сповідь, пастирську опіку, але й як соціальні працівники, психологи, консультанти, що допомагають військовим, їхнім сім’ям, переселенцям і постраждалим від війни.

Це служіння відбувається на передовій, у шпиталях, на пунктах тимчасового розміщення, що робить капеланів безпосередніми учасниками гуманітарної допомоги та психологічної реабілітації. У межах баптистських громад капелани організують волонтерські ініціативи, інформаційні кампанії, духовні навчання, що підсилюють моральний дух і духовну стійкість. Водночас капеланство є формою соціального служіння, що підкреслює соціальну відповідальність церкви в умовах війни і постконфліктного відновлення. Такий подвійний статус капеланів – духовних лідерів і соціальних агентів свідчить про складний і багатовимірний характер їхньої праці, що вимагає від служителів не лише богословської підготовки, а й навичок комунікації, психології, соціальної роботи.

Війна і практика капеланства викликали глибокі богословські зрушення в українському баптизмі. По-перше, відбулося переосмислення традиційних пафосів пацифізму, притаманних багатьом протестантським спільнотам. Військовий контекст поставив питання про праведну оборону, моральний вибір віруючого між пасивністю та активною участю у боротьбі за справедливість і свободу.

По-друге, капеланське служіння сприяло розширенню богословського розуміння страждання не лише як невід’ємної частини людського буття, а й як потенційного джерела духовного зростання, свідчення віри та сили Божої присутності. Це вимагає перегляду традиційних уявлень про те, як церква відповідає на біль і трагедію.

По-третє, з’явилися нові акценти в еkleзіології: церква постає не лише як інституція поклоніння, а як спільнота солідарності, соціальної підтримки і національного відродження. Роль пастора і служителя значно розширилася від проповідника слова Божого до учасника

національної історії та психологічного відновлення суспільства.

Таким чином капеланство стало потужним чинником богословської еволюції, що формує нову якість християнської свідомості та практики.

Висновок. Капеланське служіння в баптистських громадах України стало не лише відповіддю на виклики війни, а й каталізатором глибоких богословських і практичних трансформацій у самому євангельсько-баптистському середовищі. Війна вивела церкву за межі традиційного розуміння пасторського покликання, змусивши по-новому осмислити моральні й духовні орієнтири християнина в умовах насильства, страждання та національної загрози. Капелани, діючи на передовій і в тилу, стали не лише носіями віри, але й свідками оновленого християнського богослов'я – такого, що поєднує духовність із відповідальністю, молитву з дією, благовістя з участю в реальному болю суспільства.

Класична баптистська етика, з її пацифістськими ідеалами, не була цілком відкинута, але вона пройшла через глибоку кризу осмислення й доповнилася новими підходами, які враховують реальність збройної боротьби за свободу та гідність. Зміни торкнулися як поглядів на місце церкви в суспільстві, так і розуміння покликання віруючого: від пасивного спостерігача до активного учасника відновлення національного життя. Капеланське служіння сьогодні – це не лише духовна опіка, а й важливий інструмент поствоєнної реабілітації, розбудови довіри, підтримки морального духу, а також практичного втілення християнського свідчення в найтемніших обставинах. Церква стала місцем зустрічі зраненої людяності з Божою надією, а капелан – мостом між вірою та реальністю війни.

Перспективи подальшого розвитку капеланства в баптистських громадах вимагають цілеспрямованого оновлення освітніх програм, інституційної підтримки та інтердисциплінарного підходу до підготовки служителів. Лише за умови глибокого богословського осмислення, відкритості до діалогу з іншими фаховими галузями та практичного досвіду служіння в умовах війни український баптизм зможе відповісти на виклики сучасності й відігравати активну роль у духовному й соціальному відновленні країни.

Список використаних джерел:

1. “Бути поруч”: у вересні пройшов форум капеланів ВСЦ ЄХБ 2024, Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів. Доступно : <<https://www.baptyst.com/buty-poruch-u-veresni-projshov-forum-kapelaniv-vsts-yehb/>>. [16 Квітень 2025].
2. Долганова, М 2022. ‘Особливості діяльності інституту військових капеланів в країнах Центрально-Східної Європи’. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*, т. 33 (72), № 6, с. 7–15. Доступно : <<https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.6/02>>. [16 Квітень 2025].
3. Долганова, МВ & Чобіт, ІР 2022. ‘Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014-2022 рр.)’. *Військово-науковий вісник*, № 38, с. 167–81. Доступно : <<https://doi.org/10.33577/2313-5603.38.2022.167-181>>. [16 Квітень 2025].
4. Зуйков, В, Поворознюк, В & Кореневич, В 2025. ‘Взаємні обов’язки держави, правителів і громадян у християнському контексті’, *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*, № 58, с. 71–7. Доступно : <<https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.8>>. [16 Квітень 2025].
5. Зуйков, ВО, Кореневич, ВМ & Терещук, ОА 2025. ‘Державотворення та Збройні сили у світлі Святого Письма’. *Культурологічний альманах*, № 1 (13), с. 40–7. Доступно : <<https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.5>>. [16 Квітень 2025].
6. Зуйков, ВО, Кушнірчук, АЮ & Терещук, ОА 2025. ‘Основні напрямки діяльності військового капелана Збройних Сил України’. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: історія та археологія, державне управління, економіка, педагогіка, техніка, право*, № 4 (34), с. 1049–64. Доступно : <[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-1049-1064](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1049-1064)>. [16 Квітень 2025].
7. Кореневич, ВМ, Кушнірчук, АЮ & Поворознюк, ВВ 2025. ‘Досвід душпастирської опіки в українському духовенстві в козацьку добу’. *Суспільство та національні інтереси*, № 4 (12), с. 295–308. Доступно : <[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-295-308](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-295-308)>. [16 Квітень 2025].
8. Кореневич, ВМ, Поворознюк, ВВ & Терещук, ОА 2025. ‘Теологічні засади взаємовідносин між церквою і державою в контексті Святого Письма’. *Актуальні питання гуманітарних наук*, т. 3, № 83, с. 24–9. Доступно : <<https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-4>>. [16 Квітень 2025].
9. PASTORY. Павло Протопопов 2023. *Василь Поворознюк. Якщо ти не вмієш стріляти, піднось патрони*, онлайн-відео, YouTube. Доступно: <<https://www.youtube.com/watch?v=trmwedVBrbY>>. [01 Квітень 2025].
10. Ступа, АВ 2021, *Інститут капеланства: український досвід (1991-2021 ст.)*, ЗНУ, Запоріжжя. Доступно : <<https://dspace.znu.edu.ua/jsui/handle/12345/6349>>. [01 Квітень 2025].

References:

1. "Buty poruch": u veresni proishov forum kapelaniv VSTs YeKhB ("To be near": in September, a forum of chaplains of the WCC EHB took place) 2024, Vseukrainskyi Soiuz Tserkov Yevanhelskykh Khrystyian-Baptystiv. Available from: <<https://www.baptyst.com/buty-poruch-u-veresni-proishov-forum-kapelaniv-vsts-yehb/>>. [16 April 2025].
2. Dolhanova, M 2022. 'Osoblyvosti diialnosti instytutu viiskovykh kapelaniv v krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (Features of the activities of the Institute of Military Chaplains in the countries of Central and Eastern Europe)'. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, t. 33 (72), № 6, s. 7–15. Available from: <<https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.6/02>>. [16 April 2025].
3. Dolhanova, MV & Chobit, IR 2022. 'Osoblyvosti diialnosti viiskovykh kapelaniv pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014-2022 rr.) (Peculiarities of the activities of military chaplains during the Russian-Ukrainian war (2014-2022))'. *Viiskovo-naukovi visnyk*, № 38, s. 167–81. Available from: <<https://doi.org/10.33577/2313-5603.38.2022.167-181>>. [16 April 2025].
4. Zuikov, V, Povorozniuk, V & Korenevych, V 2025. 'Vzaiemni oboviazky derzhavy, pravyteliv i hromadian u khrystyianskomu konteksti (Mutual Responsibilities of the State, Rulers, and Citizens in a Christian Context)'. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filosofsko-politolozhichni studii*, № 58, s. 71–7. Available from: <<https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.8>>. [16 April 2025].
5. Zuikov, VO, Korenevych, VM & Tereshchuk, OA 2025. 'Derzhavotvorennia ta Zbroini syly u svitli Sviatoho Pysma (State-building and the Armed Forces in the Light of Holy Scripture)'. *Kulturolozhichniy almanakh*, № 1 (13), s. 40–7. Available from: <<https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.5>>. [16 April 2025].
6. Zuikov, VO, Kushnirchuk, AIu & Tereshchuk, OA 2025. 'Osnovni napriamky diialnosti viiskovoho kapelana Zbroinykh Syl Ukrainy (Main areas of activity of a military chaplain of the Armed Forces of Ukraine)'. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi. Serii: istoriia ta arkeolohiia, derzhavne upravlinnia, ekonomika, pedahohika, tekhnika, pravo*, № 4 (34), s. 1049–64. Available from: <[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-1049-1064](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1049-1064)>. [16 April 2025].
7. Korenevych, VM, Kushnirchuk, AIu & Povorozniuk, VV 2025. 'Dosvid dushpastyrskoi opiky v ukrainskomu dukhovenstvi v kozatsku dobu (The experience of pastoral care in the Ukrainian clergy during the Cossack era)'. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, № 4 (12), s. 295–308. Available from: <[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-295-308](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-295-308)>. [16 April 2025].
8. Korenevych, VM, Povorozniuk, VV & Tereshchuk, OA 2025. 'Teolohichni zasady vzaiemovidnosyn mizh tserkvoiu i derzhavoiu v konteksti Sviatoho Pysma (Theological foundations of church-state relations in the context of Holy Scripture)'. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, t. 3, № 83, s. 24–9. Available from: <<https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-4>>. [16 April 2025].
9. PASTORY. Pavlo Protopopov 2023. *Vasyl Povorozniuk. Yakshcho ty ne vmiiesh striliaty, pidnos patrony (Vasyl Povoroznyuk. If you don't know how to shoot, bring me the cartridges)*, onlain-video, YouTube. Available from: <<https://www.youtube.com/watch?v=trmwedVBrbY>>. [01 April 2025].
10. Stupa, AV 2021. *Instytut kapelanstva: ukrainskyi dosvid (1991-2021 st.) (Institute of Chaplaincy: Ukrainian Experience (1991-2021))*, ZNU, Zaporizhzhia. Available from: <<https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6349>>. [01 April 2025].

Прорецензовано / Reviewed

03.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

09.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-14

УДК 140/267/

**ПРАКТИЧНІ ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ОКРЕМИХ ДЕСКРИПТОРІВ
РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ТИПОЛОГІЇ МЕРІ ДУГЛАС У ВЗАЄМОДІЇ З
ПРОТЕСТАНТАМИ УКРАЇНИ**

І. В. Кундеренко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Теорія спільнотності/ускладненості Мері Дуглас є цінним інструментом у релігієзнавстві та соціології, оскільки допомагає аналізувати вплив соціальних структур на поведінку людей. Вона пояснює динаміку спільнотності та кількості соціальних ролей, що впливає на взаємодію всередині групи та контроль над особистістю. Ця теорія дозволяє прогнозувати групову та індивідуальну поведінку та динаміку, а також пояснює, як приналежність до заданої космології впливає на прийняття рішень. Використання її принципів сприяє ефективнішій взаємодії та комунікації з різними спільнотами.

Постановка проблеми. Аналіз релігійних спільнот через культурологічні парадигми є важливим для розуміння їхньої взаємодії із соціальним середовищем. Теорія Group/Grid Мері Дуглас допомагає досліджувати поведінкові моделі, цінності та ритуали груп, адаптуючи ці концепції до сучасних реалій. Її міждисциплінарний підхід об'єднує соціологію, антропологію та релігієзнавство, особливо для протестантських спільнот України, де необхідно змінити історично маргіналізований підхід. Теорія Дуглас сприяє оцінці соціальних норм, групової динаміки й прийняття рішень, що важливо для створення справедливого суспільства. Її ідеї відкривають можливості для практичних рекомендацій і вирішення актуальних проблем, сприяючи прогнозуванню та зміцненню соціальної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наших попередніх дослідженнях ми відстоювали необхідність відійти від статичної релігієзнавчої типології Нібура, хоча вона залишається популярною в Україні, поряд із типологіями М. Вебера та Е. Трьолча. Західна традиція релігієзнавства дедалі частіше орієнтується на динамічні моделі. Культурологічну модель Мері Дуглас є саме динамічною моделю, однак вона майже не вивчається в Україні, за винятком англomовної публікації Н. Кривда і С. Сторожук. Низка іноземних дослідників адаптує модель Дуглас до різних контекстів: Дж. Месшальк застосовує її для зниження злочинності в країнах ЄС, Р. Баскервіл для розвитку бізнесу в мультикультурному середовищі, Дж. Спікард аналізує трансформацію моделі, а М. Томпсон і його група критикують її за певні обмеження. При цьому вони намагаються знайти кореляції між динамічною парадигмою Дуглас і статичними моделями. Жоден із дослідників не адаптує ці напрацювання до діалогу з протестантською спільнотою в Україні, що надає новизни нашому підходу.

Постановка завдання. Дослідити переваги типології Мері Дуглас у взаємодії з українськими протестантами, ці переваги полягають у можливості глибше зрозуміти соціальну динаміку спільноти та покращити діалог з її членами. Динамічний підхід Дуглас сприяє аналізу поглядів і практик релігійних груп, дозволяючи враховувати їхні відмінності для створення ефективних комунікаційних стратегій. Це допоможе будувати більш конструктивну взаємодію та краще адаптувати культурні та соціальні ідеї до потреб спільноти.

Виклад основного матеріалу. Автор знайомить читача з типологією М. Дуглас, яка пропонує вимірювати суспільства за допомогою системи координат, де горизонтальний вимір визначає ступінь контролю над індивідуальністю та межами спільноти, а також наскільки сильно група охороняє свої межі. Вертикальний вимір, натомість, вимірює рівень умовностей, розгалуженості ролей. Основними ключовими дескрипторами, які розглядаються є: комунікація, покладання провини (blame), заздрість (envy), економічний ріст/економічні зміни, брак ресурсів (scarcity), ризик, апатія (apathy) та вирішення конфліктів. Кожний з цих дескрипторів супроводжується застосуванням до вітчизняних протестантів та поясненням відповідної космології.

Висновки. Застосування парадигми Мері Дуглас до протестантських спільнот України може трансформувати взаємодію між суспільством та релігійною спільнотою за умови уникнення перенесення власної космології на інших. Завдяки міждисциплінарності парадигма ефективно підтримує аналіз через емічний підхід, враховуючи вплив ідей Дюркгайма. Особливо перспективним напрямом є вивчення "проблемних" сфер, зокрема місійності, де можливі комунікаційні труднощі через різні космології. Ця типологія слугує потужним інструментом для розуміння організації протестантських спільнот України та їхнього впливу на культуру, цінності й соціальний розвиток.

Ключові слова: динамічна типологія; протестанти України; космологія; культурна антропологія релігії.

PRACTICAL ADVANTAGES OF USING SELECTED DESCRIPTORS OF MARY DOUGLAS'S TYPOLOGY (USED TO STUDY RELIGION) IN INTERACTING WITH THE PROTESTANTS OF UKRAINE

Ivan Kunderenko

Abstract.

Relevance of the research. Mary Douglas's theory of group/grid is a valuable tool in religious studies and sociology, as it helps analyse the impact of social structures on human behaviour. It explains the dynamics of community and the number of social roles, which affect interaction within the group and control over the individual. This theory allows us to predict group and individual behaviour and dynamics, and explains how belonging to a given cosmology affects decision-making. Its principles contribute to more effective interaction and communication with different communities.

Problem statement. Analysing religious communities through cultural paradigms is essential for understanding their interaction with the social environment. Mary Douglas's Group/Grid theory helps to explore the behavioural patterns, values, and rituals of groups, adapting these concepts to contemporary realities. Her interdisciplinary approach combines sociology, anthropology, and religious studies, especially for Protestant communities in Ukraine, where a historically marginalised approach needs to be changed. Douglas's theory contributes to assessing social norms, group dynamics, and decision-making, which is vital for creating a just society. Her ideas open up opportunities for practical recommendations and solutions to current problems, helping to predict and strengthen social interaction.

Analysis of recent research and publications. In our previous studies, we have argued for the need to move away from Niebuhr's static religious studies typology, although it remains popular in Ukraine, along with the typologies of M. Weber and E. Trotsch. The Western tradition of religious studies is increasingly focused on dynamic models. Mary Douglas's cultural model is a dynamic model, but it is hardly studied in Ukraine, except for the English-language publication by N. Kryvda and S. Storozhuk. A number of foreign researchers adapt the Douglas model to different contexts: J. Meschalk uses it to reduce crime in the EU, R. Baskerville uses it for business development in a multicultural environment, J. Spickard analyzes the transformation of the model, and M. Thompson and his group criticize it for certain limitations. At the same time, they try to find correlations between the dynamic Douglas paradigm and static models. None of the researchers adapts these developments to the dialogue with the Protestant community in Ukraine, which makes our approach novel.

Research task. To explore the benefits of Mary Douglas' typology in interacting with Ukrainian Protestants, those advantages come as a gain of a deeper understanding of the social dynamics of the community and improving a dialogue with its members. Douglas's dynamic approach facilitates the analysis of the views and practices of religious groups, allowing for the consideration of their differences to create effective communication strategies. This will help build more constructive engagement and better adapt cultural and social ideas to the needs of the community.

Main material presentation. The author introduces the reader to M. Douglas's typology, which proposes to assess societies using a coordinate system, where the horizontal dimension determines the degree of control over the individual and the boundaries of the groupness, as well as how strongly the group guards its boundaries. The vertical dimension, on the other hand, measures the level of grid and social roles. The main key descriptors considered are: communication, blame, envy, economic growth/change, scarcity, risk, apathy, and conflict resolution. Each of these descriptors is accompanied by an application to Ukrainian Protestants and an explanation of the corresponding cosmology.

Conclusions. The application of Mary Douglas' paradigm to Protestant communities in Ukraine can transform the interaction between society and the religious community, provided that one avoids transferring one's own cosmology to others. Due to its interdisciplinarity, the paradigm effectively supports analysis through an emic approach, taking into account the influence of Durkheim's ideas. A particularly promising area is the study of "problematic" areas, such as missionary work, where communication difficulties are possible due to different cosmologies. This typology serves as a powerful tool for understanding the organization of Protestant communities in Ukraine and their impact on culture, values, and social development.

Keywords: dynamic typology; Protestants of Ukraine; cosmology; Cultural Anthropology of Religion.

Актуальність теми. Розуміння теорії спільнотності/ускладненості за Мері Дуглас може бути корисним як в релігієзнавстві так й в соціології, оскільки дозволяє дослідникам аналізувати, як соціальні структури та культурні цінності впливають на поведінку та переконання людей. Визнаючи динамічність впливу групової згуртованості (спільнотності) та кількості (і ускладненості) соціальних ролей, дослідники можуть краще зрозуміти

ускладненість взаємодії у середині групи та ступень контролю групою кожної особи.

Ця теорія пропонує космологічну парадигму, крізь яку можна розглянути різні соціальні явища та прогнозувати зокрема ступень конформізму, можливі межі девіантності та динаміку у групах. Вона також пропонує розуміння того, як приналежність заданій космології впливає на процес прийняття рішень в тих чи інших групах. Це розуміння може призвести до більш ефективної взаємодії та комунікації з різними спільнотами.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Академічне дослідження релігійних спільнот з використанням динамічних культурологічних парадигм є актуальним і важливим завданням, адже саме такі парадигми дозволяють ґрунтовно аналізувати способи взаємодії заданих спільнот із ширшим соціальним середовищем. Зокрема, теорія Group/Grid Мері Дуглас сприяє детальному вивченню та прогнозуванню поведінкових моделей, систем цінностей та соціальних ритуалів, які притаманні тій групі, яка вивчається. У сучасних умовах глобалізації та технологічних змін дослідження таких концепцій сприяє адаптації культурологічних ідей до швидко змінюваних соціальних реалій.

Культурологічна парадигма Мері Дуглас відповідає сучасним академічним потребам завдяки міждисциплінарності, інтегруючи соціологію, антропологію, релігієзнавство та інші галузі науки. Вона надає інструменти для аналізу соціальних, релігійних та культурних структур, особливо в контексті протестантських спільнот України, де історично маргіналізований підхід до таких груп більше не є прийнятним. Розуміння взаємодії між соціальними структурами та індивідуальною поведінкою, як пропонує ця теорія, забезпечує дослідників необхідною базою для сприяння соціальній згуртованості та рівності.

Теорія спільноті/ускладненості Дуглас також відкриває перспективи для розробки практичних рекомендацій та розробки моделей взаємодії. Вона дозволяє оцінити, як соціальні норми формують групову динаміку, ідентичність і прийняття рішень, що має важливе значення для створення гармонійного та справедливого суспільства. Ускладнені соціальні взаємодії, описані Дуглас, надають цінний аналітичний інструмент для вирішення актуальних проблем і сприяння позитивним змінам у суспільстві. Вивчення спільнотності, в свою чергу, надає можливість прогнозувати ймовірність соціальної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У наших власних попередніх наукових розвідках ми досліджували феномен зниження ролі релігієзнавчої типології Нібура серед зарубіжних дослідників релігії, попри те, що це статична модель залишається широко відомою в Україні [2, 3]. Інші поширені (у вітчизняних наукових колах) типології – також статичні: (1) типологія М. Вебера [29], (2) типологія Е. Трьолча та (3) типологія Р. Нібура [22]. Також ми зазначали, що у країнах із західною релігієзнавчою традицією, де Протестантизм має значний вплив, все більшої популярності набувають саме динамічні типології [2].

Культурологічна модель Мері Дуглас практично не розглядається жодним з вітчизняних релігієзнавців, окрім однієї англomовної публікації Н. Кривда та С. Сторожук [19]. Разом з цим є низка іноземних дослідників, які вивчають цю теорію у цілому, зокрема Дж. Месшальк [20] транслює цю теорію на побудову такого суспільного діалогу, який покликаний зменшити рівень злочинності (на прикладі країн Європейського Союзу). Р. Баскервіл [5] розглядає переваги використання цієї теорії для побудови бізнесу в мультикультурному контексті. Дж. Спікард вивчає трансформацію цієї моделі протягом кількох років, аналізуючи наукові доробки авторки [25], М. Томпсон (разом з групою інших дослідників) виступили критиками цієї моделі, застосувавши її до конкретних ситуацій [9], разом з цим ми приймає цю критику, оскільки вони динамічну модель застосовували так, як перевіряється динамічна модель М. Вервайдж (разом з групою інших дослідників) намагаються знайти кореляцію між динамічною парадигмою М. Дуглас та поширеними відомими статичними моделями та типологіями.

Разом з цим жодний з науковців не транслює ці доробки на побудову діалогу з протестантською спільнотою в Україні, що зумовлює новизну дослідження.

Постановка завдання. Вивчити переваги використання окремих дескрипторів типології Мері Дуглас у взаємодії з українськими протестантами, де очікуваним результатом є поглиблене розуміння соціальної динаміки цієї спільноти. Модель Дуглас, як динамічний

типологічний підхід має на меті покращити діалог з релігійними спільнотами, краще зрозуміти їх погляди та практику. Визнаючи відмінності можна краще розробити комунікаційні стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні положення теорії: Мері Дуглас пропонує розглядати суспільства, як такі, які можна розміщувати на системі координат, де горизонтальний вимір визначає ступінь контролю над індивідуальністю та межами спільноти, а також наскільки сильно група охороняє свої межі. За своїм задумом, мовою оригіналу, М. Дуглас використовує термін “groupness”, а іноді просто “group”. Далі ми розглянемо україномовні відповідники та переклади – що може бути окремим дослідженням – у нашому дослідженні ми будемо користуватися терміном “спільнотність”. Вертикальний вимір, натомість, вимірює рівень умовностей, розгалуженості ролей. В оригіналі використаний термін “grid”, за аналогією – пошук відповідника заслуговує на окреме дослідження, у нашому дослідженні ми будемо користуватися терміном “ускладненість”. Відтак розшатування на отриманій системі координат може бути динамічним, а перед нами повстають чотири космології, де групність визначає ступінь контролю над індивідуальністю та межами спільноти. А ускладненість оцінює кількість правил, формальність комунікації та складність структури. Таким чином, утворюються 4 різних космології (див. рис. 1).

Чотири космології

Рис. 1. Чотири космології

Суспільство, з високим рівнем спільнотності та високою ускладненістю Мері Дуглас називає “ієрархічним суспільством”, такому суспільству притаманні чіткі соціальні структури, ролі та великий набір правил. Люди схильні покладатися на експертів або лідерів у прийнятті рішень, і система заохочує дотримання правил заради загальної стабільності. У цьому типі спільнот велика увага приділяється підтримці групової єдності. Ритуали й символи використовуються для зміцнення ідентичності та контролю над межами групи. Правила й рішення можуть підпорядковуватися лідерам, а індивідуальні інтереси часто мають поступатися перед інтересами групи. Якщо виникає релігійна спільнота з такою космологією, то такий релігійній спільноті буде притаманно мати розвинуті структури лідерства, де роль пасторів чи старійшин є ключовою.

Суспільство з високою ускладненістю та низькою спільнотністю (за класифікацією Мері Дуглас) називається “авторитарне суспільство”, такому суспільству притаманне сильне регулювання індивідуального життя завдяки жорстким зовнішнім правилам та нормам, разом з цим це відбувається на тлі доволі низької соціальної згуртованості або групової ідентичності. За умови необхідності ухвалення рішень, спільне обговорення, або участь “народних мас” в ухваленні рішення непередбачено, після того, як рішення ухвалено, від всіх очікується беззаперечне підкорення. Невелика кількість соціальних ролей визначаються владою.

Модель управління – вертикальна, а всі владні повноваження зосереджені в вузькому

колі керівників (або керівника). Ритуали і символи (яких можуть бути чисельні) використовуються для посилення контролю, але не спрямовані на формування спільної ідентичності; вони служать радше засобом підтримки дисципліни та порядку. Якщо така спільнота виникає у релігійному контексті, то така космологія буде передбачати вертикальну владу ієрарха, де рішення приймаються виключно лідером або вузьким колом керівників. Індивідуальні думки або потреби відступають на задній план, поступаючись місцем правилам (директивам, рішенням, тощо).

Суспільство з низькою ускладненістю та низьким рівнем спільності Мері Дуглас називає “індивідуалістичним суспільством”. Такому суспільству притаманна свобода від суворих правил і формальних соціальних структур, а також відсутність тісних групових зв'язків чи єдності. Люди покладаються на власні сили й приймають рішення самостійно, без значного впливу колективу чи формальних ієрархій. Головний акцент робиться на особистих інтересах та ініціативі, а зовнішній контроль мінімальний. У такому суспільстві правила часто неформальні або навіть відсутні, а соціальні ролі є гнучкими й змінюваними залежно від обставин. Єдність між людьми базується на тимчасових інтересах чи обопільній вигоді, а не на глибоких групових зв'язках. Це суспільство заохочує інновації, конкуренцію й індивідуальні досягнення, проте низька спільнотність у практичній площині може означати брак довіри один до одного.

Якщо така космологія проявляється в релігійній спільноті, то ця спільнота має або мінімальні, або зовсім відсутні формальні структури, а релігійна практика є спонтанною та гнучкою, те саме притаманно прописаним соціальним ролям. Члени групи діють за власним бажанням, зберігаючи автономію, проте спільна діяльність може відбуватися, якщо є збіг інтересів (наприклад, для обміну “найкращих практик”). У цьому типі спільнот немає жорстких правил чи централізованих ритуалів, а головний акцент робиться на духовній свободі та особистому виборі.

Суспільство з високим рівнем спільнотності та низькою ускладненістю Мері Дуглас називає “егалітарним суспільством”. У цьому типі спільнот домінує групова єдність, але водночас відсутні жорсткі правила та формалізовані ролі. Люди об'єднуються в підгрупи на основі спільних цінностей та ідеалів. В такій космології ухвалення рішення відбувається колективно, а значна концентрація влади неприпустима. Збереження ідентичності безпосередньої групи (кола спілкування) є ключовим елементом, і кожен її учасник має значення для підтримання соціальної гармонії.

Егалітарне суспільство прагне до рівності між учасниками, з мінімальним контролем з боку формальних структур. Правила, якщо вони є, засновуються на групових домовленостях і спрямовані на забезпечення взаєморозуміння, а не нав'язування порядку. У цьому суспільстві велике значення мають ритуали й символи, які зміцнюють зв'язки між людьми та створюють почуття належності до спільноти.

Якщо така космологія проявляється в релігійній спільноті, то вона, як правило, має демократичний стиль управління. Рішення приймаються всіма членами групи, а лідери виступають не як авторитети, а радше як модератори чи координатори. Учасники спільноти активно залучені до формування її цінностей та практик, а акцент робиться на взаємній підтримці та духовному розвитку.

Застосування практичних дескрипторів у взаємодії з євангельськими спільнотами України (на основі парадигми Мері Дуглас)

Після довгих років маргіналізації, євангельські спільноти України демонструють незворотні процеси соціалізації, яка проявляє себе не лише в інтеграції духовних закладів освіти в загальну освітню систему України [3], але й активній позиції протестантів України в міжнародній адвокації [26] на тлі повномасштабного вторгнення. Культурологічна парадигма Мері Дуглас пропонує унікальну та глибоку перспективу для аналізу взаємодії всередині соціальних спільнот, зокрема євангельських спільнот України. Ці спільноти, які функціонують у контексті пострадянських соціальних викликів, можуть бути краще зрозумілими через розгляд їхньої динаміки відповідно до ключових дескрипторів теорії Дуглас.

Основними ключовими дескрипторами, які ми розглянемо будуть: комунікація, покладання провини (blame), заздрість (envy), економічний ріст/економічні зміни, брак ресурсів (scarcity), ризик, апатія (apathy) та вирішення конфліктів. Кожний з цих дескрипторів є міждисциплінарною концепцією, яка вивчається різними дослідниками:

соціологами, антропологами; економістами та соціальними психологами; антропологами та політологами. Відтак ми допускаємо розбіжності як у самій термінології так й у доступних перекладах. У цьому дослідженні ми звернемо увагу на окремі дескриптори.

Прикладом, “ризик” (risk) і “покладання провини” (blame) досліджують вчені в галузі соціології та антропології. “Заздрість” (envy) та “брак ресурсів” (scarcity) – економісти та соціальні психологи. Антропологи та політологи вивчають, як культурні норми та ритуали врегульовують суперечки в різних суспільствах. Відтак, оскільки метою цієї наукової розвідки не є термінотворення, ми супроводжуємо окремі терміни англomовним (оригінальним) відповідником. Адже навіть прізвище Мері Дуглас в окремих перекладах подається як “Даглас”.

Запропоновані дескриптори є невіддільною частиною її культурної теорії, оскільки вони (на її погляд) сприяють розумінню способів взаємодії в кожному з цих соціальних середовищ (космологій). Ось чому ці дескриптори є важливими:

Інші науковці прийняли або адаптували ці дескриптори в різних галузях. Наприклад, Й. Зінн [31] або Б. Стінсланд та Ф. Гофф [16].

Дескриптори Дуглас залишаються впливовими в різних дисциплінах, пропонуючи лінзу для розуміння взаємодії між культурою, поведінкою та соціальними структурами.

Комунікація. Безперечно вивчення комунікації є важливим. Ритуали та символи (як частина комунікації) відіграють важливу роль, але у залежності від космології, вони будуть мати різне значення: наприклад, ступень спільності буде визначати те, наскільки сильно збереження групової ідентичності та передачі культурних норм залежить від комунікації. В ієрархічних суспільствах комунікація відбувається через чітко встановлені формальні структури, ритуали та згідно соціальних ролей. Якщо говорити про практичну сторону в таких культурах буде часто звучати “ми”, “у нас”. Таким культурам буде притаманно використання заданих мовних конструкцій. Використання незвичних мовних конструкцій, може бути сприйнято як “не наш”. В авторитарних суспільствах, в наслідок незначної спільності, буде менше слів “ми”, на комунікацію не буде покладена роль збереження соціальної ідентичності, але рівень формальності буде аналогічним попередньому. В індивідуалістичному суспільстві комунікація може бути неформальною; творчість і самовираження є пріоритетами. Немає суворого визначення ролей. В егалітарній космології комунікація неформальна, проте спрямована на підтримку єдності та уникнення надмірної експресії.

Звісно, євангельська спільнота в Україні представлена широким колом деномінацій, які не можна узагальнювати. Аналіз веб сайтів ВСЦ ЄХБ [1] та УЦ ХВЕ [4] (як двох найчисельніших протестантських деномінацій) дає можливість зробити висновок, що в євангельських спільнотах комунікація відіграє ключову роль для підтримання соціальної згуртованості. Використання таких символів, як спільна молитва чи богослужіння, є поширеним механізмом зміцнення єдності та збереження меж групи. Доволі часто можна почути слова “ми”. Є певні літургійні очікування. Відтак, щодо за комунікативною ознакою (у відкритих джерелах) можна зробити висновок, що євангельським церквам України притаманні ознаки високої спільності та високої ускладненості.

Покладання провини (blame). Мері Дуглас дослідила, як суспільства покладають провину у випадку, коли “щось пішло не так”. Згідно науковим розвідкам за Мері Дуглас “покладання провини” не зупиняється виключно на підтриманні порядку та зміцненні соціальних кордонів – виявляється рівень спільності та ускладненості визначає доволі відмінні очікування щодо “покладання провини”. В суспільствах, де спостерігається високий рівень спільності і високий рівень ускладненості (ієрархічні суспільства) існує певне “табу” на звинувачення системи, адже система є частиною й “ми” (тотожності) й суспільних структур, відтак відповідальність за проблеми може перекладатися на окремих “нехороших” людей, проте жодним чином не на систему. У той самий час в космології з високою ускладненістю (авторитарні суспільства), але низкою спільністю покладання провини частіше за все здійснюється на якісь “зовнішні” сили та структури, невезіння (фаталізм), або на інших людей, які знаходяться поза межами безпосередньої спільноти. Щодо індивідуалістичних суспільств (низька спільність та низька ускладненість) покладання провин здійснюється частіше за все на власну некомпетенцію або недостатню працю. Егалітарні суспільства, які не лише характеризуються низькою ускладненістю, та високою групністю, але й також наявність підгруп у широкому суспільстві схильні звинувачувати

зовнішні системи, зокрема систему розподілу.

У своїй викладацькій діяльності ми часто демонструємо цей феномен за допомогою простого прикладу, як засоби однієї мови дозволяють передавати такі концепції, передача яких іншою мовою може бути ускладненою. Уявимо собі нещасний випадок, коли необачні дії якоїсь людини призвели до того, що ваза з квітами впала та розбилась. Українська мова дозволяє сказати у подібному випадку “ваза розбилась”, у той самий час, коли, англійською мовою доведеться говорити “ваза була розбита” та, за правилами мови, буде очікуватися пряме доповнення, з якого має стати явно – ким була розбита ваза. Адже англійська фраза “vase broke itself” (хоч відповідає дієслову зворотньої дії) буде передавати думку, що “ваза ухвалила свідоме рішення розбитися”. Відтак, комунікативні структури слугують можливостям неконфронтаційно розповісти історію вази без прямого звинувачення.

Щодо застосування парадигми Мері Дуглас до вивчення вітчизняних протестантських кіл доволі цікавим є наукова розвідка М. Оякава [23], де він аналізує яким чином протестантські пастори (у США) використовують наративи про необхідність расового примирення, завдяки чому відбувається певне придушення дискусій про расову нерівність, зсув відбувається у бік, коли расова несправедливість визнається як прояв індивідуальної поведінки, в той самий час, коли колективна відповідальність відкидається, оскільки це було б тотожним визнанням “провини” в цих структурах – це й є типова поведінка суспільства з високою спільнотою та високою ускладненістю. Якщо протестанти США можуть бути класифіковані як “висока спільнотність та висока ускладненість”, то хоч вітчизняним євангельським спільнотам (які в останній час активізували свої зусилля з адвокації України серед своїх одновірців у США) слід брати до уваги цю особливість. Так, на відміну від американських одновірців, протестанти України не мають історії рабовласництва, але для успішної комунікації розуміння, що неможна звинувачувати систему може слугувати важливим орієнтиром. Примітно, що така герменевтика може призводити до міфологізації (читай переписування) історії. В цьому плані дуже цікаві наукові розробки М. Роулі [15]. Вітчизняні євангельські віруючі, скоріш за все, здебільшого також можуть бути характеризовані як “висока спільнотність та висока ускладненість”, оскільки для них важливі принципи взаємної підтримки, де члени групи покладаються на пасторів, старійшин або інших лідерів. Небезпекою може стати певна знеохота впроваджувати структурні зміни, навіть коли вони заважають розвитку.

Заздрість (envy). У багатьох спільнотах (зокрема релігійних) явище нерівності може породжувати конфлікти. Відзначимо, що семантичне поле слова “envy” значно ширше українського “заздрість”. Термін “envy” у контексті Мері Дуглас не обмежується вузьким значенням українського “заздрість”, яке сприймається як “бажання володіти тим, що є в іншого” та має ознаки суто емоційної окраски. Дуглас використовує цей термін для позначення ширшого соціокультурного явища. Задля передачі широти цього терміну в українському контексті, можна прибгати до використання таких термінів як “соціальна заздрість” або навіть “структурна заздрість”, підкреслюючи взаємозв'язок між індивідуальним почуттям та його впливом на соціальні норми й відносини. Адже за моделлю Дуглас, заздрість може або виступати каталізатором соціальних змін, або загрожувати єдності. Це поняття також використовували інші науковці. Зокрема П. Бурдье [6] у своїх працях про культурний капітал часто аналізує подібну динаміку “заздрості” в контексті доступу до ресурсів та символічної влади. Дж. Скотт [24] у своїй наукових розвідках досліджує, як заздрість і соціальні напруження стають основою змін у суспільствах з економічною нерівністю. Л. Юзва у своїй статті “Заздрість: соціологічні індикатори виявлення та вивчення” [30] досліджує цей феномен у вітчизняних умовах. Відтак у суспільствах, яким притамана висока ускладненість та висока спільнотність (ієрархічні суспільства) нерівність як явище певним чином інституціолізована, адже у залежності від ролі, вам можуть бути доступні певні ресурси, хоч у цілому панівної думкою щодо ресурсів є “це – наше”. Такий підхід певним чином зменшує рівень (та негативний вплив) заздрості. Втім персональна заздрість (на відміну від “структурної заздрості”) може бути сприйнята як емоційний прояв, позбавлений моральних чеснот. Авторитарні суспільства (висока ускладненість та низька спільнотність) заздрість дещо мінімізується завдяки тому, що самоідентичність не здійснюється через призму приналежності до групи, втім прояви “заздрості” можуть бути каталізаторами змін. Для суспільств з низькою спільнотністю та ускладненістю “заздрість” може слугувати рушієм або каталізатором змін. Конкуренція розглядається позитивно. В

егалітарному суспільстві задрість розглядається як загроза гармонії. Всі ресурси мають ділитися рівномірно. Застосування цього дескриптору до протестантських спільнот України (зокрема до ВСЦ ЄХБ та УЦ ХВЕ) демонструють певну неоднорідність, адже є ознаки приналежності як “ієрархічній” та “егалітарній” космології у залежності від контексту. З одного боку українські євангельські християни часто наголошують на структурованих лідерських ролях, таких як пастори, пресвітери та диякони; наявний чіткий розподіл ролей, обов'язків і процесів прийняття рішень, характерних для ієрархічних систем. Водночас українські євангельські християни часто демонструють колективний акцент на єдності та взаємній підтримці, риси, які резонують з егалітарними ідеалами. Особливо у невеликих громадах рішення про церковні проекти або соціальну роботу з громадою можуть прийматися демократичним шляхом за участю всіх членів, що відображає егалітарну динаміку.

Ця подвійна орієнтація на ієрархічну та егалітарну парадигми потребує подальшого вивчення, оскільки може вказувати на адаптивність євангельських громад в Україні. Також подальшого дослідження потребує вивчення соціальної динаміки та розподілу ресурсів, адже йдеться не про індивідуальні емоційні реакції, а про структурну взаємодію. Приклад, якщо певні кола або підгрупи отримують доступ до обмежених ресурсів (наприклад фінансування) та це створює напруженість, дослідження цих реакцій може продемонструвати приналежність певній космології. Якщо “визнання” та “статус” є релевантними поняттями при напруженості, це скоріше свідчить про приналежність до “ієрархічного” суспільства.

Інші дескриптори. Хоч “брак ресурсів” (scarcity), “ризик”, “апатія” (apathy), “ризик”, “економічний зріст” (economic growth) та рішення конфліктів є окремими дескрипторами та будуть розглянуті у подальших розвідках, зазначимо тут основні ознаки.

Для ієрархічного суспільства (висока спільнотність/висока ускладненість) прагнення до загального добробуту є домінуючим мотивом прийняття рішень. Це супроводжується готовністю “затягувати паски” задля стабільності та порядку, а системи розподілу, які жорстко контролюють доступ до ресурсів, сприймаються як необхідні. Ризик, як соціокультурний феномен, допустимий лише за рекомендацією авторитетних експертів, оскільки він асоціюється з порушенням норм, що може загрожувати єдності групи. Страх бути виключеним із спільноти обмежує висловлювання та дії, сприяючи конформізму. Конфлікти вирішуються через збереження єдності групи, часто шляхом уникнення “галасу” та підтримки порядку через чисельні ритуали (символічні дії).

Для авторитарного суспільства (низька спільнотність/висока ускладненість) економічний зріст сприймається як інструмент зміцнення влади та легітимізації соціального порядку. Пропаганда підкреслює необхідність централізованого управління для досягнення економічного успіху. Постійний дефіцит ресурсів змушує зосереджуватися на їх збереженні та жорсткому контролі розподілу. Ризик, як правило, небажаний, і його допустимість залежить від схвалення лідерів та відповідності ідеології стабільності. Окремі особи дотримуються норм через страх покарання, що призводить до низької мотивації до активної участі в житті спільноти. Конфлікти вирішуються через символічні дії або підтвердження статус-кво, що забезпечує стабільність системи.

Для індивідуалістичних суспільств (низька спільнотність/низька ускладненість) індивідуальна ініціатива, інновації та здатність до адаптації є ключовими рушійними силами економічного зростання. Брак ресурсів у таких суспільствах долається завдяки креативності, знанням і ефективним рішенням. Соціальна апатія, якщо виникає, зазвичай пояснюється низькою оцінкою значущості подій або складністю участі в них. Ризик сприймається не як загроза, а як можливість, особливо якщо є потенціал для вигоди. У вирішенні конфліктів вітається пряма комунікація, оскільки низька спільнотність зменшує страх бути виключеним із групи. Відповідальність за вирішення конфліктів розподіляється між сторонами в різних пропорціях, що відповідає їхній орієнтації на індивідуальну відповідальність.

Для егалітарних суспільств (низька спільнотність/низька ускладненість) економічний зріст може бути допустим, хоча й не є імперативом, за умови, що він не порушує загальну рівність всередині групи. Подолання браку ресурсів у такій космології покладається на зовнішню систему забезпечення або співпрацю з іншими групами. Ризик сприймається як небажаний, але може бути виправданим лише за умов глобальної загрози або значного зовнішнього тиску. Висока спільнотність призводить до того, що неучасть у групових подіях

засуджується, оскільки підтримання гармонії є ключовим принципом. Вирішення конфліктів часто включає ритуали “зречення”, які підкреслюють відновлення рівноваги та підтвердження спільних цінностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. При вдалому застосуванні цієї парадигми до протестантських спільнот України, це призведе до позитивної трансформації взаємодії між вітчизняним суспільством та спільнотою віри (протестантами України). Це можна забезпечити за умов, що вдасться уникнути перенесення власної космології на інших, та застосування правил комунікації притаманній космології не стільки співрозмовника, скільки того, хто був ініціатором діалогу. З іншого боку та з огляду на міждисциплінарну природу цієї парадигми, будь-який подальший аналіз може бути корисний, особливо за умов застосування емічного підходу дослідження. Слід враховувати, що на М. Дуглас вплинули ідеї Е. Дюркгайма.

Окрім цього, важливими напрямками подальших досліджень можуть бути моделювання “проблемних” сфер – зокрема для протестантських спільнот важливим є місійність. Якщо “місіонер” (представник протестантської спільноти) та “отримувач” знаходяться в різних космологіях за культурологічною парадигмою Мері Дуглас, тоді можна прогнозувати низку проблем в комунікації та інших напрямках, які ми розглядали завдяки дескрипторам. Відтак ця типологія може стати потужним інструментом для розуміння особливостей організації протестантських спільнот в Україні та їхнього впливу на культуру, цінності й розвиток суспільства.

Подальших розвідок потребує розгляд наступних дескрипторів: економічний ріст/економічні зміни, брак ресурсів (scarcity), ризик, апатія (apathy) та вирішення конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Всеукраїнський Союз Церков євангельських християн-баптистів (без дати). *Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів*. Доступно : <<https://baptyst.com/>>. [13 Квітень 2025].
2. Кундеренко, І 2021. ‘Протестантське середовище України: у пошуках релігієзнавчих типологій (на прикладі ВСЦ ЄХБ)’, *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, № 30(1), с. 92–105. Доступно : <<https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2021/2021-r-301/protestantske-seredovishche-ukrainy-u-poshukakh-relihieznavchikh-typolohii-na-prykladi-vsts-yekhb>>. [13 Квітень 2025].
3. Кундеренко, ІВ 2020. ‘Духовна освіта у протестантському середовищі та релігієзнавчі типології’, *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, № 98(5), с. 126–139. Доступно : https://www.researchgate.net/publication/349541470_DUHOVNA_OSIVTA_U_PROTESTANTSKOM_U_SEREDOVISI_TA_RELIGIEZNAVCI_TIPOLOGII. [13 Квітень 2025].
4. Українська Церква Християн Віри Євангельської (без дати). *Українська Церква Християн Віри Євангельської*. Доступно : <<https://www.chve.org.ua/>>. [13 Квітень 2025].
5. Baskerville, RF 2017. ‘Does the douglas cultural framework measure up? A review of its utility in business research’. *SSRN Electronic Journal*. Available from : <DOI: 10.2139/ssrn.3162921>. [11 April 2025].
6. Bourdieu, P 2005. Distinction: a social critique of the judgement of taste. *Journal of Economic Sociology*, № 6 (3), pp. 25–48. Available from : <DOI: 10.17323/1726-3247-2005-3-25-48>. [11 April 2025].
7. Carson, DA 2012. *Christ and culture revisited*. Eerdmans Publishing Company, William B.
8. Crouch, A, McLaren, B D, Horton, M, Sweet, LI & McManus, ER 2003. *Church in emerging culture: five perspectives*. Zondervan/Youth Specialties.
9. Dobbin, F 1991. Cultural theory. by michael thompson, richard ellis, and aaron wildavsky. westview, 1990. *Social Forces*, 70 (2), pp. 549–551. Available from : <DOI: 10.1093/sf/70.2.549>. [11 April 2025].
10. Douglas, M 2012. *In the active voice (routledge revivals)*, Taylor & Francis Group.
11. Douglas, M & Douglas, PM 2013a. *Natural symbols*, Taylor & Francis Group.
12. Douglas, M & Douglas, PM 2013b. *Purity and danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*, Taylor & Francis Group.
13. Douglas, M & Douglas, PM 2013c. *Risk and blame*. Taylor & Francis Group.
14. Douglas, PM & Douglas, MM 2002. *Implicit meanings*. Taylor & Francis Group.
15. *God, religious extremism and violence* 2024. Cambridge University Press.
16. Goff, P & Steensland, B 2013. *New evangelical social engagement*. Oxford University Press, Incorporated.

17. Hollinger, D 2002. *Choosing the good*. Grand Rapids: Baker Academic.
18. Kingston, PW, Douglas, M & Wildavsky, A 1983. Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers. *Contemporary Sociology*, 12(4), 414 p. Available from : <DOI: 10.2307/2067477>. [11 April 2025].
19. Kryvda, N & Storozhuk, S 2022. Socio-cultural definition of intercultural dialogue in the concept of Mary Douglas. *Idei*, (1(19)-2(20)), pp. 40–50. Available from : <DOI: 10.34017/1313-9703-2022-1(19)-2(20)-40-50>. [11 April 2025].
20. Maesschalck, J 2021. Using grid-group cultural theory to assess approaches to the prevention of corporate and occupational crime: the EU as a natural experiment. *Y: European White-Collar Crime*. Bristol University Press. pp. 17–38. Available from : <DOI: 10.56687/9781529212358-004>. [11 April 2025].
21. Müller, F 2021. *Design ethnography*. Cham: Springer International Publishing. Available from : <DOI: 10.1007/978-3-030-60396-0>. [11 April 2025].
22. Niebuhr, HR 1956. *Christ and culture (torchbooks)*. Harper Perennial.
23. Oyakawa, M 2019. Racial reconciliation as a suppressive frame in evangelical multiracial churches. *Sociology of Religion*, 80(4), pp. 496–517. Available from : <DOI: 10.1093/socrel/srz003>. [11 April 2025].
24. Scott, JC 1985. *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
25. Spickard, JV 1989. A guide to mary douglas's three versions of grid/group theory. *Sociological Analysis*, 50 (2), 151 p. Available from : <DOI: 10.2307/3710986>. [11 April 2025].
26. Thomas, C 2025. *Ukraine Christian ministers speaking truth about Russia*, Washington Times. Available from : <https://www.washingtontimes.com/news/2025/mar/3/ukraine-christian-ministers-speaking-truth-russia/>. [12 April 2025].
27. Troeltsch, E 1960. *The social teaching of the Christian churches*. New York: Harper.
28. Verweij, M, Alexandrova, P, Jacobsen, H, Béziat, P, Branduse, D, Dege, Y, Hensing, J, Hollway, J, Kliem, L, Ponce, G, Reichelt, I & Wiegmann, M 2020. Four galore? The overlap between mary douglas's grid-group typology and other highly cited social science classifications. *Sociological Theory*. 38(3), pp. 263–294. Available from : <DOI: 10.1177/0735275120946085>. [11 April 2025].
29. Weber, M 1985. *Protestant ethic and spirit of capitalism (counterpoint)*, Routledge.
30. Yuzva, LL 2009. Envy: sociological indicators of exposure and study, *Ukrainian society*, 28(1), pp. 80–86. Available from : <DOI: 10.15407/socium2009.01.080>. [12 April 2025].
31. Zinn, J 2010. Risk as discourse: interdisciplinary perspectives, *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 4(2), pp. 106–124.

References:

1. Vseukrainskyi Soiuz Tserkov yevanhelskykh khrystyian-baptystiv (All-Ukrainian Union of Churches of Evangelical Christians-Baptists) (n. d.). *Vseukrainskyi Soiuz Tserkov Yevanhelskykh Khrystyian-Baptystiv*. Dostupno : <https://baptyst.com/>. [13 Kvitin 2025].
2. Kunderenko, I 2021. 'Protestantske seredovyshe Ukrainy: u poshukakh relihiieznavchykh typolohii (na prykladi VSTs YeKhB) (The Protestant Environment of Ukraine: in Search of Religious Typologies (on the Example of the WCC of the Baptist Church))', *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, № 30 (1), s. 92–105. Dostupno : <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2021/2021-r-301/protestantske-seredovyshe-ukrainy-u-poshukakh-relihiieznavchykh-typolohii-na-prykladi-vsts-yekhb>. [13 Kvitin 2025].
3. Kunderenko, IV 2020. 'Dukhovna osvita u protestantskomu seredovyshechi ta relihiieznavchi typolohii (Spiritual Education in the Protestant Environment and Religious Typologies)', *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, № 98(5), s. 126–139. Dostupno : <https://www.researchgate.net/publication/349541470_DUHOVNA_OSVITA_U_PROTESTANTSKOM_U_SEREDOVISI_TA_RELIGIEZNAVCI_TIPOLOGII>. [13 Kvitin 2025].
4. Ukrainska Tserkva Khrystyian Viry Yevanhelskoi (Ukrainian Church of Christians of the Evangelical Faith) (n. d.). *Ukrainska Tserkva Khrystyian Viry Yevanhelskoi*. Dostupno : <https://www.chve.org.ua/>. [13 Kvitin 2025].
5. Baskerville, RF 2017. 'Does the douglas cultural framework measure up? A review of its utility in business research'. *SSRN Electronic Journal*. Available from : <DOI: 10.2139/ssrn.3162921>. [11 April 2025].
6. Bourdieu, P 2005. Distinction: a social critique of the judgement of taste. *Journal of Economic Sociology*, № 6 (3), pp. 25–48. Available from : <DOI: 10.17323/1726-3247-2005-3-25-48>. [11 April 2025].
7. Carson, DA 2012. *Christ and culture revisited*. Eerdmans Publishing Company, William B.

8. Crouch, A, McLaren, B D, Horton, M, Sweet, LI & McManus, ER 2003. *Church in emerging culture: five perspectives*. Zondervan/Youth Specialties.
9. Dobbin, F 1991. Cultural theory. by michael thompson, richard ellis, and aaron wildavsky. westview, 1990. *Social Forces*, 70 (2), pp. 549–551. Available from : <DOI: 10.1093/sf/70.2.549>.[11 April 2025].
10. Douglas, M 2012. *In the active voice (routledge revivals)*, Taylor & Francis Group.
11. Douglas, M & Douglas, PM 2013a. *Natural symbols*, Taylor & Francis Group.
12. Douglas, M & Douglas, PM 2013b. *Purity and danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*, Taylor & Francis Group.
13. Douglas, M & Douglas, PM 2013c. *Risk and blame*. Taylor & Francis Group.
14. Douglas, PM & Douglas, MM 2002. *Implicit meanings*. Taylor & Francis Group.
15. *God, religious extremism and violence* 2024. Cambridge University Press.
16. Goff, P & Steensland, B 2013. *New evangelical social engagement*. Oxford University Press, Incorporated.
17. Hollinger, D 2002. *Choosing the good*. Grand Rapids: Baker Academic.
18. Kingston, PW, Douglas, M & Wildavsky, A 1983. Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers. *Contemporary Sociology*, 12(4), 414 p. Available from : <DOI: 10.2307/2067477>.[11 April 2025].
19. Kryvda, N & Storozhuk, S 2022. Socio-cultural definition of intercultural dialogue in the concept of Mary Douglas. *Idei*, (1(19)-2(20)), pp. 40–50. Available from : <DOI: 10.34017/1313-9703-2022-1(19)-2(20)-40-50>.[11 April 2025].
20. Maesschalck, J 2021. Using grid-group cultural theory to assess approaches to the prevention of corporate and occupational crime: the EU as a natural experiment. *Y: European White-Collar Crime*. Bristol University Press. pp. 17–38. Available from : <DOI: 10.56687/9781529212358-004>.[11 April 2025].
21. Müller, F 2021. *Design ethnography*. Cham: Springer International Publishing. Available from : <DOI: 10.1007/978-3-030-60396-0>.[11 April 2025].
22. Niebuhr, HR 1956. *Christ and culture (torchbooks)*. Harper Perennial.
23. Oyakawa, M 2019. Racial reconciliation as a suppressive frame in evangelical multiracial churches. *Sociology of Religion*, 80(4), pp. 496–517. Available from : <DOI: 10.1093/socrel/srz003>.[11 April 2025].
24. Scott, JC 1985. *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
25. Spickard, JV 1989. A guide to mary douglas's three versions of grid/group theory. *Sociological Analysis*, 50 (2), 151 p. Available from : <DOI: 10.2307/3710986>.[11 April 2025].
26. Thomas, C 2025. *Ukraine Christian ministers speaking truth about Russia*, Washington Times. Available from : <https://www.washingtontimes.com/news/2025/mar/3/ukraine-christian-ministers-speaking-truth-russia/>.[12 April 2025].
27. Troeltsch, E 1960. *The social teaching of the Christian churches*. New York: Harper.
28. Verweij, M, Alexandrova, P, Jacobsen, H, Béziat, P, Branduse, D, Dege, Y, Hensing, J, Hollway, J, Kliem, L, Ponce, G, Reichelt, I & Wiegmann, M 2020. Four galore? The overlap between mary douglas's grid-group typology and other highly cited social science classifications. *Sociological Theory*. 38(3), pp. 263–294. Available from : <DOI: 10.1177/0735275120946085>.[11 April 2025].
29. Weber, M 1985. *Protestant ethic and spirit of capitalism (counterpoint)*, Routledge.
30. Yuzva, LL 2009. Envy: sociological indicators of exposure and study, *Ukrainian society*, 28(1), pp. 80–86. Available from : <DOI: 10.15407/socium2009.01.080>.[12 April 2025].
31. Zinn, J 2010. Risk as discourse: interdisciplinary perspectives, *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 4(2), pp. 106–124.

Прорецензовано / Reviewed

03.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

11.05.2025

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабіна Світлана Іванівна	кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : svitlana.babina@lil.kpi.ua https://orcid.org/0000-0002-7825-3628
Блажко Валентин Васильович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail : valikblazhko@gmail.com https://orcid.org/0009-0006-9077-5687
Богачев Роман Михайлович	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : wbox2021@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-1926-608x
Гайдук Федір Вячеславович	аспірант кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : fgaiduk@gmail.com https://orcid.org/0009-0009-9923-8951
Дроботенко Мар’яна Олександрівна	доктор філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора М. Кулігаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди (Харків, Україна) e-mail : marianadrobotenko@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8053-5595
Жорнокуй Ульяна Василівна	кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail : ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Зуйков Володимир Олегович	аспірант кафедри богослов’я та релігієзнавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, старший викладач Таврійського християнського інституту (Київ, Україна) e-mail : zuikovvolodymyr1991@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-7858-8997
Карлов Олег Юрійович	старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Військового інституту танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (Харків, Україна) e-mail : karlovoleg1983@gmail.com https://orcid.org/0009-0004-1045-5858
Кивлюк Ольга Петрівна	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, іноземних мов та соціальногуманітарних дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail : panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Коваленко Наталія Анатоліївна	кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail : researcher.ds@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9881-4835
Костроміна Ганна Михайлівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : ann.kostromina@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4822-4914
Крилова Світлана Анатоліївна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) e-mail : ana.swetly@gmail.com

---

	https://orcid.org/0000-0002-5528-7438
Кундеренко Іван Вікторович	кандидат філософських наук, докторант Рівненського Державного Гуманітарного Університету, доцент кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненський Державний Гуманітарний Університет (Рівне, Україна) e-mail : ivan.kunderenko@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-6115-499X
Покотило Лідія Борисівна	кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) e-mail : krotenko_lidija@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-2331-7954
Потіщук Ольга Олегівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : potya@ukr.net https://orcid.org/0000-0001-9767-237X
Руденко Тамара Петрівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : tamararud@ukr.net https://orcid.org/0000-0003-2430-2225
Самчук Зореслав Федорович	доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна) e-mail : z.samchuk@nas.gov.ua https://orcid.org/0000-0002-7247-186X
Сіماشко Інна Вячеславівна	кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : vuselka@meta.ua https://orcid.org/0000-0001-8353-7310
Сторожик Марина Іванівна	викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : potya@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-6412-5182
Тимошенко Максим Олегович	ректор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, доктор філософії, професор, Заслужений діяч мистецтв України, член-кореспондент Національної академії мистецтв України (Київ, Україна) e-mail : timoshenko@knmau.edu.ua https://orcid.org/0000-0002-0702-5484
Філоненко Руслан Костянтинович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail : ruslan.k.filonenko@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-1743-5946
Франко Наталія Олександрівна	викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : na.franko@i.ua https://orcid.org/0000-0002-8850-315X
Целковський Геннадій Анатолійович	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail : zuikovvolodymyr1991@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-2652-9506
Чикало Олена Вадимівна	аспірантка кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : lenokvolkova15@gmail.com https://orcid.org/0009-0003-4644-3165

AUTHORS

Svitlana Babina	PhD in Philosophy, Senior Lecturer Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : svitlana.babina@lil.kpi.ua https://orcid.org/0000-0002-7825-3628
Valentyn Blazhko	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail : valikblazhko@gmail.com https://orcid.org/0009-0006-9077-5687
Roman Bogachev	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : wbox2021@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-1926-608x
Haiduk Fedir	PhD student at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : fgaiduk@gmail.com https://orcid.org/0009-0009-9923-8951
Mariana Drobotenko	Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail : marianadrobotenko@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-8053-5595
Uliana Zhornokui	PhD in Philology, Head of Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail : ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Volodymyr Zuikov	PhD student of the Department of Theology and Religious Studies, Dragomanov Ukrainian State University, Senior Lecturer at the Tavria Christian Institute (Kyiv, Ukraine) e-mail : zuikovvolodymyr1991@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-7858-8997
Oleh Karlov	Senior Lecturer, Department of Social Sciences and Humanities, Military Institute of Tank Forces, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute” (Kharkiv, Ukraine) e-mail : karlovoleg1983@gmail.com https://orcid.org/0009-0004-1045-5858
Olga Kyvliuk	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Foreign Languages and Social Sciences and Humanities, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail : panyolga@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Kovalenko Natalia	PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail : researcher.ds@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-9881-4835
Hanna Kostromina	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : ann.kostromina@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4822-4914
Svitlana Krylova	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine) e-mail : ana.swetly@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5528-7438
Ivan Kunderenko	PhD in Philosophy, Post-PhD doctoral studies in Rivne State University of Humanities, Associate Professor of the Department of Pedagogics, Educational Management and Social

---

	Work, Rivne State University of Humanities (Rivne, Ukraine) e-mail : ivan.kunderenko@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-6115-499X
Lidiia Pokotylo	PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) e-mail : krotenko_lidija@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-2331-7954
Olha Potishchuk	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : potya@ukr.net https://orcid.org/0000-0001-9767-237x
Tamara Rudenko	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : tamararud@ukr.net https://orcid.org/0000-0003-2430-2225
Zoreslav Samchuk	Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine) e-mail : z.samchuk@nas.gov.ua https://orcid.org/0000-0002-7247-186X
Inna Simashko	PhD in Philosophy, Lecturer, Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : vuselka@meta.ua https://orcid.org/0000-0001-8353-7310
Maryna Storozhyk	Lecturer at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : potya@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-6412-5182
Maksym Tymoshenko	PhD in Philosophy, Professor, Honored Art Worker of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Arts of Ukraine, Rector of the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine (Kyiv, Ukraine) e-mail : timoshenko@knmau.edu.ua https://orcid.org/0000-0002-0702-5484
Ruslan Filonenko	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail : ruslan.k.filonenko@gmail.com https://orcid.org/0009-0001-1743-5946
Natalia Franko	Lecturer at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : na.franko@i.ua https://orcid.org/0000-0002-8850-315X
Gennadii Tselkovsky	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theology and Religious Studies, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail : zuikovvolodymyr1991@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-2652-9506
Olena Chykalo	PhD student at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine) e-mail : lenokvolkova15@gmail.com https://orcid.org/0009-0003-4644-3165

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор- Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
  - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
  - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
  - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
  - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
  - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
  - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
  - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows® (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007)* або сумісного редактора;
  - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
  - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
  - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
  - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
  - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
  - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
    - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
    - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.).Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
  - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
  - електронна пошта автора;
  - *порожній рядок*;
  - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
  - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
  - *порожній рядок*;
  - анотація (Time New Roman, 12 пт., курсив) (додаток 2);
  - *порожній рядок*;
  - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
  - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:*
    - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
    - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
  - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
  - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
  - *порожній рядок*;
  - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
  - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
  - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
  - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
- Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
- Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
- Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (заклад вищої освіти, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (https://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.	Relevance of the research.
Постановка проблеми.	Problem statement.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	Analysis of recent reseafch and publications.
Постановка завдання.	Research task.
Виклад основного матеріалу.	Main material presentation.
Висновки.	Conclusions.
Ключові слова:	Key words:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 53(3-4), 2025

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 53(3-4), 2025

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головні редактори: О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 9 червня 2025 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 300 пр. Зам. № 496

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>